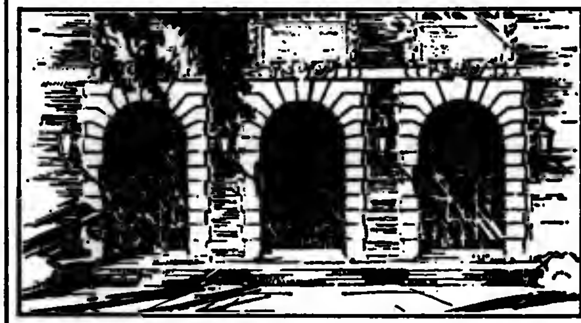
Федір Крушинський

НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ в ІРЛАНДІЇ

ВИДАННЯ
«УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ»
ПАРИЖ

Федір Крушинський

НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ В ІРЛАНДІЇ

ВИДАННЯ
«УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ»
ПАРИЖ

ЗМІСТ:

ВСТУП

— «Коли настане така хвиля, що зусилля до вдержання державної єдности імперії будуть занадто важким іспитом для англійської могучости; або засоби до здійснення згаданої мети суперечитимуть моральним засадам людскости та поняттям англійського народу про справедливість і демократизм; чи виявиться, що наші спроби — застосувати корисні для обох сторін заходи законним шляхом не осягнуть своєї цілі, а наш лад з якої-будь причини викликатиме ворожнечу й ненависть з боку ірландського народу — тоді державну єдність як для добра самої Англії, так і для добра Ірландії треба зламати. В такому випадкові вже не гом-руль[1]) задовольнить Ірландію, а державна незалежність»...

Отак у 1886 р. в своїй книзі: «Чому Англія проти гомруля в Ірландії?» — проф. Дайси підпускав філософично-правового тумана на тему ірландського питання. Ми навмисне навели ці напів пророчі, напів погрозливі слова видатного англійського вченого, відомого знавця конституційного права. Наводимо ці, ніби-то гуманні, але жорстокі слова тому, що вийшли вони з-під пера вченого, що хоч і є вірним сином одної з найбільш імперіалістичних держав на світі, однак мав би бути науково безсторонньою людиною. Та побачимо далі, що так не є.

Брутальна правда сучасних відносин між народами й жахливо-грізне становище поневолених націй багато дечому нас учать. А в перщу чергу вчать нас, що як слова проф. Дайси про Ірландію, так і взагалі миролюбні заяви представників імперіалістичних держав на

---

[1]) Гом-руль — автономія, самоуправа.

адресу поневолених народів мусимо приймати з великим застереженням, як що не цілковито вороже. В устах імперіалістів, а ними сьогодня намагаються стати навіть куці й горбаті, високі слова про засаду самовизначення звучать брехнею й підступом. І чим більший політичний авторитет імперіалістичної держави подібні слова викрикує, тим з більшим недовір'ям поневолені мусять до них ставитись: тим більше небезпеки, а дуже часто й глуму оті наче б то й солодкі слова в собі криють. А як побачимо далі, ірландці й справді мали історичну, ріками крови освячену й руїною їхнього краю набуту підставу не вірити підлесливим словам представників англійського імперіалізму.

Ірландія купалася в своїй власній крови доти, доки сама не стрясла англійською могучістю, доки сама не «вивела» англійських окупантів зі свого краю. [1])

Та в звязку з пророцтвом проф. Дайси инші історичні факти встають перед нами. Мусимо особливо підкреслити, що саме в тому 1886 році, коли проф. Дайси подав свою жорстоку пораду на розвязання ірландського питання, саме в тому році минуло було сімсот сімнадцять літ підбою Ірландії. За ті сімсот сімнадцять літ, чи мало випробувано анґлійську могучість? Чи по-

---

[1]) Найсвіжіщим досвідом для Ірландії була врочиста декларація лорда Ґрея в анґлійському парламенті на початках світової війни — 3 серпня 1914 р. В ній не тільки проголошено про права народів на самовизначення, не тільки запевнено, що Анґлія вестиме війну виключно для визволення поневолених націй, але врочисто обіцяно, що «в цій війні й Ірландія здобуде свою волю». Здобула, це правда, але мусіла обернути зброю проти самої Анґлії... Бо лорд Ґрей співав пісню тільки на славу ірландського гарматнього мяса, а не ірландської волі. Красні слова розвіялись як дим після того, як Ірландія дала «всю себе для великих ідей визвольної війни». А за триста тисяч найкращих синів ірландського народу, що наклали головами за свого ката, Анґлія подякувала Ірландії військовим терором, 48.000 карних експедицій, пожежою осель і руїною ірландського добра, словом, крівавою лазньою по методах і в духові XX століття — з міжнародніми договорами, демократизмом, братерством, танками, блїндованими автами й иншими «додатками» до знаменитих 14 точок покійного Вільсона. Про ту лазню ми ще будемо говорити. Кріваву лазню, в котрій остаточно обмито тих, що літами годували фронтові воші в анґлійських окопах.

ступовання Англії не перечило не тільки самому «анґлійському, демократизмові», але й всяким людським законам? Чи ненависть Ірландії до анґлійського ладу не виявилась морем крови й руїною? Але катування, своєї «цивілізаційної» місії в Ірландії анґлійський імперіалізм не припинив.

Сімсот сімнадцять, отже, літ душила Анґлія в Ірландії кождий прояв культурно-національної діяльности, кожду спробу господарського піднесення, кождий натяк на національно-політичні домагання. Сімсот сімнадцять літ нечуваного в історії політичного гніту, економічного визиску й національних знущань, сімсот сімнадцять літ тягнеться безправ'я, а проф. Дайси шукає вченої формулки, щоб означити — де саме небезпечна межа напруженої анґлійскої могучости й де саме небезпечна мірка накопиченої ненависти ірландського народу до анґлійського ладу.

Ще в XIV столітті анґлійці закували в кайдани ірландський дух: заборонили мову й книжку. А перед світовою війною по-ірландськи в Ірландії говорило, тільки пів міліона населення, тоб-то десята його частина. І то населення найбільш темного, найбільш затурканого, притиснутого в найбіднішому куткові західньої Ірландії, животівшого в прокурених торфом безпросвітних землянках. Схід, північ і південь Ірландії рідної мови не знали вже від століття, а подекуди й не чули.

Протягом своєї довгої неволі з найбільш культурного, з найбільш багатого колись у Европі краю Ірландія обернулася в руїну, в жебрака, в індійського «нечистого». Анґлійська політика на ірландському господарському тілі перевела такі жахливі експерименти, котрі неcтеменно вели Ірландію до повної загибілі. [1])

---

[1]) Класичною стала не байка, ні, а найправдивіща дійсність про те, як у декотрих місцевостях Ірландії зголоднілі собаки кидалися на палаючі свічки й ковтали їх на очах здивованих подорожніх, що зупинялися на ночліг у селі, чи й містечку. Таксамо класичною стала й правда — приказка про ворожу господарку в підбитій країні:

— «Пане, нема вже вутілля»... — звертається слуга до анґлійського лорда.

Очевидець з-перед кількох літ, тоб-то ніби ще вчора бачив ті самі картини, котрі инші бачили тому сто, чи й двіста літ:

— «Яких двадцять кілометрів, як оком сягнути, навколо озера, земля належить двом власникам. І так однаковісінько у двадцяти повітах Ірландії. За винятком кількох промисловців у Корку, чи Бельфасті та декількох заможніх людей, що вернулися з певним заробітком з Америки, всі великі власники походять з тих, що їм Лондон пораздавав «здобич». Перебуваючи в Дубліні, чи в Анґлії — зі страху, чи з ледарства, вони всю владу передавали своїм інтендентам — глитаям, а ці останні — п'яниці й злодії — дерли шкуру з селян, що працювали за десять сотиків денно... Нещастя полягає в тім, що всі анґлійські реформи завше ухвалювались пізно. Коли відповідний закон міг поліпшити жалюгідний стан селян, то його видавали тоді, як хлібороби вже повтікали на робітників до Америки. Хоч ірландська земля більш плодюча, як анґлійська, однак з неї не може Ірландія виживити навіть тих, що залишилися в країні»... [1])

Кілька чисел з наукової статистики краще допоможуть нам пізнати стан річей. Отже, в наскрізь хліборобській країні, якою була Ірландія, згідно з даними 1893 року, на малих ірландських власників припадає тільки одна шістьсота управної землі, на середніх одна сорокова, а девяносто вісім відсотків ірландського ґрунту належить, вірніще, належало великим землевласникам, анґлійським ланд-лордам. На пять міліонів людности в Ірландії було всього двадцять тисяч господарств, що мали власний шматок землі, власну хату й садок, тоб-то, одне господарство на двісті пятьдесят душ населення. Решта ірландського люду, відкидаючи незначний

— «То паліть торф»...
— «Та нема вже й торфу»...
— «То рубайте ліс»...
І дійсно, протягом пяти літ, на пять кілометрів навкруги не стало в околиці ні одного дерева.

[1]) Петро Фредерікс. Ірландія — край Заходу.

відсоток мійських робітників, або наймала землю в лордів, або закріпощена була в наймитах у тих самих лордів. Причім, тих, що мали менше як гектар землі налічувалось 36.144 душі, а тих, що мали од 10.000 і до 100.000 гектарів — всього 744 душі. І для цих 744 лордів держала Анґлія рівно 753 роки Ірландію в неволі!..

Так була поділена ірландська земля ще за часів Єлизавети й Кромвеля та на великий сором так дотяглося до кінця XIX століття. За Кромвеля ірландці взагалі не мали права власности на власну землю. А нужда населення була надзвичайною. Цілими десятками літ жила третина отого населення з жебрацтва.

— «Ця країна, — казав ще Фойт у XVIII столітті, — допомогла мені вирішити одну дуже хвилюючу мене проблему: я тепер знаю, що роблять анґлійські жебраки зі своїм лахміттям, як не хотять його далі на собі носити... Яка то безпросвітна нужда!.. Кілька картопель, розварених у воді, шматок оселедця, трохи кислого молока — оце доля бідних селян у Кері та Донеґалі»... [1])

Політичний, національний, а особливо господарський занепад Ірландії припадав якраз на добу найбільшого розквіту анґлійського баґацтва й могучости. Ірландія була одним з найкращих шматків до пельки ненажерливому синові Альбіону. Коли народжувалась хижацька каста анґлійських лордів, тоді саме неймовірним темпом пролєтаризувалося ірландське селянство. Коли зацвіла анґлійська бавовняна індустрія, тоді саме вмерла стара, життєдайна ірландська бавовняна промисловість: бо робила конкуренцію метрополії, тоб-то Анґлії. Коли в Анґлії розвивалася культура й поглиблювалась цивілізація, тоді в Ірландії все рідше й рідше траплявся грамотний селянин: зруйноване ірландське громадянство не було в спроможности удержувати школи й наукові інституції, бо всі податки жерла анґлійська адміністрація й поліція. А як Анґлія вкрилася густою сіткою колєджів, шкіл і наукових товариств, тоді в Ірландії зникли всі національні школи, а мова ірландська вимирала в такому куткові, відки з великим

---

1) Петро Фредерікс.

трудом видобували її вчені для дослідів, як з трупарні видобувають лікарі мерців для науки.

Протягом століть єдиною поживою більшости ірландського населення була картопля й оселедці. В Типерари кількість жебраків, що перебувала в жебрацькому арешті завше перевищувала кількість не-жебрацького населення. В деяких ірландських містах з великими труднощами знайдено два соломяних матраци й вісім подушок на 4.000 люду! І це в XIX столітті... Містилися завзяті нащадки славного кельтського пня в нужденних халупах, що мали за вікно отвір завбільшки як боханець хліба, разом з худобою. Тисячі ірландців не мали ніколи иншого одягу, крім того, що привожено з «плеча» анґлійських жебраків. Були навіть спеціальні «добродійні» товариства, що цим займалися, а в цих товариствах жінки й дочки лордів «лікували» рани ірландської бідоти, котрій їхні чоловіки дерли шкуру до крови. Перед війною не було на світі другої країни, де б на вулиці кишіло від босих, змарнілих дітей — жертв жорстоких наслідків підбою.

Французький історик Густав Бомон ще в 1840 році писав, що «жадна инша країна на світі не заслуговує на таку політичну й моральну увагу, як Ірландія. Нема на світі другої країни, де б протягом сімох століть народ так покірно страждав і так героїчно змагався з чужинецькою наругою. Нема другої країни, де б тиранія посіяла такі жахливі наслідки, де б вона виявила таку нелюдську жорстокість, сотворила таке дантівське пекло страждань і де б тиран поводився так одверто, так нахабно-бундючно, видаючи закони на глум, визиск і поневолення підбитого народу».

Та не сам тільки Густав Бомон, але й всі ті, що відвідали Ірландію, що на власні очі побачили ірландську дійсність під анґлійською окупацією, всі в один голос підкреслюють, що нігде нема таких різких протиріч, незбагнених контрастів. Це єдина, може, країна, де побіч себе в пекельному змаганні живуть — нужда й пересит; де зверху панує блескуча роскіш, а на низах одчайдушна мізерія й безпросвітна, крівава праця. На селі пишний палац і нужденна халупа від століть осіли

побіч: багатий опливає з селянскої крівавиці, а нуждар пухне з голоду.

Протягом століть мала Анґлія в Ірландії й вірного союзника всякого підбою — голод. Спочатку він приходив яко наслідок анґлійської господарки, а після й яко метод анґлійської політики. Протягом століть голод, недоїдання й втеча в світ за очі нищили ірландське населення так, що воно майже не приростало. Витискання ірландського населення з краю стало одним із засобів анґлійскої політики в Ірландії. Цим шляхом сподівалася Анґлія добитися повного свого тріумфу: винародовлення Ірландії й заселення її своїми осадниками. Для цього була в неї й спеціальна назва: «плантаторство», тоб-то осадництво, колонізація.

Ірландія була завше країною найбільшого приросту населення в Европі. Середня родина в Ірландії в більшости налічує від 6 до 10 дітей. Та анґлійска «плантація» довела до того, що населення століттями не підносилось. Голод 1610 р. викосив рівно пів міліона душ, а голод 1847 р. рівно один міліон! Це на вісім міліонів людности!.. Для повніщої характеристики варто навести данні офіційної статистики з самого XIX віку: в 1841 р. Ірландія налічувала 8.175.174 душі населення, а в 1867 р. всього тільки 5.557.196 душ. Це протягом двадцяти шести літ... І з 1867 р. населення Ірландії не збільшилось аж до світової війни. Зате сильно виросло населення ірландське в Злучених Державах Північної Америки. Та, як побачимо далі, гострим своїм кінцем «плантаторство» обернулося проти самої Анґлії: бо американські ірландці мали рішаючий вплив на вислід національної революції в Ірландії й збудування ірландської держави, давши старому краєві величезну поміч. Незалежність Ірландії здобута соборними ірландськими силами. [1])

---

[1]) Не треба забувати, не тільки сьогодня, але й взагалі, — каже проф. Ґоблє, — що ірландська національність і ірландська визвольна ідея не обмежуються самою Ірландією, тоб-то старим краєм. В Америці є ірландців чи не втричі більше, ніж у старому краю. Можна з певністю сказати, що найбільшим ірландським містом на світі є не Дублін, і не Бель-

Ось чому, знов повертаючись до пророцтва проф. Дайси, слова кождого імперіаліста, що надуживає науки для приспання чуйности поневоленого — є нещирі, цинічні й зловіщі.

Кому ж краще, як не знавцеві анґлійського конституційного права, яким був проф. Дайси знати, що якраз анґлійська конституція, якраз анґлійське право, накинене Ірландії, якраз це право було так побудоване й так здійснювалось, так виконувалось, що для Анґлії забезпечувало могучість, багацтво й росцвіт, а для Ірландії несло повільну загибіль. Анґлійське право в Ірландії охороняло інтереси анґлійських ланд-лордів, анґлійську промисловість, анґлійську торговлю, перевагу анґлійської національно-державної ідеї. Ще за часів Єлизавети й Кромвеля ірландському народові відібрано землю й цілого поставлено поза законом. І це право піддержували й Едуард VII, і Ґеорґ V, і Ґладстон, і

фаст, але Бостон. Останні статистичні данні, з 1910 р., налічують коло тринадцяти мілюнів душ населення Сполучених Держав ірландського походження, отже, сливе 14% всього населення Північної Америки. Та є ірландці й в Австралії, Новій Зеландії й т. п. Про тих ірландських еміґрантів у Европі мало знають, а треба сказати, що хоч ірландці й американізуються, однак ніколи не тратять національного обличчя. Жива в них завше любов до рідного краю. Оскільки вірити пресі, то ірландці в Америці є єдиним народом, котрий на американському ґрунті думає про старий край і його долю більше, ніж їхні брати в самій Ірландії. Сльози розстання з рідною землею швидко висушує морський вітер, але ні в дорозі, ні на американській землі ніколи не вивітрюється з ірландського серця гаряча любов до любої Ірландії. Небо Ірландії завше над головами американських ірландців. Навіть у свята вони не бавляться так, як инші народи. В ці дні ірландці думкою в рідній країні, співають старих ірландських пісень про колишню славу, мріють про ту землю, з котрої так немилосердно витискає їх наїздник. А діти, роджені на еміґрації, виховуються в пошані й любови до старої Ірландії, котра обертається в містичну Вітчину, в Сіон, що його вірні сини мусять визволити...

Всі нещастя й вся мізерія Ірландії, кажуть ірландці, походять од Анґлії. Тому на боротьбу з нею не жалують ні коштів, ні зусиль. Ще перед війною одна тільки ірландська ґазета «Ірландське Слово» в Ню-Йорку зібрала понад пять мілионів доларів для національного руху.

Лойд-Джорж, і анґлійські консерватори, і анґлійські ліберали, і анґлійські соціалісти. Це огидне право проіснувало триста літ і почало славитися серед сліпих і умових калік «благами прославленого анґлійського демократизму». Це право знаходило в Анґлії своїх оборонців ще в XX столітті; воно й принесло Ірландії господарську руїну, політичний занепад та національну катастрофу.

— «Ціла історія Ірландії, — каже в своїй цікавій книзі Петро Фредерікс, — складається з двох дій: в одній — повстання, революції й різня; в другій — голод, еміґрація й обертання народу в скотину: селянин виходить подивитися на світ божий тоді, як має платити панщизняний чинш... В свій час писав славний Мур: — «Не гідне то людини, що ми вважаємо ірландський народ за бидло, а він нас має почитати за королів. Як би ми облічили, що худоба нам дасть більший дохід, то ми б і решту ірландських селян винищили»... — «Виполоти ірландське бадилля«... (позбавити землі ірландських селян, зігнати їх з землі. **Ф. К.**) — цей вираз я чув скрізь, та ще й зараз перед моїми очима встає картина — як вони цілими потягами покидали Клайреморис, гуртом, наче худоба»... Це в 1870 році, то що ж тоді діялося за Кромвеля?..». [1])

Та часи міняються й міняється людська свідомість. Вчорашня «ірландська худоба» труснула насиллям анґлійської могучости й «великими табунами» покинули ірландську землю зайди — гнобителі.

Сталося не так, як передбачав, чи радив проф. Дайси. Анґлія з доброї волі не дала Ірландії навіть жалюгідного гом-руля. Але й анґлійська бойниця не була в

---

[1]) Про це не важко догадатися. Варто глянути до родоводу деяких анґлійських лордів. От такий собі в 1579 р. прийшов до Ірландії авантюрник Дейзмонд, на чолі анґлійського карного загону. А через кілька літ «заробив» за пильне виконування підбою Ірландії не більше й не менше, як 575.000 гектарів ірландського родючого ґрунту. А трохи згодом, за «заслуги» його іменовано ґрафом. Або Ричард Буйль, що прибув до Ірландії яко мародер, а по двадцятьох літах «старань» став ґрафом Корку й найбагатшим паном Ірландії. І таких випадків повнісінько в історії підбою Ірландії

спроможности «перетравити» всього ірландського «бидла». Скрівавлений, подоланий на історичному шляхові ще раз піднісся ірландський народ, не даючись під останній удар, що мав його стерти з дієвої історії.

Є щось сільніще за гніт і брутальне насильство: це воля народів і спротив насильству катів. Анґлія найдокладніще облічила, що під її опікою, в системі її гніту й насильства Ірландія нестеменно дійде до смерти. Але не передбачила, що Ірландія може зламати саму систему насильства, знищити на ірландській землі й саму видимість анґлійського ладу.

Часом непередбачене є сильніще за облічене. Особливо, коли цим непередбаченим стає незбагнена міць гону молодого, усвідомленого своєї гідности й прав народу, а обліченим само насильство, безправ'я й брехня.

Довго б довелося перелічувати ті події, що сталися всупереч ріжним найдокладніщим обліченням, чи котрі відбулися всупереч так зв. передбаченню. Підчас світової війни непередбачені, чи необлічені події були значно численніщі за передбачені, облічені.

Та сьогодняшня державна Ірландія — може одна з найбільших «непередбачених» подій нашої доби. Бо її повстання не тільки не передбачено, не облічено, але значна частина анґлійської могучости й світової байдужости якраз і працювала в тім напрямі, щоб Ірландія взагалі зникла з політичної карти Европи.

І всупереч отій анґлійській могучости, всупереч міжнародній байдужости, всупереч навіть бажанню й намірам певної частини самих ірландців, що посліпли від блеску Лондона — ірландська національна революція вибухла.. І нове, несподіване питання — питання державної незалежности Ірландії — врізалось і в без того складну европейську ситуацію. Врізалось і стало надзвичайним фактором політичної дійсности.

На сьогодня ірландська національна революція стала історичним фактом, породивши ірландську суверенну націю й незалежну ірландську державу. Для поневоле-

них народів новий доказ їхньої сили й права та новий приклад до Шевченкового: «Борітеся — поборете!». Тим більше, що ірландської незалежної держави ніхто в «европейську ситуацію» не вводив, ніхто нею не піклувався як народжувалась і почала рости. Ірландія не мала й не має модної на сьогодня політичної няньки. Це най буде найкращою і найбільш безсторонньою міркою оцінки її внутрішнього значіння й сили та найпевніщою підставою її будуччини.

Найбільш непередбаченим і несподіваним у факті ірландської національної революції було те, що вона вибухла в найгрізніщий час не тільки для самої Англії, але й для Антанти взагалі, бо в квітні 1916 року. Цей факт має величезне значіння, коли зважити, що ірландська національна революція зустріла проти себе не тільки анґлійський контр-удар, але й коли не вороже, то байдуже відношення майже цілого антантського світу та осередніх держав. Тоб-то, всю так зв. «політичну ситуацію» мала проти себе. І Ірландія сама, власними силами здобула собі належне місце в світі й власними силами прямує далі, по рівному шляхові дальшого усамостійнення й скріплення своєї молодої державности.

Великанський вибух ірландського національного динаміту настав якраз тоді, коли Анґлія його найменше сподівалася. І в цім, може, й полягає не тільки успіх кождої визвольної революції, але й найбільш боляче місце кождої імперіалістичної деспотії. Ця деспотія завше засліплена своїм скотячим інстинктом насилля, завше певна своєї переваги, завше охоплена розгоновою інерцією хижацького гону. А тому й не в стані збагнути процесу накопичення вибухових елементів, що нагромаджуються помірно до актів насильства.

Війни, котрі повстають з ненависти рас, чи народів, скажемо за французьким філософом Ле-Боном, можна відтягти на більший, чи менший відмір часу, але цілком їх уникнути ніколи не вдасться. Не війну треба відтягати, а нищити причину, що її викликає — це певніщий засіб політики й співжиття. Хоч це й стара історична правда, але тим болючіща, що вона стара. Коли ж цю правду насилує сильніщий, халіф моменту, тоді

поневоленому не лишається жадного вибору — прийняти бій і виграти його та встановити свою, насилувану волю.

Це правда, що підбити територію певного народу не вистарчить, аби над ним панувати. Це правда,, що для цілковитого підбиття якогось народу треба підбити й його душу. Це правда, що підбити територію якого-небудь народу може бути справою одного дня, а для підбиття його духу часом не старчить і семисот літ. Але правдою є й те, що революційна боротьба стала єдиною надією, єдиним засобом і мусить стати єдиною ціллю поневолених націй.

Ось де глибока наука ірландської визвольної революції. Ось що ця революція підтвердила й освятила. Ось що стає нестеменним доказом і блескучим історичним прикладом до визвольних гасел поневолених народів.

Треба дійсно признати, що ірландська боротьба за власну державність, історія визвольних змагань ірландського народу є таким багацтвом, з котрого можна черпати й бадьорий дух і цінну науку. Особливо для нас.

Хочете на власні очі побачити Україну — в мініатюрі, звичайно; хочете поглянути на сумні тополі, на зелені гаї, на луки, на худобу й пасовиська — їдьте в Ірландію. Або хочете переконатись, як ворог — імперіаліст потрапить з квітки обдерти немилосердно всі пелюстки, виссати ввесь сок, обернути чудову китицю в зівале бадилля; як він з багатого краю творить пекло; як один з колись найкультурніщих у Европі, здібний, відважний народ обернуто в раба, в підніжка, в жебрака — їдьте в Ірландію. Як глянете власним оком на наслідки чужинецького панування, на землю зрошену морем сліз і горя — побачите всю нашу соборну Батьківщину. А як що хочете переконатись, досвідчитись, навчитись — так, головне навчитись! — як отой раб, прибитий, обдертий, неграмотний. гречкосій, затурканий бурлака, вчорашній панський наймит — зламав ярмо, розправив наболілі груди, усвідомив свою

гідність, відчув власну силу, створив військо, став до бою, запекло боровся з наймогучійшою державою на світі та як блескуче виграв бій — вчіть історію Ірландії.

Французький публіцист Петро Фредерікс у своїй цікавій книзі, що ми її вже наводили, пише, як тому, хто подорожує по Ірландії кидається в вічі цікаве явище: брак історичних памятників. Скрізь хрести, хрести й хрести: наче символ ірландського мучеництва. Це так. Ірландія мала й має свою чудову культуру з того ще часу, коли Европа блукала в варварстві. І ось тієї національної культури Ірландії й лишилися самі руїни. Чужинецький наїзд не тільки зупинив дальший розвій країни, але й памятники її старої цивілізації потрощив. На їх місці — фортеці, вязниці й шибениці: видимий символ чужинецького насильства. А тому:

— «В Ірландії нема такого закутка, хоч би це навіть місце забави, чи відпочинку, де б не було слідів, чи знаку революції й повстання»... — каже Петро Фредерікс.

Дійсно, памятниками Ірландії стали тюрми, а з-посеред них понура вязниця Моунджой, [1]) куди рік-річно сходяться ірландці на прощу, аби в патріотичному благоговінні згадати про тих, що вибороли їй волю. Згадати стародавніх предків, що билися з наїздниками на «Крівавому Мості», що його переіменовано сьогодня в більш модерний «Міст Казарм»; і тих, що клали трупом данських окупантів на «Червоній Стежці»; і тих, що полягли на «Крівавих Луках».

Дійсно, богатьох своїх героїв згадує ірландський народ, а за останню визвольну революцію до числа попередніх прилучилися й свіжі імена, що вкрили славою ірландський народ та ввійшли до його історії. Та є між

---

[1]) Вязниця Моунджой — це модерна ірландська бастилія, понура катівня в одній з околиць ірландської столиці Дубліна, — в збігові двох одног річки Ляйфли. Названа іменем одного з катів Ірландії. В цій вязниці, протягом доби військового терору відбувалися найжахливіщі дії англійської жорстокости над ірландськими революціонерами. Деякі описи цієї жорстокости леденять кров у жилах.

ними імена осяяні сяйвом справжнього мучеництва. Про цих годиться найперше згадати.

В вересні 1917 року, під мурами Моунджой, стояло ірландське населення Дубліна навколішки, заки в середині тюрми конав Хома Еш, перша жертва голодової смерти, видатний діяч, учасник великодного повстання 1916 р.

За участь у повищому повстанні Хома Еш, у числі инших, покараний вічною каторгою, але дякуючи грізній інтервенції американської громадської опінії й уряду, в літі 1917 р. їх випущено. Хоч 16 серпня того ж року Хому Еша знов арештовано за участь у революційному русі й знов кинено до вязниці Моунджой.

20 вересня, вкупі з 39 иншими політичними вязнями, Хома Еш оголосив голодівку, щоб запротестувати проти нелюдського обходження анґлійської поліції з ірландськими революціонерами. Через три дні, щоб змусити Хому Еша прийняти поживу, адміністрація вязниці за кару наказала винести з його камери ліжко, стола й черевики, змушуючи спати на голій підлозі протягом двох діб. Та вязень свого рішення не змінив.

Випробувавши инших жорстоких засобів, адміністрація вязниці взялася за найболючіщий — штучного живлення. Хома Еш боровся остатком своїх сил, але анґлійці вжили фізичного примусу. Підчас одного з таких сеансів штучного живлення вязень зімлів, а ввечері того ж дня помер. Громадська опінія обуреної Ірландії почала домагатися слідства, а лікарська експертиза виявила, що частки поживи було впроваджено до бронхів, від чого й наступила смерть.

Це були перші ірландські національні похорони. Пятнадцять тисяч ірландців і ірландок одпровадили народнього героя на місце вічного спочинку, цілий Дублін укрився жалобою, а сін-фейнерівці, з жалібними опасками поверх національних на рукавах, вперше виступили для несення обовязків громадянської міліції.

Та цим не вичерпується історія ірландської Голгофи.

25 жовтня в цьому році минає тринадцять літ од тої хвилі, як певна вістка своєю надзвичайною жорсткістю прошибла цілий світ. Це була вістка про другу понуру драму, що відбувалася в анґлійській вязниці Брікстон протягом семидесяти чотирьох діб: конання Терентія Мек-Свайнея, мера [1]) міста Корк.

Імя Терентія Мек-Свайнея вписано до крівавої історії ірландської визвольної боротьби не тільки як героя Ірландії, але найвеличніщим лицарем уміщено в спискові борців усієї людскости й поневолених народів зокрема.

Вістка про конання молодого, відважного ірландського адвоката, надлюдської сили борця за катовану країну пройняла зловіщим гомоном протесту цілу культурну просторінь світу, викликуючи огиду до поступовання анґлійських жандармів і уряду, а до замученої Ірландії пробуджуючи глибоке співчуття. Цілий світ обернувся лицем до нещасливої країни.

Бо вмерти за долю рідного краю в короткім змаганні на полі бою, чи впасти від ворожої кулі, або відважно загинути на шибениці за улюблену ідею — це найвище геройство, найглибша посвята наших днів. Тут протягом кількох хвилин доконується самопожертва, протягом кількох хвилин вичерпується свідомість мучеництва. І тихий героїзм авіатора, й жертвенна відвага діяча підземелля — також кваліфікуються яко найвищий вияв героїзму.

Але протягом семидесяти чотирьох діб наближуватись до певної смерти; повільно конати, протягом семидесяти чотирьох діб усвідомлюючи собі щосекундно неминучу аґонію; в пекельних тортурах доконувати самопожертву протягом отих семидесяти чотирьох діб — ось та посвята, якої прикладу не дала нам історія до Мек-Свайнея й котрої наймення ще не назвала людська мова.

— «Як я втрачу притомність, — казав Мек-Свайней

---

1) Мер міста, мер села — міський голова, староста.

своїм сестрам і братові на початках голодівки, — й як анґлійці намагатимуться годувати мене силою, то не протестуйте, нічого не кажіть, бо після моєї смерти вас можуть обвинувачувати як спільників убійства. Хоч і застосують штучне живлення, та я знов розпочну голодівку, як тільки свідомість мені повернеться. Тоді допіру світ здрігнеться від нечуваного жаху»...

Мек-Свайней ішов на смерть свідомо. [1])

Відомо вже, яке враження в цілому світі викликала нелюдська смерть Мек-Свайнея. Цей світ почав щиро цікавитись Ірландією, про котру перед тим широке громадянство знало з анґлійських описів, що це, мовляв, країна «злочинів, анархії й загадкового Сін-Фейну, котрий щодня чинить розбій і ще більш загадкові злочинства». Смерть мера Корку не минула дурно й для Анґлії: в світовій опінії надщербилась уява про її державну єдність, а престіж її сильно впав.

Але вернімося до Терентія Мек-Свайнея, що став героєм і прикладом не тільки в Ірландії. Постать молодого, великої слави ірландського адвоката заслуговує на те, щоб при цій нагоді освітлити її трохи ширше та відповісти на найголовніще питання — для чого така страшна жертва?

В березні 1920 р. мер міста Корк Хома Мек-Кюртен, член ірландської революційної організації Сін-Фейн, був замордований в своєму помешканні, в присутности своєї вагітної дружини. Вбійники були під масками, але політичний ірландський світ ясно бачив урядову руку в убійстві. Воно було виконане в порядкові анґлійського терору, який тоді шалів над усією Ірландією. Відповідаючи на се, сін-фейнерівці пустили в повітря казарми

[1]) Тогочасна анґлійська преса, в приступі цинічного садизму — розгублена, разлютована, — прозивала глибоку траґедію Мек-Свайнея «добре граною комедією», що ніби-то він голодував, потайки приймаючи їжу від вязничної адміністрації, або й з рук рідні, що безупинно вартувала при нім. Коли Мек-Свайней конав, на пятьдесят девятий день, як уже ні людські, ні инші сили не могли врятувати його, ці часописи, наче людоїди, витанцьовували дикого танця глуму над честю найнещасливіщого в історії героя. Слідство виявило, що байки про таємне живлення були огидним наклепом.

місцевого англійського гарнізону, та винесли резолюцію, відкрито обвинувачуючи в убійстві Лойд-Джоржа, лорда Френча й инш.

Місце Мек-Кюртена з вибору зайняв молодий адвокат, письменник Мек-Свайней, людина високих якостей, шанована в цілій Ірландії. Та в порядкові англійського терору треба було усунути й цю популярну людину. Хоч убивати одного за другим не личить. Треба було шукати инших засобів, щоб позбутися нового мера, але старого сін-фейнерівця. Отож, почали шукати відповідного «гачка». В нового мера було зроблено трус, знайдено ті самі, що й в забитого мера сін-фейнерівські папери. Цього було досить. І 12 серпня 1920 р. Мек-Свайнея арештовано, а 16 серпня вже засуджено на два роки тяжкої вязниці. А на другий день вивезено до Англії та кинуто до вязниці в Бріксafоні.

В англійській вязниці Брікстон Мек-Свайней продовжував голодівку, розпочату в день арешту, а на сімдесят четвертий день голодівка закінчилася смертю. Оце й вся коротка історія цілої події. Та на цім вона не вичерпується, маючи значно глибші підстави й осягнувши надзвичайних наслідків.

— «В Ірландії нема такого закутка, хоч би це навіть місце забави, чи відпочинку, де б не було слідів, чи знаку революції й повстання»... Ось де лежить підстава чину Мек-Свайнея. Цей чин був як би завершенням, найбільшою історичною познакою ірландської національної революції.

Сім довгих століть змагався жорстокий англійський імперіалізм з невеличким ірландським народом; сім довгих століть крівавилася Ірландія в нерівнім бою; сім довгих століть нищено ірландський народ — відібрано йому його власну землю, обернуто його в старця, нищено його дух, морено голодом. Свідомо, розважно, крок за кроком. Ворог Ірландії не лише стократ був дужчий за неї, не лише знущався й карав, не лише опанував її фізично. Ба! Він намагався посісти мязи й мозок ірландський, заволодіти найдрібніщого клітиною ірландського істнування, щоб докінчити затяжний «плантаторський» процес.

Яка ж сила могла йому противитись? Чим, якими мірами, якою ціною поставити йому опір?

Протягом довгої неволі Ірландія випробувала всіх засобів: конституційних, парляментарних, леґальних, угодових, апелювала до розуму, кликала до «доброго» анґлійського серця, до сусідів, до світової опінії. Жадного відгуку, жадної помочі, жадних наслідків.

Ось коли кожде ірландське село запалало останнім полумям національної пожежі; ось коли кожде село оповилося жалобою по забитих героях; ось коли кожде село, кожде місто, кождий ірландець, кожда ірландка — всі вийшли до останнього рішучого бою. Не на життя, а на смерть. Аби довести, що вміють умирати, що в обороні Ірландії будуть битися кождої хвилі, запекло, до останнього зітхання. І виграли смертельний бій!

Ірландська національна революція — це не збіг сприятливих обставин; це не плід сприяючої політичної ситуації; це не наслідок ослаблення ворога. Ні! Ірландська національна революція була наскрізь творчим твором, од найменшої циглини до шпиля; вона вийшла з вікового підземелля, з повстань, з усієї попередньої боротьби. Вона дозріла в кождій краплині ірландської крови; виплекана тугою міліонів ірландських сердець; заповіджена самим ходом історичних подій.

Це — збірний чин ірландського національного типу, вислід непереможного інстинкту до самозбереження, плід ірландського творчого хотіння.

Справжня вдача народу, його справжня вартість, — кажуть історики, — виявляється в найважніщих, переломових хвилях його історії. Душа народу виявляється найкраще в його чинах. А чини народу складаються з чинів його синів і доньок, його героїв.

Ірландський народ ні в голоді, ні в мізерії, ні в найбільш критичних моментах своєї історії не втратив віри в свою побіду. А такий народ ніколи не втратить ні відпорности, ні надії, не втратить головної цілі й до остаточної мети дійде.

Зазнав він поражок, так!.. Але де той народ, що повстав до незалежного буття зі сміху й радощів? Де

той народ, що не покропив своєї волі слізьми й кров'ю? Що значать одна, дві, десять поражок, коли народ має жити повік-віки. Поражка тільки навчає того, хто не тратить надії й не складає зброї. Ірландія програвала для того, щоб виграти.

Чин смерти, най мені буде вільно так висловитись, чин смерти Мек-Свайнея був останнім кільцем у ланцюгові ірландських страждань. Віковічного ланцюга ірландського поневіряння розірвано. Ірландія вийшла з зачарованого кола анґлійської буцигарні. І наймічнішого замка отієї буцигарні зламав Мек-Свайней. Для цього Ірландія мусіла перейти важкий шлях, мусіла не одного сина віддати, мусіла дозріти, щоб натхнути Мек-Свайнея. Мусіла росцвісти в крівавім полум'ї не з її вини розпочатого бою.

Кожда людина, кожда ґрупа людей, кождий народ — удосконалюється власними чинами. Не в инших, а тільки в собі мусить він шукати причин упадку й так-само тільки з себе мусить черпати силу та міць духа, щоб здобути право на буття під сонцем, право на свідоцтво про велич.

— «Бракувало провідників, бракувало людей сильних вірою й готовністю до самопожертви, — каже славний Маціні про невдачу італійських повстань 1820, 1821 й 1830 року, — людей, які б потрапили в кожду хвилю оволодіти наслідками революційного руху; які вміли б усі шляхетні поривання звести до одного: до жадоби перемоги! Які б написали на своєму прапорі: перемога — або смерть! і які б додержали слова!..».

Терентій Мек-Свайней додержав слова! В цім уся величність його безсмертного чину.

— «Вчітеся бути героями, а Ірландія належатиме вам неподільно»... — раз-у-раз звертається славний де-Валера до молодих ірландців. І так повчає їх:

— «Чин Терентія Мек-Свайнея не повстає раптом, несподівано, в хвилину якогось раптового піднесення, а дозріває протягом щоденного життя, випливаючи з вірности тому ідеалові, що його над життя кохає людина. Цілі роки упливли перед тим іспитом, котрий ждав Мек-Свайнея в вязниці Бріксгону. Ще значно раніще він

писав у своїх «Засадах характеру»: «Єдиний іспит існує — іспит героїзму, чеснот і лише цей іспит провадить до найпевніщої, до найбільшої побіди. Роззброєна одиниця не встоїть перед озброєним ворогом, одна армія не в стані змагатись з несчисленними ворожими силами, але всі армії всіх імперій на світі не в стані зламати слушну ідею»... Ось з якою вірою він пішов до вязниці, на смерть. Та цієї віри він не набув у вязниці в Брікстон, ні, але цілий життьовий шлях перейшов з нею; цією вірою була пересякнена вся його щоденна праця в найдокладніщих дрібницях. І тільки з міцно загартованою вірою він осягнув величної смерти в Брікстоні».

***

Найкращим памятником для великих людей, найщиріщим признанням для них є, був і буде один: вчитися на їхніх чинах, збагачуючи досвід визвольної боротьби поневолених.

Величній іспит Терентія Мек-Свайнея повік житиме в історії людей як приклад, незломний доказ, що дух людини, її віра й відданість ідеалові здатні піднестися на таку височінь, набути такої міці, осягти таку велич, котрих не нищать і не досягають ні вікова неволя, ні ворожі гармати, ні бліндовані авта, ні танки.

Дійсно, як влучно оцінює ірландську посвяту француська письменниця Сімон Тері, одна є на світі цнота, що її несила в грошах облічити — героїзм.

Париж, 1931 р.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Ірландія на історичному шляхові

КІЛЬКА ІСТОРИЧНИХ ДАТ. ВТРАТА НЕЗАЗЛЕЖНОСТИ. АНАРХІЯ КНЯЗІВ — ГОЛОВНА ПРИЧИНА. ПОЧАТКИ ПІДБОЮ ІРЛАНДІЇ. РУЙНУВАННЯ КРАЇНИ. ПІД ВЛАДОЮ АНГЛІЙСЬКИХ ЛОРДІВ. «ПЛАНТАЦІЇ». КРІВАВІ ПОВСТАННЯ — О'МУРА, О'КОНОРА, МЕК-НІЛА, О'БРАЙНА. «БІЛІ СОРОЧКИ». «ДУБОВІ СЕРЦЯ». «ДІТИ ПРАВА». ТОВАРИСТВО «ОБ'ЄДНАНИХ ІРЛАНДЦІВ». ҐЕНЕРАЛ РУЗЕЛ. ТЕОБАЛЬД ТАН. БРАТИ ЕМЕТИ. «ОСЬДЕЧКИ ГОЛОВА ЩЕ ОДНОГО ЗРАДНИКА».

I

Ірландія [1]) була знана світові ще за сивої старовини. Про неї згадує Аристотель, називаючи її кельтським іменем — Ейрн. Хоч і істнують леґендарні вістки про історію Ірландії з-перед 1.500 літ до Христа, однак

[1]) Слово «Ірландія» походить од старо-ірландського — Eirn, англо-саксонського — Ireland, Iraland, скандинавського — Irland — країна шляхетних людей, войовників, героїв. Істнування цього старо-ірландського наймення доводить, що в Европі ірландська нація може вважатися за найстаршу, бо задержала древню назву в той час, як усі инші народи, що вийшли з Азії, втратили своє первісне імя. Arya — звалися люде тієї раси, що на сьогодняшню ірландську землю прийшли з Азії й осіли назавше на ній. На підставі наукових даних можна припустити, що ґаельська галузь кельтської раси, первісне племя ірландської нації, була першим народом, що пізніще з західньої Европи еміґрував на самісінький її край, остров Ірландію, й там отаборився, уникнувши на довгий час руїни пізніщих воєн.

важко про той період ірландської історії сказати щось певне. Досить перевірені науково вістки про Ірландію походять з-перед 200 літ до Христа. На сьогодня достовірно відомо, що теперішню Ірландію заселило те кельтське племя, що його завойовницька хвиля Римської імперії витиснула з Ґалії, колиски сучасної Франції, та з Бретані. Ірландці, таким чином, в найчистіщій формі зберігли основні прикмети кельтської раси, врятувавшись од висушуючого асиміляційного римського духу.

Коло 400 р. по Христі, ірландське військо, що саме в той час одбуло похід до північної Бретані, привезло з собою військового бранця на ймення Патрік, [1]) котрий знав читати й розумів Євангелію. Він ніби-то й навчив ірландців нової, християнскої науки. З другого боку, хоч переказ про Патріка й має під собою поважні наукові підстави, однак історики припускають, що християнство істнувало в Ірландії ще перед ним, тоб-то перед IV віком по Христі. Бо на підставі певних джерел доведено, що в 431 р. Ірландія вже мала християнського єпископа, в V віці вже ціла Ірландія була християнською, а в VI столітті ірландські місіонери-ченці об'їздили европейські поганські краї, навертаючи їх на християнство й будуючи знамениті на той час манастирі по Ґалії, Ґерманії та инших країнах. Про тих місіонерів згадують і літописці богатьох манастирів — у Бретані, Швайцарії, Німеччині та инш.

В 733 р. покінчився довгий спір Ірландії з Римом щодо святкування Великодня й таким чином Ірландія стала католицькою. За той спір Рим їй віддячиться, як побачимо далі, тим, що папа Адріан IV віддасть цілу Ірландію анґлійському королеві Генрихові II. Католицизм Ірландії обійдеться їй дуже дорого: протягом пяти століть вестиме вона війну з напором протестантизму й анґліканізму.

Первісний політичний устрій Ірландії не ріжнився на ту добу від инших, складаючись з кількох князівств, на чолі котрих стояв найстарший князь. Відси безупинні княжі сварки за владу, вічні походи одного князя про-

---

[1]) Патрік, опікун сучасної Ірландії.

ти другого й відси ж надзвичайне ослаблення ірландської відпорности, котра облегчувала ворогові наїзд на культурну, освічену тоді Ірландію. Хоч положена на острові, відокремлено, з природніми кордонами мала всі данні для сильного, сталого розвитку.

Тодішня церковна цивілізація Ірландії, а иншої ж не було, стояла дуже високо. В VIII й IX віці Ірландія була одним з найкультурніщих країв Европи, зберігаючи це положення майже до кінця середньовіччя. На жаль, дикі племена північних норманів нераз руйнували культурний дорібок ірландців: у 795 році приходять так зв. «білі поганці» — норвежці, а в 852 році «чорні поганці» — данці. Століттями тяглася боротьба з наїздниками, а коли ця боротьба закінчилася повною побідою, в Ірландії розпочалися криваві внутрішні свари, особливо роздори так зв. «сімох», які довели край до загибілі.

І якраз у цю пору, як що вірити досить романтичній леґенді, гарна з прегарних ірландських доньок, на ймення Деворжіля вийшла на історичну сцену Ірландії, щоб відограти фатальну ролю, поповнивши гріха, за котрого ірландський народ покутував сімсот з лишнім літ.

Власне, Деворжіля зрадила своєму чоловікові, князеві Тернан О'Руаркові, начальникові племени Брефнів, у обіймах князя Ляйнстеру — Дермота. Зраджений Тернан О'Руарк, при допомозі найстаршого князя Ірландії побив і вигнав ласого до чужих жінок Дермота Мек-Муроґа. А побитий Дермонт, як то й належало тоді, поклявся помститись. Та втік до Анґлії, кинувся до ніг королеві Генрихові II, визнав його зверхність і попрохав допомоги, щоб здійснити свого мстивого наміра. Генрих II прийняв Дермота суворо, але дозволив йому самому «зібрати військо» для порахунків з Тернан О'Руарком.

Таким чином, князь одної з важніщих ірландських провінцій, добровільно визнав зверхність чужого короля для вдоволення своїх особистих амбіцій. Як на нещастя, й инші політичні хмари збиралися над Ірландією: норманські барони, прочувши про боротьбу й собі готувалися до війни з нею для поповнення своєї

кешені, а папська була з 1156 р., хоч ніби-то науково й не доведена, признала цілу Ірландію з її народом англійському королеві — на доживоття. Дальші події якраз сприяли цьому папському намірові.

Повертаючись з дозволом «зібрати військо» од Генриха II, Дермот по дорозі зустрів суворого, дикого й войовничого Ричарда Стронґбова, який і мав зробити перші кроки пізніщого підбою Ірландії. До Дермотової авантюри ніхто б краще не надався. Одержавши від свого батька ґрафа Пемброка значну спадщину, Ричард Сронґбов зруйнувався та вдався в ріжні авантюри. Він радо прийняв пропонування Дермота, за що цей останній прирік йому й свою доньку Еву за жінку. І не дивлячись на формальну заборону Генриха II, Стронґбов повернув назад і в 1169 році з 1.500 людей висів коло Уодерфорд, в Ірландії, оженився з Евою й разом з тестьом пішов на Дублін. Місто здобуто швидко, бо знанацька. А як у 1171 р. Дермот помер, Стронґбов став королем Ляйнстеру.

Дорого обійшлася Ірландії вдача Деворжілі, бо заздрісний до успіхів Стронґбова Генрих II наказав передати владу собі, щоб незабаром розпочати військовий підбой країни. Так без жадних прав і без найменших зусиль Генрих II оголсив себе володарем Ірландії. Багата й культурна, але анархістична країна зробилася здобиччю чужинців. І протягом семисот пятидесяти чотирьох літ покутувала Ірландія за гріх своеї необачної доньки, або за жіночий розум своїх князів: бо останній анґлійський салдат з танками покинув спустошену й скрівавлену ірландську землю допіру в 1923 році.

Тут найкраще справдилася історична наука: треба довгих, довгих століть, треба багатьох, багатьох поколінь, щоб народ усвідомити й державу збудувати, але вистарчить лише кількох літ, щоб її втратити. Дійсно, як казав Наполеон, розважаючи на острові св. Олени над минулим, доля народу часом залежить од одної днини.

II

Ірландія була ласим, смачним шматком для півдиких, але відважних наїздників. Боротьба спочатку з норманами, а після з данцями вичерпала край, а внутрішні сварки доконали решти. А рішаючим моментом був той, що південний схід визнав чужого наїздника зверхником, даючи йому базу на ірландській землі для дальшого підбою. Дійсно, розпочалася боротьба — запекла, крівава, єдина в історії. І ця боротьба закінчилася допіру в наші часи, на наших очах.

Наїздники, як це завше трапляється, спершу оголошують себе союзниками й опікунами, а ставши міцно на підбитій землі, кепкують собі й з устрою, й з порядку, й зі звичаїв підбитої країни, заводячи своє право й видаючи свої закони. Анґлійські закони в Ірландії мали одну цікаву рису: були вони однаково жорстокі, однаково руйнуючі для Ірландії від самого початку й до самого кінця: від дикого Стронґбова й до побожного Георга V. Анґлійські закони в Ірландії, встановлені Генрихом II проіснували до Кромвеля, котрий їх «поглибив і поширив» та переказав трьом наступним століттям. А ціль цих законів ніхто так цинічно й нахабно не окреслив, як англійський «Таймс» в кінці XIX століття:

— «Ми йдемо до того, що незабаром кельтське плем'я в Анґлії зустрічатиметься так само рідко, як і червоношкурі з-над берегів Мангетен»...

Отак на дієву арену вийшли в XII столітті ті дві сили, котрі протягом сімох століть житимуть у безнастанній ворожнечі й ненависти, завше ворожо наставлені одна відносно другої, взаїмно упереджені, що хвилі готові розпочати жорстокий двобій. Не рівні були вони, ці сили, але не завше боротьба є змаганням самих гармат і самого гарматнього мяса; є боротьба, де про успіх рішає також і дух, сила напруженої волі, що черпає свою міць з права кождого народу бути паном своєї долі.

Щоб уявити собі всю велич ірландської оборони й

кріваву лють анґлійського напору, треба усвідомити, що від десанта Стронґбова треба було цілих трьох століть (1169 — 1495) для здобуття навколо Дубліна, ірландської столиці, пари десятків квадратових кілометрів терену, щоб забезпечити англійському окупаційному апаратові охорону й можливість урядування для дальшого поширення підбою. Наїздника визнав тільки південно-східній куток Ірландії, ні північ, ні південь, ні захід, ні схід країни добровільно не уступав йому навіть одного ступіня землі. Тому він позначав свій підбой самою кров'ю й пожежою. Ціле століття влада анґлійської окупації не сягала понад оті кількадесять квадратових кілометрів навкруги Дубліна.[1]) Для такої «роботи» потрібна була база, міцна підстава. Тому й повстав був рядом з ірландською столицею спочатку звичайний військовий табор анґлійського гарнізону, обнесений палями,[2]) а пізніще, коло 1200-1220 р. анґлійці почали будувати й власну бастилію. Вона швидко виросла в своїх розмірах і стала грізним, похмурим і зловіщим анґлійським центром в Ірландії.[3]) Сьогодняшній анґлійський урядовий «Пейл» оточили будинки, садки й він на перший зір ока наче схований в центрі міста, але ірландці добре памятають і довго ще памятатимуть, що там крилося: і вікові архиви, і вязниці, і казарми гарнізону, і апартаменти всіх віце-королів — од Генриха Сиднея, вірного прислужника Єлизавети починаючи й на лорді Френчові кінчаючи. Хоч усі вони, оті вірні слуги Анґлії, в кождій добі, в кожду хви-

---

1) Дублін згадує в II віці до Хр. Птоломей і вихвалює його величність. В старих літописях є згадка про порт Dubh-luinn, славний рибним промислом і торговлею. Це кельтське слово і значить — чорне болото.

2) Ця кріпость ще й сьогодня, вірніще, що в 1923 році звалася — «Пейл». Слово «пейл» — значить «паль», або «блідний». Назва повстала ще в тих часах, як він був чимсь на зразок подвір'я, оточеного тином з самих жердок, палів. На цім подвір'ї «гандлювали» в ті часи анґлійські старшини, тобто ділили між салдатами здобич та громадили військові запаси й зброю.

3) На підвалинах першої кріпости виросло те, приблизно, чим є наше Печерське в Київі, але грізніще й більш похмуре.

лину свого урядування були однаково загрожені — пильним зором остаточного вироку ірландської історії.

Ще двохсот літ треба було (1495 — 1691) на провадження крівавих руїнницьких воєн за часів Єлизавети й Кромвеля, щоб зруйнувати підбитий край, конфіскувати всю землю в ірландських селян, віддати її англійським зайдам, яких робилося лордами, дослівно залляти країну кров'ю, перейти її бунтами, пожежою й голодом.

Бо віковий опір ірландського народу розпочався за першим же ворожим стрілом. Спершу Англія намагається винищити ірландських князів і провідні верстви народу, але дуже швидко в боротьбу втягається вся ірландська нація. Хоробрі нащадки кельтів ні на хвилину не випускають збої з рук, ставлячи груди під удар. Протестантська реформація ще більш загострює війну. Щоб навернути ірландців на «свою віру», Англія розпочинає боротьбу всіма засобами: переслідування, відбірання землі, виселення, увязнення, тортури, грабіж — усе добре, що йде на знищення Ірландії. І так тягнеться до Генриха VII.

Генрих VIII, жорстокий авантюрник, що шість разів женився, а двох своїх жінок скатував шибеницею, умів задобрити недобитки ірландських панів і добився того, що ірландський парламент 12 червня 1541 року оголосив його корольом Ірландії. Таким чином, з реґентів, як вони себе звали, анґлійські зайди стали королями й «законними» володарями ірландського народу. А після цього ще сміліще ведуть підбой країни, втягаючи її під владу анґлійської корони й винищуючи місцеві вольности. В цей момент ірландської історії не одному сучасникові здавалося, що ірландський народ добровільно зрікся власної державної незалежности, віддаючи себе на асиміляцію.

Та це була помилка. Ірландія не виріклася свого ідеалу й збої не склала. Після Генриха VIII боротьба ще більш загострюється. Хоч попередні повстання були здушені, але вибухають нові. Душиться таксамо славні повстання О'Мура й О'Конора. Після каждого повстання мстиві з природи анґлійці видумують все гостріщі

заходи, все грізніщу кару. Цю кару не обмежується на винних, а розширюється на ввесь народ. Після зліквідування повстання 1547 р. ґрафства[1]) Ляйкс, Офелі й Осафай віддано в цілости так зв. «антрепренерам», щоб вигнали до останньої душі ірландців і оселили анґлійських колоністів. Одібрана в ірландського населення земля пішла до спеціально утвореного «королівського земельного фонду», тоб-то націоналізована, але на користь анґлійської нації, а не ірландської. Отим фондом керувала королева, або король, а ці останні затверджували роздавання землі всякій голоті, яку силою зганялося з Анґлії на «плантації».

Зрозуміло, що таке королівське господарювання викликало несчисленні революційні відрухи й повстання, але окупаційна влада душила їх немилосердно. Бо «смачного» шматка не хотіла зрікатись.

— «Ірландія, — каже історик Вільмен, — стає джерелом, з котрого Анґлія черпає засоби для сплати своїх державних боргів і на покриття всіляких воєнних видатків»...

Кат пухне на рахунок жертви.

III

Друга половина XVI й початок XVII століть були ще сумніщими літами ірландської історії. В ці літа вибухло три наступних збройних повстання ірландського народу. Анґлія їх здушила ще з більшою люттю, а наслідки по них були жахливі. Перше повстання під проводом Мек-О'Ніла вибухло в 1562 р., а після його здушення анґлійці вішали ірландців на публичних майданах по кілька тисяч одразу. Друге вибухло під проводом О'Брайна в 1579 р. Це повстання окупанти зліквідували ще з більшими жорстокостями, а після ліквідації відібрали ірландцям нових один міліон гектарів землі й роздали своїм «плантаторам». Третє повстання тягло-

[1]) Ірландію поділено було на ґрафства за Генриха VIII, на зразок анґлійської адміністрації. Ґрафство відповідає, приблизно, колишньому повітові на Наддніпрянщині.

ся цілих девятнадцять літ, от 1598 до 1617 року. Після цього повстання країну обернуто в пустку, а народ у старця. Ірландії нанесено такого удара, від котрого її не вилікують всі наступні триста літ. Знесилену й безпомічну країну остаточно піддано під анґлійську адміністрацію, впроваджено анґлійські суди, видано спеціальні карні закони проти Ірландії, на підставі котрих ірландці не мали права мати яку-будь власність, займати посади в адміністрації й бути суддями власного народу.

Од цього часу «плантації» переводяться в величезному маштабі. Цілісінький Ульстер, північна провінція Ірландії, з котрого Анґлія намагатиметься пізніще створити противагу решті Ірландії, цілісінький Ульстер, отже, було виселено, або, як казали анґлійці — евакуовано, чим? — пожежою, кулею й голодом, а ввесь терен його роздано тим самим «плантаторам». В цей же час знов і остаточно забороняється мова ірландська, а за признання до ірландської національности встановлено спеціальну кару. Належати ірландцеві до свого народу й мати свою національну гідність вважалося злочином на підставі анґлійських законів.

І врешті підходимо до Кромвеля: злочинця, чи реформатора? Кромвель, більше фанатик, ніж політик, лютував як звір над безборонною жертвою. Цей чин в історії Анґлії зветься «експедицією в Ірландію». Приводом до експедиції послужило повстання ірландців 1641 р. На чолі експедиції став сам Кромвель з диктаторськими повновластями. В своїй роботі він нічим не відріжнявся від тих жидів, що вважали хананеянців за бидло. Описати експедицію? Навряд, чи хто б це потрапив зробити. — «Жаден народ, — кажуть історики, — не зазнав таких тортур»... — Сотні тисяч ірландців повисло на шибеницях, запрудило рови й байраки. Стогін разносився на всю землю, а немовлята раптом заговорили. Тисячі ірландських жінок і дівчат продано як рабинь дикунам у Америку. Кромвель зігнав усіх католиків, тоб-то 7/8 ірландського населення до одної провінції Конайґт, а Ірландія стала пусткою. Три чверті ірландської землі Кромвель роздав офіцерам і салда-

там своєї «армії» за зразкове катування неповинних жінок і дітей. Решту здобичі одержали мародери-приблуди, що плентались в хвості експедиційної армії, ласі легкої поживи коштом ірландського нещастя.

— «Як що й залишилося живим дещо ірландського народу, — каже історія, — то тільки тому, що Анґлія потребувала рабочих рук для як найкращого використання своїх нових плантацій в Ірландії»...

IV

Та боротьба не припиняється. Наступне, XVIII століття пішло на те, щоб видати «законним» шляхом ріжні карні постанови й приписи, вбрати поневолення Ірландії в «конституційну» одежу; знищити дощенту політичне й господарське життя краю, поламати ірландські звичаї, сплюгавити традиції, здеморалізувати навіть родинне життя та заатакувати саму совість ірландського народу. Під режимом насильства анґлійських «плантаторів» нещаслива Ірландія дає знаки про своє животіння тільки хвилевими конвульсіями революційної боротьби. [1])

---

[1]) Такими хвилевими конвульсіями були повстання так зв. «Білих Сорочок», у 1770 році. Так звалася орґанізація, котрої члени носили білі сорочки поверх одежі. В ті часи по всій Ірландії росла сила — силенна ріжних повстанчих відділів, їх об'єднювали й направляли діячі «Білих Сорочок». Боротьба велася головно за землю, отже, в тих орґанізаціях селянство брало найбільш акт́ивну участь.

В 1772 р. вибухло повстання «Дубових Сердець». Це була перша орґанізація, що на своєму прапорі написала республиканський ідеал: «Щоб Ірландія стала республикою». Традиція «Дубових Сердець» перейшла до кількох наступних ірландських поколінь.

В 1782 р., за сім літ до великої французької революції, вибухає славне повстання «Дітей Права», яке мало величезний вплив на формування ірландської державно-політичної думки. В це повстання відродився суверенний ірландський парламент, знищений анґлійцями. Він видав цілу низку державних законів для встановлення скасованих ірландських вольностей. На підставі цих законів ірландці одержали право набувати в своїй країні землю на власність, як і протестанти, право купувати коні вертости понад пять фунтів стерлінґів, у чім Анґлія також обмежила ірландців, право бути вчителями в школах, суддями, урядовцями й т. д.

Та найславніщою повстанчою акцією була діяльність товариства «Об'єднаних Ірландців», що стали спадкоємцями «Дітей Права». Історія Ірландії під кінець XVIII віку — це історія «Об'єднаних Ірландців». Ірландія пручається, не дається під обух жорстокого англійського імперіалізму.

Як відомо, в 1779 р. Анґлія розпочала війну з Америкою, для чого була змушена вивести з Ірландії значну частину своєї окупаційної армії. Користаючи з такої нагоди, під приводом орґанізації оборони й порядку в країні, ірландці створили свої охотничі полки, що протягом двох літ дійшли до сорока тисяч люда. В 1782 році ці полки підперли акцію «Дітей Права» й добилися значних уступок од Анґлії. Але незабаром ці полки були розформовані. І в 1791 р. охотники організувалися в тайних товариствах під назвою «Об'єднаних Ірландців». Це й справді була соборницька орґанізація, бо в неї ввійшли не самі католики, але й велика кількість протестантів з Ульстеру. «Об'єднані Ірландці» були орґанізацією політичною з новітніми ґаслами й мали на дальший хід ірландської боротьби рішаючий вплив. Од них вийшла ідея збройного чину, соборництва й глибокого демократизму ірландського руху. Своєю безпосередньою метою «Об'єднані Ірландці» ставили — підготовку всенароднього повстання з ціллю відірвати Ірландію від Анґлії й встановити незалежну республіку. Засобом до цього була пропаґанда ідей великої французької революції 1789 р., котра врочисто оголосила суверенним право кождої нації на самовизначення.

Ґенерал Рузел і Теобальд Тан, цей останній протестант і сам анґлієць з походження, були першими натхненними орґанізаторами «Об'єднаних Ірландців». На французький зразок найвищий провід орґанізації звався «Національним Комітетом», а по провінції були його відділи. Члени орґанізації під присягою забовязувалися додержувати таємниць, поширювати всякими відкритими й тайними шляхами засади й ідеї «Об'єднаних Ірландців», доки сили орґанізації не виростуть для розпочаття збройної боротьби з Анґлією.

Момент для рішучого удару надійшов, здавалось, під кінець 1796 року. Національний Комітет «Об'єднаних Ірландців» установив тайну співпрацю з революційним французським урядом, котрий обіцяв поміч. І дійсно, незабаром французська фльота в 2.500 людей, під командою Гоша появилася при ірландських берегах, що мало бути знаком до всенароднього повстання. Та буря й нездатність вартового адмірала перешкодили зробити десант.

Анґлійський уряд оголосив у цілій Ірландії стан облоги, вишукуючи й немилосердно винищуючи «Об'єднаних Ірландців». Теобальд Тан був повішений першим «для прикладу». Але за цим пішли дальші несчисленні вироки. Єпископ Джексон, що керував рухом протесту проти того, щоб Тана ховати як повішеного, мусів отруїтися, не даючись під анґлійський суд. Бонд, д-р Люкас, чернець Шірси — віддали голови анґлійському катові.

Та орґанізацію анґлійці не знищили. Не знищили й високої ідеї «Об'єднаних Ірландців». Незабаром вони виростають у могучу силу, а під кінець 1797 р. орґанізація налічувала до ста тисяч своїх членів по всій Ірландії. [1])

Другий вибух було визначено на кінець квітня 1798 року. На нещастя, другий вибух також не вдався. Певний купець з Дубліна, на ймення Рейнолдс, зрадив повстанців. Анґлійці знов оголосили стан облоги й знов почали полювання на членів орґанізації. 12 травня 1798 року були заарештовані найвидніщі провідники револю-

---

[1]) Країну опанував небувалий ентузіазм і проблиски надії на остаточне визволення запалами в усіх ірландських серцях. Описи піднесення дають самі тогочасні анґлійці, котрі «не можуть зрозуміти» впливу надій на визволення:

— «Я не можу збагнути, — пише в своїх спогадах лорд Клонкюри, — як героїчне піднесення охопило всі стани ірландського громадянства. В школах, у суді, в салонах великих панів ірландських, як і по хатах селян — спільна іскра надії на кращу будучність пройняла всіх, змушуючи ірландські серця битися одностайно. Ця надія оживляла надзвичайною відвагою не самих тільки мужчин, але й жінок та дітей»...

ції — Емет, Мек-Нивіл та инші. Врятувався тільки Фиц-Джералд, оголосивши повстання на 23 травня. І знов зрада знівечила визвольний рух. Капітан міліції Армстронґ доніс анґлійцям про підготовку повстання й зрадив усіх членів «Національного Комітету». Фиц-Джералд героїчно боронячись, загинув підчас облоги того дому, де йому пощастило сховатись. Загинув у тій самій хвилі, як озброєне дублинське населення йшло його визволяти. Орґанізація сильно впала, анґлійці арештували майже всіх членів «Національного Комітету».

Само повстання, однак, вибухло 23 травня, вночі, але без спільного проводу, без зброї майже. Обіцяний французський десант зі зброєю й амуніцією не прибув. Навколо Дубліна піднялося селянство й з вилами, сокирами й косами зайняло столицю. На півдні Ірландії революціонери держали в боях майже половину цілої анґлійскої залоги. Та рух був здавлений сильними транспортами свіжих анґлійських сил.

Помста Анґлії була жорстокою. Кров залляла не тільки Дублін і його околиці, але всю Ірландію. Забитих не встигали ховати. Ще й сьогодня память ірландського народу згадує прокляттям лордів Кемдена й Кестельриґа, що визначилися хижацькою люттю як кати-жандарми. Анґлійська пімста не обмежилася самими учасниками революції — мстилися й над мирним населенням. Воєнні суди, тортури й шибениця в самому Дубліні забрали 30.000 жертв ірландської незалежности.

І наче на глум, серед стогону й зойків катування, в серпні й вересні того ж 1798 р. прибуло ще два десанти французського війська під проводом Гумберта й де-Гадрі. Та цими десантами вдалося тільки частково зґальванізувати відгуки травневого повстання на провінції.

Хоч і на цей раз товариство «Об'єднаних Ірландців» зовсім знищене не було. Після невдачі починається реорґанізація сил, а надії на остаточний успіх не гаснуть. За продовження славної акції взявся брат Хоми Емета — Роберт Емет, молода людина яких двадцяти літ: здібний, відважний, з вогненною вірою в будуче Ірландії. В 1802 році він одвідав Францію, бачився з На-

полеоном і перший консул прирік йому поміч, обіцавши вислати французську фльотилію. На жаль, 23 липня 1803 року «Об'єднані Ірландці» мусіли підняти повстання раніще умовленого реченця, без помочі умовленої підмоги.

— «Національна незалежність і свобода сумління»... — було кличем цього останнього вибуху великої й славної орґанізації «Об'єднаних Ірландців». В Дубліні на деякий час замаяв зелений ірландський прапор. Та не надовго. Анґлія стягла силу війська з метрополії й здушила й цю відчайдушну спробу ірландського народу. Розвіялися останні надії, які покладали ірландці на французьку революцію. На нещастя, ірландські революційні сили не діждалися ні Аустерліца, ні Фрідланда, Анґлія їх знищила перед цим. Наколи б виступ «Об'єднаних Ірландців», замісць у 1798 й 1802 р.р. відбувся 2 грудня 1805 року, Ірландія була б зазнала иншої долі й карта Европи могла б сьогодня виглядати инакше.

Однак, наслідки революційної діяльности «Об'єднаних Ірландців» були дуже великі. Революційні гасла розійшлися по найглухіщих закутках ірландської землі. З них повстануть традиції нової Ірландії.

Поконані повстанці розійшлися по Ірландії, де їх ловили анґлійські окупанти й судили польовими судами. Згідно з анґлійським «звичаєм», осуджених спочатку вішали, а вже після відтинали голову. Це був спеціальний церемоніал, встановлений віддавна анґлійським демократизмом. І кождий раз, показуючи «народові» — анґлійським констаблям і «плантаторам» свіжу голову двічі мордовану, анґлійський кат кричав несамовито:

— «Осьдечки голова ще одного зрадника»...

І довго, довго лунав у повітрі його зловіщий голос.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Традиційний гом-руль

ДОБА ЛЄҐАЛЬНОГО НИЩЕННЯ ІРЛАНДСЬКОЇ НАЦІЇ. ПІТ. «АКТ ЗЛУКИ», АБО АКТ Д'УНІОН». НАПРЯМНІ ІРЛАНДСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В XIX СТОЛІТТІ. О'КОНЕЛЬ. «МОЛОДА ІРЛАНДІЯ». «ФЕНІКС». «ФЕНІАНЦІ». О'ДОНОВАН». «НЕПОБІДИМІ. БАТ. ПАРНЕЛЬ.

I

Скрівавлена й хвилево подолана, знов простягнулася Ірландія на історичній дорозі до визволення. На руїнах підбитого краю рішила Анґлія заокруглити свою побіду й знищити саму видимість ірландських національних і соціальних вольностей.

Користаючи з повного обезсилення країни, гнучкий і підступний Піт, котрий вславився викрутністю в політичних справах таксамо, як Єлизавета брехнею,[1] а Кромвель жорстокістю, рішив попробувати инших засобів: леґально знищити ірландський народ. Йому здавалось, що Ірландія ніколи вже не піднесеться до боротьби, ніколи вже не повстане серед голоду, мізерії й протесту, якими позначився її шлях за попередні століття. Отже, він постановив здійснити те, чого не здійснили анґлійські політики перед ним — цілковито вбгати Ірландію в анґлійський імперіалістичний мішок.

---

[1]) Короліва Анґлії Єлизавета, як каже історія, в тодішньому світі брехні лічилася ідеалом своєї доби: бо була вродженою брехухою й роспусницею.

При допомозі лорда Кестельриґа, Піт уклав найбільшу й найганебнішу в історії світу махінацію політичного шантажу й послідовно, нахабно здійснив її. Він підкупив за гроші, посілости, ранґи, титули не тільки послів, але й самих виборців, аби скликати такий ірландський парламент, який ухвалить те, що було потрібне для леґалізації ірландської руїни. Виробивши спеціальний закон про скликання нового ірландського парламенту, він надав виборчі права тільки деякій частині людности в межах вже згадуваного «Пейлу», на пару десятків кілометрів навкруги Дубліна, де перебували анґлійські урядовці, колоністи й инші «плантатори». Причім, Піт не виявляв своєї підступної цілі, для якої скликався парламент, аж до останньої хвилі. Цією його ціллю було — добитися від ірландського парламенту ухвали на так зв. «Акт д'Уніон», чи «Акт злуки» — прилучення Ірландії до Анґлії на підставі «явно висловленої волі ірландського народу». [1])

— «Що ж ви скажете, мілорд, — крикнув один ірландський діяч підчас засідання передплаченого парламенту, — що ви скажете, як я оголошу те, що ви мені запропонували?..».

Лорд Кестельриґ був тією людиною, котра вже давно «в Сірка очей позичила» й так йому відказав:

— «Що я скажу? Про людське око я буду казати — ні, і вважаю, що з нас двох не ви той, хто краще володіє шаблюкою й пістолем»...

Прилучення Ірландії до Анґлії відбулося хоч би й при помочі підкупу. Руїнницький для ірландського народу «Акт злуки» був ухвалений 21 травня 1800 р. Останнє засідання ірландського парламенту навіки лишилося в історії, як найбільш ганебний акт, якого ба-

---

[1]) Що правда, навіть з отим штучно скомпонованим і підкупленим парламентом не все пішло гаразд, бо з тих 300 послів, що в нім засідали, за «акт злуки» голосувало тільки 160, а з них, як тепер стверджують записки лорда Ґрея, 116 було куплено — дарованою землею, доживотніми рентами, титулами та иншим, що обійшлося анґлійській скарбниці рівно в 37 міліонів франків золотом на тодішні часи. Сума це дуже велика, але її зараз же було покрито податками, здертими з ірландського народу.

чив коли-будь світ. Присутні мали таке враження, наче вони беруть участь на похоронах ірландської нації. Славний оратор Ґретан, глибоко вражений нечуваною деморалізацією, хорий, попросив себе внести на кріслі на засідання, щоб запротестувати проти знущать над гідністю безборонної країни, проти акту, що обертав його Батьківщину в руїну. Таким чином, Ірландія позбулася останньої крихти своїх прав.

Доба, отже, «законного» нищення ірландського народу розпочалася від ганебної ухвали згаданого вже «Акту злуки», чи унії. Цей акт дає Анґлії право, а насильники вважають за право грубу силу, провадити повну ліквідацію політичних і національних особливостей підбитого ірландського народу. Стомлений і ограбований в своїй масі, ірландский народ цілих пів сотні літ не виявляє жадних ознак пробудження. А в цей саме час Анґлія подвоює енерґію в напрямі поглиблення в політиці ганебних засад Піта, втягаючи ірландський політичний світ до котла анґлійської державности.

Власне, в XIX столітті, в Ірландії ясно позначаються два напрями, два методи в роботі, два погляди на потреби ірландського народу й способи ті потреби задовольнити. З одного боку виростає новий світ ірландських гом-рулістів, автономістів, який береться вести боротьбу за долю Ірландії законним шляхом в стінах анґлійської буцигарні, леґальними методами на прінціпах «бодай щось здобути», бодай «щось виблагати», а часом і «кришки позбирати з панського стола», ті кришки, які обертаються в звичайні шлункові ідеї, особисту користь послів, котрим платять і «позволяють» вести народ. А куди вони ведуть його, отой бідний народ — вони й самі добре не знають, обертаючись поволеньки з народніх послів у знаряддя спершу високої анґлійської політики, а пізніще в дорадників і помішників чужої поліції на місці: десь пояснити народові його «справжні інтереси» згідно з урядовою інструкцією окупанта, а де й прямо влаштувати, чи виявити противагу справжнім народнім інтересам, згідно з вимогами місцевої адміністрації. І поволі цей метод боротьби банкротуватиме в Ірландії, а в той же час буде народжуватись

нова свідомість, що тільки збройним чином удасться здобути свої права й врятувати ірландський народ од повної заглади.

Отже, з другого боку — з самої гущі народньої, з глибин народнього чуття, на руїнах угодовства, гомрулізму й уніонізму[1]) наростатиме новий паросток, що дасть Ірландії новий світ: світ переконаних революціонерів, що готові кождої хвилі розпочати двобій за нову, незалежну Ірландію. Після недовгої перерви, на поверхню вийдуть ті, що їх Ірландія визнає за справжніх оборонців своїх, і вони будуть продовжувати традиції й славу «Об'єднаних Ірландців».

Але доки не збанкротував отой угодовницький метод політики, були в Ірландії й світлі люде, що все хотіли вовка з ягням поєднати, що глибоко вірили в ідею ірландо-анґлійського співжиття, завзято працювали законними шляхами, кликали народ за собою, щоб під кінець життя впасти розбитими, розчарованими, пригніченими, проклятими нераз своїм власним народом і зрадженими ворогом, що йому намагалися вірно служити. А оглядаючи перейдений шлях, оцінюючи марні здобутки приходили до переконання, що нічого не здобули для свого народу, що прийшли до тієї самої точки, від котрої почали, наварившись у котлі анґлійської рації стану. І часом кляли й долю свою й ті лаврові вінці, що їх на чоло їм клав анґлійський уряд за Каїнове діло.

Стремління угодової Ірландії зводяться в XIX столітті до трьох основних точок:

1. Здобуття політичних і соціальних вольностей для ірландських закріпощених мас;

2. Викуп землі від ланд-лордів, щоб бодай де в чім задовольнити земельний голод, та

3. Здобуття гом-руля, тоб-то краєвого уряду, відповідального перед ірландським парламентом, що засідатиме в Дубліні.

---

[1]) Бо з ухвалою унії, або «Акту злуки» серед ірландських хрунів почав плекатися новий політичний напрям — уніоністичний, тоб-то повної злуки, злиття з Анґлією. З нього пізніще виросте уніоністична партія.

Три вищенаведених точки наповнювали своїм змістом боротьбу угодової Ірландії протягом цілого минулого століття. Й оскільки в цій боротьбі ірландці й справді виявили багато віри, щирости, завзяття й впертости, остільки Англія нагороджувала їх недовір'ям, облудою, підступним і систематичним опором та не спускала з ока своєї головної цілі: повного винародовлення й викреслення Ірландії з реєстру европейських політичних справ.

Пів віку політичної історії Ірландії цієї доби звязані з іменем великого борця О'Конеля (1775-1847), про котрого треба сказати кілька слів.

Ціле своє життя О'Конель присвятив боротьбі за гомруль, ідучи леґальним шляхом і вживаючи лояльних засобів. Протягом тридцяти літ він стояв на чолі ірландського визвольного руху й цієї боротьби «ледве-ледве» не виграв, але завше не хватало отого «кінчика», що його Англія цупко тримала в руках.

Виступивши з проґрамою гом-руля й земельної реформи, О'Конель відразу здобув прихильність: цілий народ став на його бік, даючи повне попертя й грошові засоби з тієї мізерії, якої могло тільки старчити на картоплю й оселедці. Ірландці ладні були голодувати, аби тільки не втратити надії на краще будуче. Та як О'Конель почав здобувати грунт і прихильність, як тільки ідея гом-руля знайшла широкий відгук у селянських масах, Англія повела шалену протиакцію. Довга неволя натворила чимало рабів у Ірландії, серед котрих анґлійський уряд розпочав творення так зв. «уніоністичної» партії, тоб-то єдино-неділимської, аби заатакувати проґраму гом-рулістів О'Конеля. Уніоністи взяли собі за підставу акт унії з 21 травня 1800 р. й виступили проти самої окремішности ірландської нації й проти земельних проектів О'Конеля. Маючи широку моральну й грошову допомогу з боку анґлійського уряду, уніоністи незабаром поширили свою орґанізацію на всю Ірландію, втягаючи до неї пасивну інтеліґенцію, частину фермерів і земельних власників та окремі угодово настроені одиниці.

Та побіда довгий час була на боці О'Конеля. Найви-

щої точки досягла його акція в 1843 році. Не дивлячись на свої 68 літ, О'Конель у тому році відбув протягом чотирьох місяців 37 віч, на котрих промовляв і головував. На його віча сходилися десятки, а то й сотки тисяч народу. Нерідкі були випадки, коли прості селяне приїздили за сотню кілометрів, щоб послухати надзвичайного ірландського промовця. В цей час авторитет О'Конеля досягає могучої сили. Останнє його віче відбулося 15 серпня 1843 р., де прийняло участь двісті пятьдесят тисяч слухачів! Ідея гом-руля стає найпопулярніщою ідеєю в Ірландії, а здійснення його здавалося зовсім близьким. О'Конель був певний своєї побіди. А для підкреслення цієї певности, він розпочав акцію на збирання грошових засобів для вибудування нового будинку ірландського парламенту в Дубліні. Дійсно, збірка пішла так швидко й рясно, що 23 жовтна 1843 р. О'Конель відкрив ірландський парламент, одержавши на виборах блескучу побіду над уніоністами.

Успіхи О'Конеля занепокоїли Анґлію. Конфлікт почався ще перед одкриттям парламенту. Власно, на 5 жовтня того ж року О'Конель визначив був диво-віче, котре малося орґанізувати на щирому полі, під Дубліном. З усієї Ірландії хмарою посунули люде. Сила-силенна ірландців поприїздила з самої Англії. Мало відбутись таке віче, якого ще Анґлія не бачила. Власне, Анґлія його не хотіла бачити: заборонила. Вона рішила, що «пустила» О'Конеля надто далеко. І О'Конеля заарештували, склеїли проти нього обвинувачення в державній зраді, підтасувавши відповідно вирвані речення з його промов і розпочали огидну акцію провокації й шантажу не тільки проти особи О'Конеля, але й проти цілого ірландського визвольного руху.

Хоч популярність О'Конеля ще була велика. На домагання його однодумців, анґлійський парламент ухвалив, що О'Конеля вислухає парламентський суд. 7 вересня 1844 р. парламентський суд О'Конеля виправдав і він у той же день з тріумфом увійшов до Дубліна, досягнувши вершин своєї слави й розґолосу, але не впливу. Власне, пропонування революційної орґанізації «Молода Ірландія» про збройне повстання проти Ан-

ґлії О'Конель раптом відкинув. Не тільки відкинув, але й осудив.

І стратив авторитет. Протягом останніх пятнадцяти літ О'Конель осягнув деяких успіхів, особливо в господарській ділянці. Аґрарна боротьба дала кілька земельних законів, котрі, що правда, здійснювалися надзвичайно важко. Досить сказати, що останній з цілої низки О'Конельових земельних проектів опубліковано в формі закона ще в 1903 році. Та найголовніще було осягнено — розбурхано ірландські селянські маси й підірвано святість ланд-лордівського авторитету в Ірландії. Але цього не осяг сам О'Конель, а «Молода Ірландія» й ціла низка инших революційних орґанізацій, що з підпілля помагали О'Конельові. І якраз співпрацю з цими революціонерами він легковажно відкинув. А відкинувши революційні гасла й методи «Молодої Ірландії», О'Конель тим самим признав, що на відвертий конфлікт з Анґлією не піде. І велике діло, за яке боровся ціле життя обернулося в химеру, віддано на ласку анґлійського окупаційного уряду. Важкою боротьбою здобуті позиції віддано добровільно ворогові, а проекти змін стратили миттю своє значіння й пішли під сукно.

О'Конель не досяг того, що було намірився здобути, й що було Ірландії потрібне. Це були ніби-то здобутки, але вони не змінили жахливого стану ірландського народу. Викуп десяти тисяч гектарів землі протягом пятьдесяти літ не є здобутком. Та відки було взяти засоби на викуп землі? Та чи й було взагалі справедливо, щоб господар платив за пограбовану в нього самого землю? Революційна «Молода Ірландія» стояла на тому становищі, що для одержання політичних уступок од Анґлії треба збройної боротьби, а землю треба забрати від чужинців-лордів без жадного викупу. Збройної боротьби О'Конель не хотів, він вірив, що ласкою здобуде не тільки землю для безземельних, але й власний уряд і парламент у Дубліні.

На жаль, землі лорди не дали дурно, а власний уряд прийшлось здобувати кровю. Але це станеться через сімдесят літ. О'Конель так далеко не добачав.

II

Ми згадали, що рядом з угодовою росла й незалежна Ірландія. Ця остання була для Анґлії найбільш небезпечною. Попускаючи де в чім ірландським гом-рулістам, головну увагу, однакже, анґлійці звертали на боротьбу з революційними ірландськими орґанізаціями. О'Конель був страшний для Анґлії, доки не кинув прокляття на «Молоду Ірландію». Після цього вплив О'Конеля змалів і Анґлія це добре знала.

«Молода Ірландія» виступила зі своїми революційними гаслами тоді якраз, коли не тільки О'Конельові, але й всім гом-рулістам здавалося, що ось-ось побіда оздобить їхні зусилля. А «Молода Ірландія» розуміла, що до побіди ще дуже далеко, що анґлійський уряд завше кидав якусь політичну кістку зголоднілій Ірландії. Боячись революційної акції, анґлійський уряд попускав до певної границі ефектовну роботу О'Конеля й навіть кидав несчисленні обіцянки про гом-руль, потакав на О'Конельові земельні проекти, знаючи добре, що здійснить їх тоді й так, коли й як йому буде вигідно. Анґлія мала ліки на всякі «пошести»: коли їй грозили ірландські революціонери, тоді вона попускала гом-рулістам і вкупі з ними торощила революціонерів і незалежників, а коли надто вже «вибрикували» гом-рулісти, тоді вона кликала уніоністичну свою партію й цькувала її на гом-рулістів. Це була тактика Анґлії, щоб приспати ірландців, звернути їх увагу в той бік, де лежали інтереси анґлійської політики.

Орґанізація «Молодої Ірландії» повстала під кінець середини XIX століття, маючи за духового батька «Об'єднаних Ірландців». Як на останніх одбився вплив гасел великої французської революції, так на «Молодій Ірландії» революційний рух 1848 р. Метою орґанізації було — всенароднє повстання. Після невдач О'Конеля, особливо після спровокування його анґлійським урядом, серед активного молодого покоління Ірландії почала ширитись повна зневіра в те, що від Анґлії без фі-

зичної боротьби можна здобути якісь права. Революційні кличі знов почулися в повітрі.

Під проводом Смита, О'Брайна, Дуфли й Митчеля вибухло в 1848 р. повстання «Молодої Ірландії», але з огляду на розбіжність політичних настроїв серед ірландського громадянства, а особливо в звязку з угодовою позицією гом-рулістів, революційний рух було здавлено, а 160 чоловік цвіту «Молодої Ірландії» вислано до Австралії, на каторгу. Внутрішній ірландський розбрат ще раз послужив Анґлії.

В цей час на терені Ірландії повстають і инші революційні орґанізації, що ставлять за свою ціль — не випрошування, а виборювання ірландської волі. Серед цих орґанізацій прославився своєю терористичною акцією знаменитий «Фенікс», жертвами котрого впало чимало ірландських угодовців. Підкреслити треба залізну орґанізованість «Фенікса», котрий свої атентати в більшости виконував удень, але протягом 25 літ його діяльности анґлійці не тільки не викрили орґанізації, але й не зловили жадного з членів «Фенікса». Вплив «Фенікса» був досить поважний. Під цим впливом серед ірландських політичних діячів почало пересилювати переконання, що збройна боротьба приносить великі користи, бо змушує Анґлію до уступок. Під кінець XIX століття навіть завзяті вороги революційних методів стали відноситись до терористичної роботи «приязно-невтрально». Орґанізації типу «Фенікса» підготують ґрунт до пізніщої національної революції.

З «Фенікса» вийшло й славне товариство «Феніанів», що було орґанізацією лівого крила ірландських національних партій. Свою тактику воно побудувало на попереднім досвіді революційних ґруп і ставило метою — відкриту збройну бортьбу за ірландську незалежність.

Слово «феніан» походить з III віку, так звалася стара ірландська державна міліція, що цю назву викресала від імени ірландського леґендарного короля Феніуса. Початку «Феніанів» треба шукати в Америці, до котрої в наслідок голоду 1847 р. й революції 1848 р. виїхало більше міліона ірландського люду. Один з та-

ких еміґрантів, Джемс Стефенс, повернувся до Ірландії й в 1858 р. в Скайбери зустрівся з провідником місцевої тайної орґанізації О'Донованом (Роса), котрого імя було надзвичайно популярне, як опісля стане популярним імя славного Колінса. Оцих двох людей і взялося за творення «Феніанців». Та дуже швидко початкову орґанізацію викрито й вона перенесла свій провід до Америки. А відти Стефенс керував цілою справою.

Найбільшого впливу «феніанці» осягли коло 1863 р., маючи в самій анґлійській армії до 15.000 своїх членів. Терористична їх діяльність вславилася на цілий світ. Хоч анґлійці жорстоко мстилися за кождого свого урядовця. Приміром, за вбивство поліцая Брета анґлійці повісили аж трьох визначних членів «Феніанів»: О'Брайна, Алена і Ляркина, а за зрив стіни в тюрмі Клеркенвил анґлійці повісили неповинного Барайта. Неповинні жертви викликали в Ірландії глибоке обурення, а мстився за ці жертви надзвичайний О'Донован (Роса), людина, котра протягом десятка літ держала всю окупаційну владу в Ірландії під страхом терору й пімсти. В историї ірландської революційної боротьби належить О'Донованові (Роса) одне з почесних місць.

III

Ярема О'Донован (Роса) народився 4 вересня 1831 року . Син бідного ірландського селянина, він одбув свою купецьку практику в рідному містечкові Скайбери, де після й відчинив невеличку споживчу крамницю. Ця його крамниця відограла пізніще визначну ролю в революційному русі, бо в ній протягом довгих літ перебувала централя звязку «Феніану», і в ній же відбувалися наради та виносилися вироки революційного суду. Суд цей засідав у льоху, до якого був потайний хід. О'Донован (Роса) був господарем, оборонцем і душею цілої централі. Відданий справі визволення Ірландії й наділений мрійливою вдачою, О'Донован (Роса) спершу був захопився ідеями «Молодої Ірландії», після ідеями таємничого, але могутнього «Фенікса», а

нарешті й діяльністю «Феніану», до котрого вступив членом у 1856 році.

Протягом десяти літ О'Донован переходить революційний стаж. Протягом десяти літ не відривається від науки, поповнючи своє знання, вправляється, одночасно, в революційно-орґанізаційній роботі, втягає в себе терористичний досвід тайних ірландських товариств, виконуючи багато відповідальних доручень та здобуваючи славу по всій Ірландії серед підпольних кругів. А врешті набуває розголосу й в Анґлії, до його вважають на надзвичайно небезпечного, відважного, стійкого й непідкупного. Слава про терориста О'Донована довго тероризувала гнобителів ірландського народу.

В 1865 році він засновує часопис «Ірландський Нарід», котрий став нелеґальним орґаном «Феніану» й котрого анґлійці довго не могли знищити. В 1869 р. О'Донована заарештовано й за поширювання ідей про збройне повстання проти Анґлії засуджено на вічну каторгу. І саме в цей час, не дивлячись на вирок окупаційного суду, ірландський народ вибрав його послом до парламенту в окрузі Тайперари. Цей вибір анґлійський парламент скасував, але цей вибір врятував життя О'Донованові, котрий в 1780 р. виїхав до Америки, заснувавши перед од'їздом суто терористичну орґанізацію «Непобідимих». В Америці О'Донован розвинув ще могутніщу акцію проти Анґлії, заснувавши спершу «Ірландське Слово», а після «Соборну Ірландію», помагаючи революційній орґанізації грошовими засобами й керуючи работою «Непобідимих».

Відносно Анґлії О'Донован ще замолоду зайняв непримиримо-рішуче становище й так висловив свою думку в цій справі:

— «Всі засоби згідні й добрі, включно до динаміту, коли йде про визволення Ірландії від гнобителя й тирана Анґлії, що повстала з самого тільки насильства. Світ ще не видумав кари, якою треба було б її покарати. Та мине ще двадцять, ще пятьдесят літ і гнобителька заслужену кару одержить. Кажу вам — користайте з засобів, які в вас під рукою, єднайтеся з кождим, кому з вами по дорозі, йдіть гордо до останнього

рішучого бою. А як цього бою Анґлії не дасте, будете прокляті всіма наступними поколіннями Ірландії»...

Діяльність О'Донована переросла звичайні рямці діяча. Це був провідник, але провідник у найнебезпечнішій боротьбі, якої Анґлія найбільше жахалася. Кількість виконаних О'Донованом атентатів перевищувала найбільш буйну фантазію. Анґлія видавала величезні гроші, щоб не тільки скомпромітувати, але й фізично знищити його. Врешті, для провокаційної цілі було зроблено атентат на знамениту башту Вестмінстерського абатства в 1885 році. Підіслана анґлійським урядом певна анґлійка кинула обвинувачення за атентат на О'Донована, щоб скомпромітувати його в Америці. А 2 лютого того ж року всадила в нього пять куль, тяжко поранивши. О'Донован видужав, але попередня активність більш не повернулася. І до самісінької смерти, до останньої днини він видавав свою «Соборну Ірландію», не тратячи звязку з своїм краєм, несучи йому поміч, віддаючи йому й власне життя.

IV

Хоч цілий XIX вік і був, ніби-то, віком леґальної боротьби за гом-руль, однак, як бачимо, ідея збройної боротьби за недалежність Ірландії не тільки не примеркла, а навпаки, росцвіла новим досвідом і новими здобутками. Під її впливом набрала міці, гостроти й певности навіть гом-рулівська акція. Під її впливом підносилися надії ірландців на кращу долю. Під її впливом і Парнель, некоронований король Ірландії, з вузенького автономіста виріс на незалежника та осяг би самостійности, як би й собі, як О'Конель, не відкинув простягнену руку братів-революціонерів. Та він сподівався, що з цупких лап анґлійського імперіалізму врятує Ірландію мирним шляхом.

Парнель — це друга половина XIX століття в боротьбі за гом-руль.

Чарли Парнель народився 27 червня 1846 р. в Авондейл. Він походив з старої анґлійської родини, що осіла в Ірландії за часів Карла II та котра лічила серед

своїх членів поета Хому Парнеля, славного підчас королеви Анни, богатьох видатних суддів і оборонців ірландського народу в парламентах Ірландії й Англії. Парнель був протестантом, а по матері приходився внуком знаменитого американського борця Чарли Стівара, що передав йому зимну кров і невсипущу енерґію.

Вихований в ріжних анґлійських школах, Парнель приїздив до Дубліна тільки підчас літніх вакацій, а в 1865 р. вступає до «Маґделин Коледж оф Кембридж» і там перебуває чотирі роки — мовчазний, відлюдний, непроникливий, яким і був ціле своє життя навіть щодо своїх найкращих друзів і політичних приятелів.

Однак, з пильною увагою слідкує за феніанським рухом, виявляє глибоке обурення анґлійськими жорстокостями щодо ірландських революціонерів, в березні 1874 року пропонує свою поміч тодішньому провідникові ірландських гом-рулістів Ісаакові Батові, а через рік його вибірають до анґлійського парламенту в ґрафстві Миг. В Лондоні він одкрито бере в свою оборону орґанізацію «Феніан», вводить до парламентської тактики обструкціонізм Биґара й сильно з цього обструкціонізму користає підчас боротьби в парламенті. На одному з засідань підчас сесії 1879 р. Парнель з двома иншими ірландськими депутатами забрав слово рівно тисячу сто разів! Його промови визначалися залізною послідовністю думки, глибиною переконання й могучістю доказів.

Немічна, розбита, легковажена в парламенті ірландська партія гом-рулістів вибірає його в 1877 р. своїм головою, замість Бата. Й Парнель так означив своє становище:

— «Моя політика не є й не буде політикою згоди, замирення, але політикою творчого наступу й гострих контр-ударів».

І дійсно, вже підчас перших засідань анґлійського парламенту нова тактика Парнеля відчулася в цілому світі. Коли 31 липня 1877 р. парламент одкинув його внесення щодо негайної зміни політики в Ірландії, Парнель зі своїми однодумцями оголосив, що вони не дадуть займатися иншими справами й згадане засідання

тяглося цілих 26 годин без перерви, підчас котрих Парнель промовляв серед страшного галасу й вереску на салі. Цієї тактики він уживав досить часто,а засідання 5 липня 1879 р. тяглося також цілих 23 годині.

Бат оголосив тактику Парнеля революційною, а плохенькі гом-рулісти покидають Парнеля зараз же після першого виступу в 1877 р. Та його зате піддержує майже ціла Ірландія.

Після деяких хитань, дякуючи посередництву Дейвита, Парнель звязується з феніанською орґанізацією «Клан-на-Ґаель», котрої провід був у Америці, бажаючи створити проти спільного ворога єдиний фронт ірландських революціонерів і парламентаріїв, але не міг добитися вступу до своєї коаліції другої ґрупи «Феніану» — самостійницького «Ірландського Республиканського Союзу», що стояв за збройну боротьбу з Анґлією.

В той же час Парнель допомагає орґанізувати економичне відродження Ірландії. В 1879 р. прилучається до широкої аґрарної роботи, котру розпочали його нові союзники «Феніанці» в ґрафстві Майо, працює над поширенням цієї акції на цілу Ірландію, а в жовтні того ж року помагає орґанізувати «Національну земельну ліґу» й стає на її чолі. Починається відома на ввесь світ акція «бойкоту»: не наймати того участка землі, з котрої лорди виселяли ірландських селян.[1]) Анґлія боронилася військовим станом по тих місцевостях, де вибухали заворушення, але погамувати лордів не хотіла.

Підчас цих заворушень Парнель виїздить до Америки, щоб зібрати відповідні кошти для дальшої праці й на викуп землі від лордів для безземельних ірландських селян, а особливо для того, аби прихилити на свій бік групу «Клан-на-Ґаель» та йти єдиним фронтом проти ланд-лордів. З успіхом довершує цього діла, міста в Америці витають його надзвичайно урочисто, а в

[1]) Це слово пішло від призвіща капітана Бойкота, великого власника, котрий дер шкуру й виганяв ірландських селян масово з своїх посілостей, вимагаючи непомірної оренди за землю, з котрої селянин не встані був навіть прохарчуватись.

1880 році з нечуваною урочистістю, наче суверенного представника Ірландії, його приймає американський конгрес.

На вістку про розвязання анґлійського парламенту, Парнель вертається до Ірландії. Підчас нових виборів проводить до парламенту 68 своїх однодумців, у більшости нових людей, ним самим намічених, з усіх станів ірландського населення — сильних і дисциплінованих. Одночасно, до його ґрупи вступає й кілька членів з «Ірландського Республиканського Союзу», сила фермерів і державців ірландських та сливе ціле духовенство стає на його бік. І десять літ Парнель керує цією армією, що бореться за гом-руль і економічне піднесення Ірландії.

Саме в цей час розпочинаються в Ірландії великі селянські повстання, котрими Парнель намагається опанувати. Він нахиляє селян проти насланих Анґлією осадників, що приходили на місце тих ірландських селян, котрих анґлійські суди позбавляли землі за участь у повстаннях. В січні 1881 р. Парнеля з чотирма однодумцями віддають під суд за протидержавну акцію, хоч суд його виправдує. І в той самий день, як він з вязниці прибув на засідання парламенту, міністр для Ірландії Форстер представив на затвердження закон про оголошення в Ірландії стану облоги. Парнель розпочинає запеклу боротьбу проти цього закону, яким Анґлія хотіла вдарити — спершу по революційних орґанізаціях, а після по гом-рулістах на чолі з Парнельом. Засідання анґлійського парламенту 31 січня того року тяглося 41 годину. І хоч закон не був ухвалений, але утиски потроїлися. По всій Ірландії пішли арешти, в Лондоні арештовано Дейвита, а Парнеля й 26 членів його партії силою винесли з засідання.

Для змякшення сильно напруженої ситуації, Ґладстон виробив земельний закон про встановлення спеціальних судів на означення розміру викупу за землю й представив парламентові. Ухвала цього закону викликала нову, ще дужчу хвилю терору й повстань по всій Ірландії. Парнеля й багатьох його однодумців знов аре-

штовано та посажено до вязниці в Килменгем. А «Національну земельну ліґу» закрито.

Хоч працю «Національної земельної ліґи» продовжує заснована перед тим «Жіноча земельна ліґа». Сильний аґрарний рух не зменшується, а дужчає. Сестра Парнеля Ганна особисто з'являється на зборах і вічах замісць брата, закликаючи продовжувати боротьбу. А увязненого Парнеля, охрещеного некоронованим королем Ірландії, Дублін нагороджує почесним громадянством.

І Ґладстон змушений зріктися репресій та піти на уступки. За допомогою Парнельового приятеля капітана О'Ши в вязниці було підписано так зв. «пакт у Килменгем». Анґлійський уряд усунув Форстера й пообіцяв новий земельний закон та амністію для селян. Парнель прирік співпрацю й вийшов з вязниці.

Але 6 травня 1882 року в паркові «Фенікс» у Дубліні, члени «Непобідимих», майже на очах віце-короля, забили угодових міністрів — Бурке й Кевендіша, аби помститися за утиски селян.

На нещастя, Парнель осудив атентат і на знак протесту вийшов на димісію. Хоч після нової хвилі страшних анґлійських утисків він знов вертається до активної політичної роботи, знов займає гостро-вороже становище до Анґлії. З призирством одкидає обвинувачення Форстера в співучасти до атентатів, піддержує виборчу реформу 1884 р. й реорґанізує «Жіночу земельну ліґу» в «Національну земельну ліґу» для продовження боротьби за долю закріпощених ірландських селян.

До нового анґлійського парламенту Парнель проводить на цей раз аж 86 своїх однодумців. До влади після міністерства Селисбери знов приходить Ґладстон. Надії гом-рулістів здаються майже здійсненими, бо Ґладстон представив парламентові не що инше на ухвалу, як довгожданий проект закону про гом-руль. Нарешті! Парнель діждався повної побіди й радо голосував за «гом-руль-біль».

Та, на жаль, гом-рульом анґлійці тільки помазали по губах ірландців. Ґладстон був побитий на тому ж за-

сіданні парламенту й до влади знов прийшов Селисбери в 1886 році, в липні. Над Ірландією знов пронеслася буря карних законів і завис меч військового стану. Анґлія й думати не хотіла про якусь автономію для Ірландії. Її становище картав цілий світ, але вона відповідала одно: або Анґлія, або Ірландія. Повернулися старі часи. Все здобуте важкою боротьбою перекреслено одним рухом анґлійського пера.

І от, замісць скористати з нової нагоди, зі свого великого авторитету, замісць припечатати анґлійське лицемірство, замісць об'єднатися з цілою Ірландією й розпочати рішаючу битву, Парнель міняє тактику, лигається з єдино-неділимцями, підпирає облудну політику лібералів і осуджує революційні ірландські орґанізації. І йде добровільно на політичну смерть, обертаючи в руїну працю всього свого життя. Дуже швидко популярність Парнеля падає, а серед революційних кругів на нього вибухає гостре обурення.

Анґлія рішила сама скористати зі зміни Парнельової тактики та ірландського розбрату й нанести «некоронованому королеві» Ірландії остаточний удар. На початку 1887 р. в «Таймс» з'являється ціла низка статей про «Парнелізм і злочини», де доводилася участь Парнеля в революційній роботі, навіть у виконанні атентатів і наведено його підпис у підробленому документі. А спеціальна урядова комісія визнала, що підписи «дійсні».

Компромітація Парнеля розпочалася. Варто було тільки зійти з свого становища, а докотитись у самий діл вже легче. Парнель звернувся до парламенту з вимогою визначити комісію, але парламент одмовився. Після довгих старань, комісію, однак, було визначено й в 1888 р. суд оправдав Парнеля. 64 посли оголосили, що то була їх змова, а Пиґот, автор підроблених документів, також признався до злочину. Та цей процес тягся дуже довго, обертаючись у суд над цілою політикою Парнеля й його партії. А коли дався судити ворогові, то тим самим зрікся ірландської чести. Очернюючи його, Анґлія очернює й Ірландію, що лічила його своїм божком. Руйнування авторитету Парнеля стало для

Анґлії справою першорядної ваги. Хоч Рузел на трьох засіданнях парламенту промовляв на користь Парнеля, але золото своє робить.

По вказівках анґлійського уряду, виступає найщиріщий приятель Парнеля капітан О'Ши, притягаючи його до суду за чужоложство. І 17 листопада 1890 р. Парнеля засуджено на кару за образу добрих звичаїв — опльовано його найглибші почування. Одночасно, Ґладстон публікує відкритого листа, стаючи на бік ворогів Парнеля.

І Парнель аж тоді побачив, що Анґлія «любила» його за те, що боялася, а зненавиділа за те, що «любила». Маніфест Парнеля до ірландського народу не викликав жадного співчуття, жадного відгуку. Ірландські посли, за союз Парнеля з анґлійськими лібералами, позбавили його всіх заслужених титулів громадських. Ірландське духовенство, яке так щиро піддержувало його в боротьбі, навіть одмовилось благословити його шлюб з панькою О'Ши, з якою він хотів одружитися.

Наче затроєний звір кидався Парнель, шукаючи рятунку від моральної й політичної смерти. Шкода ж було таких велетенських зусиль, шкода було твору цілого життя, щоб зник наслідком тактичної помилки.

6 жовтня 1891 р. нагло помер Парнель ,серед здивовання, вичерпаний внутрішніми сумнівами й битий соромом. Одійшла в могилу остання велика постать угодової Ірландії, заносячи з собою на той світ не тільки жаль, але й досвід гіркої долі. Угодова політика скомпромітувалася в Ірландії на завше, збагачуючи досвід усіх поневолених. А на кон ірландської історії виходять ті люде, які нічого в Анґлії ні благати, ні вимолювати не будуть. Свою вимогу будуть підпирати не закликами до справедливости й демократизму Анґлії, а кулаком, не прозьбою будуть волю Ірландії добувати, а кулею. В нашу добу серед гнобителів куля тільки й має деяку пошану й признання.

В Дубліні, в столиці ірландського народу, якого Парнель кохав же над своє власне життя, сучасники назвали його іменем одну з другорядних улиць. Тепер на ній іде жвава торгівля рибою та контрабандним кра-

мом. А в одній з крамниць, під фірмою «Heron and Lawless», у пивниці, містилася в 1917 році фабрика бомб, котрими ірландські Сін-Фейнерівці, славні нащадки «Феніану», вимітали з Ірландії англійських «плантаторів».

Коли б був знав про це Парнель!.. Скільки б літ життя свого віддав, щоб відати, що по двадцяти пяти літах таки здійсниться гасло «Молодої Ірландії», котре осудив О'Конель та й гасло «Непобідимих», котре осудив він сам, Чарли Парнель, некоронований володар замученої Ірландії...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Національне відродження

МІЗЕРІЯ ІРЛАНДСЬКИХ ЗДОБУТКІВ ПРОТЯГОМ XIX СТОЛІТТЯ. ПОЛІТИЧНИЙ, ГОСПОДАРСЬКИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАНЕПАД ІРЛАНДІЇ. ПОЧАТКИ ІРЛАНДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ПОВСТАННЯ «ЛІҐИ ІРЛАНДСЬКОЇ МОВИ». ПОВСТАННЯ «ІРЛАНДСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ОРҐАНІЗАЦІЇ». АРТУР ҐРІФІТ І ЙОГО ПРОГРАМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. СІН-ФЕЙН.

I

Остаточні досягнення Ірландії протягом XIX століття були мізерні. Надто мізерні. Автономії, тоб-то злощасного гом-руля ірландці не здобули. Земельні закони, які здобути ставили своєю найвищою метою такі велитні як О'Конель і Парнель, ні в чім не поліпшили долі подавляючої більшости ірландського селянства. Реформи дещо змінили на краще долю певної кількости фермерів, але це була капля в морі серед земельних злиднів. А ірландська бідота впала ще в більшу нужду, дякуючи анґлійській системі визиску, який в XIX столітті загострено. Політичні права Ірландії обмежено станом облоги, військовою диктатурою й иншими мірами анґлійського окупаційного уряду. Хоч стан облоги, чи військове положення й зносилося, але на практиці завше залишалося кілька приписів з отого стану, й протягом XIX століття нормальними в Ірландії стали, власне,

ріжні ненормальні приписи, що душили думку й підрізували зусилля ірландські. Революційні потуги потоплено в морі крови. Неорганізовані в систему національної революції поодинокі повстання нещадно нищилися ворогом. Жорстоко зліквідовано й останні відрухи — 1882 й 1890 р.р.

За сто літ так зв. «боротьби законним шляхом» нічого в Ірландії не змінилося. Ірландією керував самодержавний англійський віце-король з неокресленими повновластями та так зв. ґенеральний секретар, тоб-то міністр для Ірландії, що навіть не входив до складу англійської ради міністрів, а тим самим невідповідальний перед парламентом, а перед віце-корольом. Це була найвища влада для Ірландії, влада поліційна, адміністративна, влада, що урядувала самовільно, допильновуючи тільки явних і тайних приписів окупаційного права й завзято ведучи асиміляційну роботу.

Найвища влада спиралася на поліцію й 67 ріжних комісій — фінансових, господарських, податкових і т. п., що працювали незалежно, без взаїмного контакту, часто злочинно. Непевність, хаос і зловживання були невідлучними наслідками такої системи. Сто тисяч англійських урядовців з'їдали значну частину всіх податків, вірніще 1/10 тих податків, а в той час у самій Англії на адміністрацію йшла тільки 1/40 бюджету. В Ірландії, де найменший відсоток злочинств на світі, поліція коштувала втричі дорожче, ніж в Англії. Зрозуміло, що то була винагорода за пильне нищення проявів ірландського національного життя.

Податкові тягарі були неймовірні. Згідно з даними «слідчої комісії» з 1894 р. виказано, що Ірландія щорічно оподатковувалася на 75 міліонів золотих франків більше, ніж то позволяли навіть хижацькі англійські закони в Ірландії. З 189 міліонів у 1890 р. податки підскочили на 290 міліонів перед війною, в той час, як ірландське населення з 4.600.000 зменшилося до 4.381.000 душ за той самий час. Отже посередні податки падали на маленький ірландський народ 70% загально-англійських, а на саму Англію тільки 46%.

Коли на верхах, у високій політиці велася безплід-

на, деморалізуюча для ірландського громадянства гра в гом-руль, Анґлія потайки, але вперто робила своє діло. Відібрану в народу землю правом підбою й нахабного «плантаторства» оддавалося тому ж народові в оренду. Після Кромвеля, а це дотяглося до самісінької світової війни, Ірландія стала країною величезних земельних посілостей, які належали кількадесятьом анґлійським зайдам. Ці зайди, або як їх звали ланд-лордами, наймали ірландським селянам дрібненькі шматочки землі за дуже високу оплату. Таке господарювання нищило культуру землі й фермери не тільки не могли платити високого чиншу, але й не були в стані прохарчувати сім'ю. Зате ланд-лорд міг виселити родину фермера з своєї землі кождої хвилі, без винагороди за те, що той вклав йому труду й поту в його землю. Були роки, коли ланд-лорди виганяли на призволяще до 50.000 родин! Страждання тих людей загально відомі. [1])

Отак оберталася Ірландія в великанський панщизняний загін, на котрім декілька тисяч панських сторожів поволи заступали міліони трудящого ірландського люду, що на втіху «плантаторам» і анґлійському урядові мусів покидати рідну землю. Починаючи від 1841 р.,

---

[1]) Ось один з таких описів, котрий дає М. Бове в своїй книзі: «Три місяці в Ірланді:»: — «Орендна плата надзвичайно висока в Ірландії. Але припустімо, що Дан, Пат, Мік, чи й якийсь инший має 524 франків ощадности. На ці гроші бере в лорда ферму з шістьох гектарів і вносить за неї річної плати 350 франків. Протягом кількох літ може б і дійшов до чогось, а як випаде одне й друге дощеве літо? Тоді не старчить навіть прохарчуватись. Але через два роки його мають право викинути на вулицю, як не заплатить оренди. І приходить дощеве літо — два роки праці й оренда пропали. Куди йому дітися? Його капітал пішов у землю разом з дощевою водою, а саму землю відібрали. Та лорд має «добре» серце й дає дозвіл, щоб нещасний орендар посіяв собі й дітям якийсь гектар картоплі й за це лишався лановим на тій фермі, де вчора був орендарем. І так живе, чи животіє, доки не прийде найстрашніще: його наступник, новий орендар, нова жертва. Але цей новий свого попередника нищить без пардону. В цього останнього шестеро з восьмерох дітей хорі на кір: їх викидають з ліжками на подвір'я. Одно з хорим умирає на дворі. Мати вносить у хлів стола, кладе на нім малюсінького покійника, а сама біжить дістати їсти ді-

якраз підчас угодової ірландської політики, кількість населення Анґлії подвоїлася, а в той же час ірландське зменшилося якраз наполовину.[1])

Одночасно, коли від 1861 до 1910 р. кількість нуждарів у Анґлії зменшилася наполовину, в Ірландії навпаки, кількість безпросвітної бідоти збільшилася якраз удвоє.

Слідуючи далі за розвитком ірландських відносин підчас угодовщини, бачимо, що протягом отих сотні літ зникла й вся ірландська промисловість. Вироб полотна, шовку, попеліну й иншого залишив по собі самі гіркі спомини. Закордонна торговля Ірландії зовсім припинилася, чудові ірландські порти опустіли. З наказу Анґлії все вивозилося до Анґлії ж, а на такий вивоз Анґлія забороняла накладати мито, купуючи все за безцін та збагачуючи своїх купців. Вільний товарообмін таксамо був вигідний для Анґлії, але руйнуючий для Ірландії. А політика цін!.. Зменшуючи ціни на хліборобські продукти, Анґлія дощенту руйнувала хріборобську Ірландію. бо ірландське збіжжя мусіло вивозитись тільки до Анґлії.

Громадські шляхи, мости, меліорація, осушка болота, експлоатація придодних багацтв — занепали абсо-

---

тям. А коли вертається, то всі вже на вулиці — здорові, хорі й мертве. В рові проводять ніч, а вдень шукають притулку. Через кілька день батько й мати дістають вирок суда на лордівську скаргу: за те, що вирвали кілька картопель для дітей їх покарано тижнем вязниці. А картоплю ж вирвали на тому гектарі, на котрім самі садили й то з лордівського дозволу!.. Дітей забирає притулок, а батько з матір'ю йдуть до вязниці»...

І так аж до смерти. Цим шляхом безпросвітної нужди, роспачі й тьми ідуть тисячі й тисячі, бо йшли їх батьки, діди... Мусять і вони йти... Не кидати ж рідну землю на тлум ворогові, не уступати ж йому місце на своїй Батьківщині!..

[1]) Згідно з даними офіційної статистики в Ірландії було:

8.175.174	душі	населення	в	1841 р.
5.557.196	»	»	»	1867 р.
4.660.000	»	»	»	1912 р.
4.381.000	»	»	»	1914 р.

Це безпосередні наслідки всякої империалістичної окупації. Як бачимо, угодовщина послужила найкраще анґлійській окупації. Без угодовщини не можлива ніяка окупація.

лютно. Міські самоврядування й сільські управи ледве встигали стягати податки на удержання англійської поліції.

II

На цім не обмежуються столітні «здобутки» угодової Ірландії. Політичний і економичний занепад завше тягне за собою й національний. Падає дух народу, зникає ініціатива, розпорошується віра в свої сили, затрачується національне обличчя. Не кажучи вже про культурно-національну творчість, яка припинилася ще в XVI столітті, починає зникати й мова ірландська. В 1847 р. виеміґрувало до Америки багато тих селян з західньої Ірландії, котрі ще вміли говорити по-ірландські й зберігали мову, як свою національну ознаку. В Ірландії по-ірландськи вміла говорити тільки 1/10 частина народу! Анґлія вживає всіх зусиль, щоб ірландські національні прикмети взагалі зникли. Після занепаду мови, Анґлія береться й за пісню ірландську, за ірландські народні звичаї й перекази. Все треба переробити на англійський копил. Анґлія муштрує католицьких священиків, щоб проповідували й служили по-анґлійськи; муштрує кадри учителів для калічення ірландських дітей: муштрує кадри письменників і поетів, щоб до ірландських мелодій добірали анґлійські слова, перекладали на анґлійську мову ірландські пісні.

Незабаром це дає свої наслідки. Ірландці стають ліниві, легковажні, брехливі, сварливі, серед них з'являється чимало пяниць. Словом, гніт витворює раба. На всіх кабаретових сценах Лондону й взагалі по всій Анґлії, ірландця представляють так, як колись представляли хахла: от стоїть собі на сцені безжурний землячок, пяненький, з цигаркою в зубах, з пляшкою в одній руці, а з кийком у другій. З пляшки час од часу нахильці жлуктить віскі (анґлійська горілка), спльовує, плете дурниці. Анґлійська публика регоче, бо це лоскоче її порожню пиху й глупу вищість над нещасним витвором підбою.

Гідність ірландців стала підупадати. Підупав і добро-

бут до рівня жебрака. Та й справді, нащо працювати, коли все здобуте кров'ю й потом піде до кешені ненажерливому англійському лордові, щоб ще побільшити його засоби до гніту, знущань і визиску. Ірландія обернулася в захудалу, висмоткану англійську провінцію, голу й босу, голодну, пригноблену, найменш освічену, але зате в найбільш зненавиджену з усіх англійських провінцій.

Боротьба за автономію, за гом-руль нещасний то виходить на політичну поверхню, то зникає з неї, наче лялька в вертепі дякуючи зручности Кромвелів, Пітів, Ґладстонів, Лойд-Джоржів і т. п., що вміли своєчасно потягти за відповідну мотузочну й пустити в рух ту, чи иншу фіґуру. Звичайно, спочатку на сцену, а після «в расход». Як це було з О'Конельом, Парнельом і инш.

Здавалося, що рятунку нема. Здавалося, що революційну думку завезли з собою останні ірландські еміґранти до Америки. Здавалося, що кров двадцяти ірландських поколінь занадто вже глибоко всякла в землю ірландську, а поверхню її зрошують самі сльози — відчайдушна зброя немічних та безсилих.

Та так тільки здавалося...

Революційний рух переорав ірландське життя новим плугом, оповістив нові методи боротьби, вказав нові шляхи й ясніщі цілі.

Для ірландських політичних діячів ставало ясно, що англійська загально-імперська губка поволи втягла в себе всю гом-рулівську воду, висушила ірландські настрої, роспорошила єдність стремління й після сотні літ зусиль угодовщина з ясно окресленої проґрами ірландської волі зійшла на становище додатку до анґлійських партійних концепцій. Боротьба за права ірландського народу в лоні анґлійського парламенту обернулася в химерний додаток до внутрішньо-партійних англійських відносин і стала залежною не від потреб і бажань Ірландії, а від настроїв і укладу анґлійських політичних сил. А завданням цих сил було — приспати ірландську душу, відвернути очі ірландців од власних їхніх справ і скерувати їх у зовсім протилежний бік.

Розлічуючи на дальшу дистанцію, анґлійські політики не милилися. Коли мова ірландська заникає, то швидко зникне й національна свідомість. Ірландські народні маси в безпросвітній темряві стратять не тільки національне, але й людське обличчя й обернуться в лордовську скотинку, з котрою великої замороки не буде. Один «добрий» голод, два-три поодинокі вибухи — й «ірландців буде стільки ж, скільки є червоношкурих на березі Мангетен»...

І аж допіру всім стало ясно, що як не змінити рішуче засобів боротьби, як не повернути круто з угодового шляху, то кождий день анґлійської опіки зближує Ірландію до повного занепаду, а гом-руль прийде тоді, як уже не стане й самої ірландської нації.

І на фоні ірландського життя виростає революційна думка нової Ірландії. Поперше, чи гом-руль є ідеалом ірландського народу, чи ірландський народ вартий більшого, ніж гом-руль? Невже ж ірландський народ не має кращої будуччини, як гом-рулівську з ласки анґлійського парламенту? Як що має, то:

— «Невже ж істнування ірландського народу має завше залежати від успіхів боротьби за гомруль?».

Це основне питання. На це питання нове ірландське покоління відповіло так:

— «Життя народу мусить бути побудоване на його власних, культурних і господарських підвалинах, на його власному політичному ґрунті, й в цій праці мусять брати участь усі сини ірландського народу».

Як один чоловік. Ця праця мусить бути виконувана для народу й ним самим. Ідеалом народу є сам він, з своєю мовою й культурою, з минулою історією й прийдешнім розвитком. Найвищим стремлінням народу є щастя, а щастя його може родитися, випливати з самопізнання й творчости. Для самопізнання й творчости потрібні засоби, а з них у першу чергу є мова.

— «Народ без власної мови, — писав Дейвит, — це тільки пів народу, пів нації. Нація мусить зберігати свою мову пильніще, як свою територію, бо це певніща оборона й певніщий кордон над фортеці й річки. Втратити матірню мову й засвоїти чужу — це най-

гірша ознака поневолення; це душа, закована в кайдани»...

Хоч ірландська мова офіційно була заборонена ще в XIV віці, однак аж до 1800 р., до «Акту злуки» вона була мовою цілої Ірландії, крім офіційного англійського «Пейлу». Після ж реформи Піта офіційною й обовязковою мовою стає англійська. Не тільки О'Конель, але й дехто з його наступників легковажили ірландську мову, бо не вживали її ні в громадському житті, ні на трибуні англійського парламенту, ні навіть у приватному житті. Сталося так, що ірландська мова робилася потрібною для ірландських еміґрантів у Америці, а не в Ірландії.

— «Це правда, — писав Артур Ленч, — що О'Конель говорив по-ірландськи, але з другого боку він не любив своєї мови, не виявляв жадних зусиль, щоб її відродити; він швидче бажав, щоб вона загинула».

Такі погляди деяких ірландських діячів на ролю власної мови в національнім відродженні були найкращою водою на англійський млин. Протестанська пропаґанда в Ірландії відсувала духовенство від ірландської мови, змушуючи його вчити англійську. Школи засновані англійським урядом більше видавали зусиль і засобів на нищення ірландської мови, ніж на навчання взагалі. І протягом ста літ дійшло до того, що й ірландські дядьки почали червоніти за свою мову, вважаючи її за нижчу, мужицьку, бо бачили, як ірландські політики й інтеліґенти говорять по англійськи, що ні навчитель, ні священик, ні його посол по-ірландськи не говорять. Газети пишуть по-англійськи, в театрах і сінема представляють по-англійськи, а головне, що й поліцай говорить по-англійськи. Словом, нема куди ірландському дядькові дітися з своєю мовою, то він ішов у шинок, де в гурті таких, як сам заливав свою біду горілкою.

Але свідомість, поступ, освіта — роблять на світі велике діло. Дядько стає людиною, а поліцай насильником. Ірландські революціонери — всі оті «Білі Сорочки», «Дубові Серця», «Діти Права», «Об'єднані Ірландці», всі оті «Молоді Ірландії», «Фенікси», «Феніани», «Непобідимі» — то ж були люде свідомі, освічені, лю-

де поступу, віри, творці нового життя. Вони здирають поволоку темряви, пробивають наслоєння фальшу, брехні й вчать, що соромно бути рабом у лорда, але не соромно бути тим, чим тебе природа створила й що тобі мати з молоком прищепила. [1])

І поволи, крок за кроком, повстає пролом у нетрах старої, заскорузлої свідомости.

Пізніще Смит, О'Брайн серед революційних кол, а єпископ Мек-Гейл серед духовенства вміли переконати ірландське громадянство, що ірландська мова є необхідною для врятування Ірландії. Почали засновуватись ріжні гуртки для вивчення рідної мови. А в 1893 р. д-р Дуґлас Гейд вкупі з Дейвидом Комином і священиком О'Ґроунейном та проф. Мек-Нілом заснували славнозвісну «Ліґу ґаельської мови». Метою «Ліґи ґаельської мови» було:

1. Збереження ірландської мови, яко мови народу ірландського та поширення її вжитку в повсякденному житті, й

2. Вивчення й розповсюдження вже істнуючої ірландської літератури та розвивання модерної, сучасної літератури на мові ірландській.

І заснована орґанізація дуже швидко розвинула свою діяльність, причім, до тої міри, що незабаром мала свої відділи в найглухіщих кутках Ірландії й ірландських колоніях за морем. Повстали курси ірландської мови для дорослих; в школах вона відразу здобула собі перше місце, а в новоутвореному «Національному Університеті» ірландській мові, побіч ірландської музики, ірландських танків, штуки й спорту відведено найпочеснішу ролю. І дуже швидко забута й занедбана мова стає на таке почесне становище серед культурно-національних

---

[1]) — «Ірландська мова, — кажуть вони, — є найвищою ознакою людської гідности ірландця й ірландської національности та найбільш творчим засобом, щоб збудити й зберігти національне обличчя. Це могучий побудник для цілого національного відродження. Наука рідної мови розвиває наскрізь ірландські почуття та впливає на об'єднання ірландців навіть серед їхніх щоденних занять»...

ознак, що ірландці гордяться знанням своєї мови. [1])

Національне відродження почалося. Протягом короткого часу, ірландці зробили великий поступ у ділянці мови. Коли зважити, що до початків національного відродження в Ірландії знало мову ледве пів міліона темних, затурканих селян, а сьогодня на цій мові говорять учені, політики, урядовці, вчителі й ледве не вся селянська Ірландія, то стане зрозумілим, яку працю зробили творці визволеної Ірландії. «Ліга ґаельської мови» має більш чотирьохсот філій в самій тільки Ірландії, а 25 закордоном. Засновано до 20 колєджів, причім, ці коледжи побудовано в щирій провінції, серед того населення, що зберігло чистоту рідної мови. Професори й студенти йшли на літній відпочинок в ті самі щирі села, за ними письменники, поети; повстала література, ґазети, сила силенна дешевих книжок.

— «Жаден ірландець не може не вчити своєї мови, — кажуть діячі «Ліґи ґаельської мови», [2]) — не тільки тому, що він ірландець, але й тому, що в цім його безпосередній інтерес як моральний, так і інтелектуальний. Мова є підставою життя народу, побудником до творчости. Члени «Ліґи ґаельської мови», розуміючи свою солідарність, не купували нічого в чужих, не купували нічого, що не є ірландське. Це є один з засобів до боротьби за свою державу. В ірландському народі «Лі-

---

[1]) Треба сказати, що ірландська мова належить до найбагатших мов на світі. Вона має сімдесят тисяч корінних слів, причім, найтемніщий ірландський селянин уживає в щоденній розмові значно більше слів, ніж середній европейський інтеліґент. Ірландська мова є незбагненою творчою скарбницею: від істнуючих пнів можна творити несчисленну кількість нових слів, бо вона зберігла всі ті форми, які з бігом часу погубили европейські мови. В той час, як анґлійська мова має 45 первісних звуків, ірландська їх має аж 95. Ось чому, маючи ці звуки й знаючи основи граматики, ірландець легко може вивчити чужу мову.

Що ж до ірландської поезії й літератури, то на списання тієї творчости, яку мала Ірландія до XVI століття, коли-то припинилась самобутня ірландська творчість наслідком підбою, треба було б великанських томів. Було б злочинством пустити в безвість таку мову й культуру.

[2]) Ґаельський — ірландський, старо-ірландський.

ґа ґаельської мови» розвиває духа ініціативи й віру в свої власні сили»...

Даремні були англійські зусилля — здушити ірландський визвольний рух. Вони, що правда, вживали всяких засобів. Найбільш смішним, але й ганебним було звернення до папи римського, щоб заборонив «Ліґу ґаельської мови», бо вона, мовляв, шкодить англійській державі й є революційна. Власне — революційна. Раби й пастухи — безпечніщі.

Другою ділянкою національного ірландського відродження була — господарська.

Господарське життя Ірландії, починаючи з XIII віку, як ми бачили, не було ніколи нормальне. Англійська політика ланд-лордизму обернула ірландське населення в найбільш нужденне в Європі, а ірландське хліборобство найбільш одсталим на світі. Ще перед війною ірландські селяне орали плугами з XVII століття. Хоч Анґлія й зруйнувала ірландську промисловість, але хліборобства не піднесла, навпаки. На величезних просторах культурні колись поля обернулися в пасовиська, бо годівля худоби приносила лордам більший дохід. Фермери масово покидали землю й тікали до инших країв. А що лишалося при землі, те мусило животіти на торфових полях, залляних водою. Про осушування й меліорацію не було й мови. Столітня боротьба дещо поліпшила долю поодиноких фермерів, але ні в чім не змінила руїнницької політики Анґлії щодо ірландського хліборобства.

По прикладу культурного руху, починається й рух економичний. Під проводом ґрафа Горація Планкета, господарське відродження зосереджується в другій лізі — так зв. «Ірландській хліборобській орґанізації», котра поставила своїм завданням — піднести розвиток хліборобства, перебрати ділянку плекання худоби в ірландські руки, орґанізацію кооперації, осушку болота і т. д.

В першу чергу була орґанізована ірландська кооперація, котра протягом короткого часу дала несподівані наслідки: до «Ірландської хліборобської орґанізації» негайно ж вступило 1.023 селянських спілок, які час-

тинно перед тим істнували, а частинно повстали після розпочаття національного відродження — споживчих, вихову бидла, збуту продуктів і т. п. В цих орґанізаціях об'єдналося 106.301 членів, а через двадцять років річний оборот сягав 92 міліонів франків. При «Ірландській хліборобській орґанізації» повстав спеціальний Комітет для поглиблення науки над ірландським хліборобством. Він вивчив причини господарського упадку Ірландії, можливости до піднесення економічного життя краю взагалі, до поліпшення хліборобства, промисловости та зайнявся студіями над справою орґанізації помочі хліборобству в инших країнах. Цей багатющій матеріал послужив не так для анґлійського уряду, як для уряду незалежної Ірландії — підставою для піднесення господарського розвитку занедбаної країни.

— «Протягом короткого часу ці люде за шість місяців зробили кращу працю, ніж та, що була зроблена в цій справі за двіста літ»... — каже Чалдерс, один з відданих національному відродженню Ірландії людей.

Це вперше за сімсот літ удалося ірландцям вирвати господарську справу з анґлійських рук і самім її попровадити.

В 1899 р. висновки згаданого Комітету були ухвалені парламентом у формі відповідних постанов, на підставі котрих утворено було спеціальне Міністерство хліборобства для Ірландії, з техничним департаментом хліборобського досліду. Та справжню працю для піднесення ірландського хріборобства повело вже мініство вільної Ірландії.

III

І саме в цей час початків національного пробудження, в 1893 р., вертається з південної Африки, з Трансваалю, де він процював на копальнях, молодий ірландський журналіст — Артур Ґріфіт, котрому доля судила стати не тільки народнім героєм Ірландії, не тільки тим, хто об'єднав національне відродження, хто його натхнув новим змістом і єдиною ідеєю, але й реалізатором того, про що мріяла Ірландія довгі століття.

Ще підчас південно-африканської війни з Анґлією, він заснував ірландський тижневик «Ірландська Єдність», котрому в заголовкові дав такі слова:

— «Ми мусимо здобути Ірландію не для лордів та їхніх прислужників, а Ірландію для самих ірландців».

І цим простим словам сужено було здійснитись щодо йоти, як провідній ідеї визвольної праці ірландців. Свою проґраму національного відродження Ґріфіт побудував на так зв. «засаді фізичної сили», зреволюціонування кождої ділянки боротьби, усіх форм відносин до Анґлії. В кождій думці, в кождому чині, на кождому кроці — ірландці не мусять задовольнятися істнуючим станом річей, а змагати до основної зміни, зреволюціонувати цей стан. Доки не осягнуть повної незалежности від Анґлії. На думку Ґріфіта — відрождення народу не дасться здійснити чужою силою й чужою поміччю, так-само, як чужі сили не можуть керувати ні господарським, ні культурним життям краю. Цим самим Ґріфіт одразу зайняв непримириме становище щодо Анґлії. Правда, він на початку відкидав терор, яко засіб до здійснення народньої волі.

Инші діячі відродження Ірландії, котрі наближувались до Ґріфітової системи, висловлювали ще повніще цю ідею:

— «Самоуправа, гом-руль, — є питаннями внутрішніми нашої національности, є нашим навідкличним правом, — казав Михайло Дейвит, ніби слова заповіту перед своєю смертю. Через те, політична боротьба й не залежить од матеріальних умов країни. Хоч би кождий ірландець навіть став багатою людиною, дякуючи здобуткам у господарській царині, однак ми не менше будемо змагати до здобуття права на те, щоб ми самі керували Ірландією, а не анґлійські урядовці. В цьому питанні неможливий жадний компроміс, жадна уступка. Ірландія була колись та мусить бути й тепер незалежною нацією. Ні насильство, ні уступки, ні доброзичливе чуже законодавство не можуть задовольнити ірландський народ, доки він сам не буде паном на своїй землі».

Артур Ґріфіт був і журналістом, і друкарем, і чорноробочим. Всього зазнав. Був бідний і нікому невідо-

мий. Оглянувшись навкруги, він побачив саму руїну, — повну матеріальну й духову руїну свого народу. Побачив привид смерти, що чаїлася на його братів.

Артур Ґріфіт був людиною надзвичайної відваги й ясного, проникливого розуму. Він побачив, що з «феніанців» майже й сліду не лишилося. А «Ірландський Республиканський Союз», після останніх повстань, сильно підупав, складався з малої кількости героїв, котрих англійці не встигли знищити й котрі не могли працювати відкрито, на широкому громадському полі. А Ґріфітова революція мусить бути відкритою, громадською, загально-ірландською революцією.

Бо з неї, може й не свідомо для самого Ґріфіта, мусить повстати збройна революція, останній, рішаючий двобій.

В 1898 р., маючи 26 літ, Ґріфіт засновує, чи, вірніще, відновляє «Ірландську Єдність» — національний ірландський тижневик і відразу стає на шлях повної державної незалежности Ірландії. Вкупі з старим, загартованим феніанцем Клерком, що перебув усі останні ірландські повстання й відвідав двадцять анґлійських вязниць, Ґріфіт виробив проґраму, що стала основою розпочатого відродження й дала натхнення до збройної національної революції.

Так так промовив до своїх земляків:

— «Не обертайте своїх очей на Лондон, навіть не цікавтесь Анґлією, не ждіть од неї добра й ласки. В той час, як ви засліплені її блеском, провадите з нею марні розмови ви забуваєте, що треба тут, в Ірландії робити. Забуваєте хто ви й не знаєте, на що ви здатні. Забудьте Анґлію, працюйте, наче Анґлії й на світі не істнує. Не покладайте жадних надій на анґлійську ласку, котра як і прийде, то тільки для того, щоб купити вашу душу. Покладайтесь тільки на себе самих, лічіть тільки на свої власні сили. Ваша Ірландія вартніща за Анґлію, ваші садки кращі за анґлійські. Працюйте тільки на своєму полі».

А в господарській ділянці промовив так:

— «Наше прислужництво Анґлії є добровільне. Від нас самих залежить — розмовляти на своїй мові й по-

магати нашій власній промисловости. А як так, то наше власне бажання, наше власне стремління може нам дати незалежність. Серед нас одні працюють для Анґлії, инші з Анґлією, а декотрі проти Анґлії. В той час, як праця всіх нас мусить бути тільки для Ірландії. Без жадної помочі анґлійців. Не треба обовязково силою зброї виганяти їх відси, або ласкаво просити, щоб дали нам автономію. Вистарчить їх нехтувати на кождому кроці. Припинімо всякі зносини з їхніми фабриками й їхніми банками; не позиваймося по їхніх судах; не платімо їм податків; не посилаймо послів до їхнього парламенту. І прийде день, коли вони нічого не матимуть в нас робити й останній їхній купець виїде з останнім їхнім віце-корольом».

І двадцять літ Ґріфіт повторює ці слова, двадцять літ їх здійснює, не змінивши в цій своїй проґрамі ні одного рядка, ні одної літери. І на проґрамі Ґріфіта об'єдналася ціла Ірландія, а з духу його натхнення й сили напруженої волі вийшло національно-культурне й господарське відродження Ірландії. Його ідеями пройнята була й «Ліґа ґаельської мови» й «Ірландська хліборобська орґанізація», всі творчі орґани ірландського відродження.

Проґраму Ґріфіта прийняв 28 листопада 1905 гоку й «Національний Конґрес» у Дубліні й від того часу його вплив був надзвичайний. Цю його проґраму було охрещено влучним виразом Сін-Фейн — «ми самі», «самі для себе». І цей вираз став не тільки іменем, але й змістом тієї орґанізації, котра після повела збройну боротьбу за свій і Ґріфітів найвищий ідеал — ірландської державної назалежности й соборности.

IV

Сін-Фейн є старим виразом. Коли повставала «Молода Ірландія», отже, в першій половині XIX століття, цей вираз мав ширший зміст. В старих проґрамах «Ґаельської Ліґи» таксамо ясно звучать гасла — ми самі, ми єдині. В виданій промові Артура Ґріфіта на «Національному Конґресі» в 1905 р. назви «Сін-Фейн» ужито

для означення цілої системи оборони Ірландії при допомозі так зв. сін-фейнерівської міліції, на зразок громадянської. Отже, в процесі самої боротьби назва набрала того змісту, який відповідав настроям і ідеям ірландського відродження з початком XX віку.

Дуже швидко Сін-Фейн виростає в могучу силу. Він не мав чисто партійного характеру аж до повстання Ірландської Вільної Держави, а все був єдино-національною орґанізацією, яка в своїх рядах об'єднювала людей незалежницького й соборницького світогляду. Як правило, переважали в ній, як узагалі в кождому національному відродженні революційні настрої й ідеї — республіканські й демократичні. Нігде ще національна політика не працювала так виключно для суто народніх інтересів, як в Ірландії за часів Сін-Фейну. Нігде орієнтація на власні сили не виявилася в такій чистоті, глибині й яскравости, як там. І нігде священники не ходили на барикади плече в плече з найскрайніщими революціонерами, як в Ірландії за часів Сін-Фейну. Анґлійські лорди зробили й «добре» діло, бо не тільки об'єднали в боротьбі проти себе ксьондзів з тред-юніоністами, але й магараджів з «нечистими» Найкраще виявиться духове отличчя Сін-Фейну, його тактичні методи й соціальні та національні підстави підчас самої боротьби, про котру будемо говорити в останньому розділі.

Тут мусимо зазначити, що від ідей бойкоту спершу виборів до анґлійського парламенту, а після й анґлійських товарів і поліції, Сін-Фейн послідовно дійшов до ідеї збройної боротьби. В 1907 р. Сін-Фейн уже налічував до 70 орґанізацій в Ірландії, а його проґрама захопила не тільки інтеліґенцію, але й народні маси — робітничі спілки, тред-юніоністів і т. д. Ірландська робітнича партія пішла разом з Сін-Фейном на тій платформі, яку ще О'Конель розвинув:

— «Всі покривджені мають одну ціль і спільні інтереси. Най всі ті, що страждають — об'єднаються, густо стиснуть свої ряди й наше змагання затріумфує над тиранами».

Спочатку Сін-Фейн окреслювали не тільки анґлійці,

але й дехто з ірландців, яко «рух, створений деякими нелояльними ґрупами, котрі істнували перед 1905 роком», але незабаром довелося визнати, що це «небезпечний противник, котрий притягає до себе найбільш здібних з-поміж ірландців молодої ґенерації», та орґанізація, котрої «ідеалізм і чистота намірів» може принести велику небезпеку тим, що є значно численніщі. Ці побоювання пізніще цілком справдилися.

Влучну характеристику Сін-Фейну на ірландському ґрунті дає професор парижького університету Ж. Ґобле в своїй вичерпуючій книзі «Ірландія в світову кризу», що її ми нераз наводимо:

— «Проґрама Сін-Фейну в редакції Артура Ґріфіта була соціальною й державницькою... В країні, котра шукала своєї дороги для розпочаття політичного й господарського відродження, соціалізм не запізнився виявитись як у державній, так і в синдикалістичній формах. Деякі з істориків і теоретиків помилково уявляли собі, що Ірландія, зі своїм племінним устроєм стане «обіцяною землею» для колективізму. Дійсність є зовсім иншою...

— «Ірландське громадянство є наскрізь демократичне; його класова боротьба є боротьбою проти аристократичних насильників, що прийшли з-зовні. В процесі соціальної й національної ворожнечі ірландського орендаря з ланд-лордом старий ірландський лад протиставиться анґло-нормадському феодалізмові, а в той час, як демократ у Европі стає новатором, тут, в Ірландії, він боронить найдавніщих традицій. Ось чому соціальні змагання Ірландії ототожнюються з національним визволенням...

— «Сучасний спір капіталу з працьою не міг розвинутися в країні без великої індустрії, в країні, котрої населення, роскидане в провінції, не знайшло инших безпосередніх ліків на лихо, крім еміґрації до Америки... [1]) Але при кождій нагоді демократична вдача кель-

[1]) Це твердження проф. Ж. Ґобле не зовсім вичерпує причини еміґрації. Наводимо його характеристику Сін-Фейну тому, що вона найбільш зближується до правди й безсторонности в инших висновках.

тів виявлялася назверх. Од 1837 р., підчас страйків у Дубліні, ремісники й робітники лучилися між собою не тільки проти спроб зменшування заробітної платні, але й для боротьби з конкуренцією найливовах (англійських) елементів... Ще перед класовою боротьбою розпочався в Ірландії аґрарницький тероризм. Та найбільш характерною є участь ірландців у кождім демократичнім рухові протягом XIX століття...

— «Мало націй з такою одушевленою вірою відгукнулося на заклик великої французської революції, як ірландська. В 1832 р. це ж ірландці допомогли тріумфові великої демократичної реформи в Анґлії підчас голосування в парламенті... Від того часу ірландці взагалі стали в анґлійському парламенті могучою силою, що приспішувала демократичні зміни в анґлійській політиці»...

Для коротенького вияснення того ґрунту, на котрім будувалася проґрама ірландського визволення, а тим самим проґрама Сін-Фейну, варто додати ще слова одного з творців тої проґрами:

— «Можна напевне сказати, — казав Чалдерс, — що крайній соціалізм в Ірландії майже не істнує; однак, треба признати, що Анґлія керує Ірландією не тільки на основі півколективістичних засад, але безнастанно загрожує нашій країні соціалістичним законодавством, котре, правдиво, чи неслушно, ірландський народ ненавидить»...

Дійсно, Анґлія віками намагалася задержати в Ірландії систему величезних латифундій з колективним оброблюванням їх. Це було вигідне для неї, але для Ірландії подібна система принесла земельний голод, обіднїння селян і занепад хліборобської культури. Анґлії був вигідний хліборобський колективізм, як колоніальним плантаторам вигідний колективізм неґрів та инших.

Не входячи в докладний розбір земельної програми Сін-Фейну, мусимо сказати, що в основному вона розрішувалась радикально: відібрання в лордів землі без викупу. На цьому питанні сходилися всі в Ірландії.

Та Сін-Фейн дуже швидко віддає ділянку господарської й культурної праці в країні иншим ірландським

соціальним і національним ґрупам, а сам стає виключно до політичної боротьби — за державну незалежність і творення збройної сили. Тільки державна незалежність, добута збройною революцією, на думку Сін-Фейну, розрішить сімсотлітній ірландо-анґлійський спір. Инші шляхи ні до чого не довели. Цим ідеям як найкраще сприяла світова війна.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Національна революція

ІРЛАНДСЬКИЙ ГЕРОЇЗМ У СВІТОВІЙ ВІЙНІ. АНГЛІЙСЬКА ВІРОЛОМНІСТЬ. ІРЛАНДСЬКЕ ГАРМАТНЕ МЯСО. ЗАМІСЦЬ ГОМГУЛЯ — НІЖ У СПИНУ. УЛЬСТЕР — НАДІЯ УНІОНІСТІВ. «УЛЬСТЕРІВСЬКІ ОХОТНИКИ». ХОЛОДНА ВОДА НА ГОМ-РУЛІВСЬКИЙ ЗАПАЛ. АНГЛІЯ «БРЕШЕ В-ОСТАННЄ». ПЕРШІ ПРОЯВИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ АКТИВНОСТИ ЗА СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ЯКОГО ВИКУПУ ВИМАГАТИ ЗА РУЇНУ, СЛЬОЗИ Й КРОВ? ВЕЛИКОДНЄ ПОВСТАННЯ 1916 р. ІРЛАНДСЬКА РЕСПУБЛИКА. ГЕРОЇ ВЕЛИКОДНОГО ПОВСТАННЯ. ДИКА ПІМСТА АНГЛІЇ. ПОЧАТКИ ВІЙСЬКОВОГО ТЕРОРУ В ІРЛАНДІЇ.

I

Як ми бачили на огляді історичного шляху ірландських визвольних змагань, не раз хоробра Ірландія підносилася до боротьби, хватаючись за меч. Не раз намагалася видертись з міцних лабетів анґлійських лордів. Не раз палала вогнем руїни й повстань. Та щоразу розбита, скрівавлена падала під ударами свого могучого ворога. Ідея повстання, збройної революції була в Ірландії дуже популярною в усі часи її історії, але цією ідеєю не пройнявся ще був народ, ця ідея не була розроблена в форму визвольної програми, нею ще не пересяклася ірландська національна свідомість, яко

єдиним засобом до рятунку й осягнення власної держави.

Треба було завзятої праці, сильних, відданих справі людей, треба було ентузіазму й натхнення великого чину національного відродження, щоб виросло й росцвіло славетне ірландське геройство, щоб прокинулося приспане завзяття, котре здивувало спершу військові штаби на великих просторах світової війни, а після й цілий світ у добу національної боротьби. Не одне генеральське чоло схилялося для признання ірландського завзяття впродовж світової війни, але не меншу пошану викликали відгуки й тієї боротьби, яка була продовженням змагань, але не за брехливі кличі англійського імперіалізму, що прикривався ідеєю «визволення поневолених», а за справжнє самовизначення ірландського народу.

Заблискали шрапнелі в повітрі, заревіли гармати й потікла ріками кров на величезному европейському просторі. А 3 серпня 1914 р., промовою лорда Ґрея в анґлійському парламенті, Анґлія оголосила Німеччині війну. Міністр зазначив, що міжнародній лад і порядок брутально нарушено, святі міжнародні умови зламано, вікові дипломатичні звичаї потоптано, а на світі намагається запанувати насильство й салдатеска. Анґлія твердо постановила стати й собі до бою в обороні нарушеного ладу й спокою, в обороні поламаних договорів і потоптаних звичаїв, в обороні прав «поневолених націй» і за добробут британської імперії.

— «І тільки одна блескуча точка ясніє на зловіщому, захмареному овиді — це Ірландія»... — додав при кінці Ґрей.

Цілий анґлійський парламент загремів бурею оплесків, але гробова тиша запанувала в цю історичну хвилю на лавках ірландських послів. І Ґрей вмить одчув та зрозумів загрозу ірландської мовчанки й поспішив урочисто заявити:

— «Анґлія виконає свої забовязання відносно Ірландії».

На цей раз загреміли ірландські оплески.

Після лорда Ґрея забрав слово провідник ірландсь-

ких гом-рулістів Редмонд і склав таку історичну заяву, котрої опісля гірко пожалує:

— «Для оборони оголошених тут ідей визволення поневолених націй анґлійський уряд може сміло забрати з ірландської території все військо до останнього салдата; береги Ірландії боронитимуть її сини. За ідею визволення ірландського народу католики з Ірландії вважатимуть за щастя прилучитися до збройних рядів північного Ульстеру»... [1])

Це дійсно була поважна історична хвиля в житті Ірландії, а цю хвилю вона радо поблагословила сотнями тисяч своїх синів, що пішли скласти свої голови за будуче довго неволеної Вітчини. Вони повірили Анґлії, повірили в останнє, що в світовій війні й справді викується їхня доля. В Ірландії запанував нечуваний під'йом, а боротьбу на фронті ірландці вважали остаточним викупом за долю Батьківщини. Невеличка, але хоробра країна віддає ввесь цвіт свого населення, навіть і в думці не припускаючи, що ворог ще раз її обдурить, що так злісно, підступно поглумиться над нею. Історичні документи стверджують, що ірландці щиро повірили в обіцянку Анґлії.

— «Перший стріл проти німецької армії дали молодці з 4 полку ірландських драгунів, на шляхові під Брюсельом, ранком 22 серпня 1914 року»...

Від цього дня почавши, ірландці в анґлійських рядах б'ються завзято на всіх відтінках західнього фронту, в найбільш небезпечних і важливих місцях; вони доконали чудес, виконали такі завдання, котрі союзним штабам здавалися надлюдськими. І нігде, навіть серед шаленої бурі гарматнього вогню ірландці не вживали слова «відступ». А там, де инші відділи вважали відступ за єдиний засіб рятунку, де вже не могло бути жадних надій — не раз чулися божевільні від радости голоси: «Не відходьте — йдуть ірландські резерви». Й ірландські хлопці рятували фронт своєю посвятою.

— «В битві під Монс, протягом 12 діб 82.000 бри-

---

[1]) В північному Ульстері більшість населення — протестанти.

танських салдат здержували шалені атаки 250.000 німецького аванґарду, не перериваючи бою»...

Це були ірландці, а в цих боях 2 Мунстерівський полк стратив усіх, до останнього чоловіка.

— «В битві на Марні, 9 вересня 1914 р., полк «Ірландських хлопців» урятував становище цілого фронту»...

— «В бою на Пілі (Фландрія) ірландський полк «Роял Айріш» перестав істнувати в одну ніч, з його складу загинуло все, крім 47 людей»... [1])

Подібних прикладів можна наводити силу силенну, складаючи блескучий календар ірландської військової слави. В цих прикладах, однак же, червоною ниткою переходить надзвичайно цікавий факт: ірландців висилалося якраз туди, де було найбільш небезпечно, де загибіль вагалася між 95 і 100 відсотками. В наказах армії аж пашить од тієї ірландської бравури, що заслуговувала вищої цілі, ніж збільшування слави своєму катові.

Хоч не самим західнім фронтом обмежилася слава ірландської зброї, ця слава сягнула далеко й поза цей фронт. Ірландська кров ллялася і в Сербії, і в Дарданелах, розносячи по глухих кутках стогін ірландських грудей. В листопаді 1915 р. ґенерал Маршель так писав про ірландського вояка в Дарданелах:

— «Тепер я один з тих небагатьох, що врятувалися зі складу 29 дивізії, котра 25 квітня 1915 р. висіла в Дарданелах. Майже всі — забиті, покалічені, хорі... Хоч я й анґлієць, але мушу признати, що ірландці билися надзвичайно. Це й справді цвіт армії. Ірландія має всі права гордитися своїми синами. Вона шляхетно виконала свій обовязок. Без ірландців не бути нашому остаточному успіхові»...

На жаль, ґенерал Маршель нічого не сказав про те, що як «Ірландія шляхетно виконала свій обовязок», то «тепер черга за Анґлією — шляхетно додержати обіцянок».

---

[1]) Ж. Ґоблє: «Ірландія в світову кризу».

А ось шкоцький салдат, що перебував у Ґаліполі, пише так:

— «Звичайною правдою є те, шо про успіх кампанії в Дарданелах не можна й подумати без великої прислуги ірландського війська... Ірландці врятували цілу ситуацію й виявили таку відвагу, про котру ми ще й не чули. Ми всі браття, але до останнього зітхання хилитиму чоло перед ірландцями»...

Дійсно, без участи ірландців кампанія в Дарданелах обернулася б у нечуваний сором для тих, хто її почав. Самий десант відбувся в пекельних умовах. А тими, хто пробив турецькі лави були ірландці. Берегові укріплення були надзвичайної міці, а гарматній вогонь заливав аванґард десанту дослівним огняним дощем. Найстрашніщою була смерть тих, що ґинули в дротяних загородах у воді. В тих дротах потопилися перші чотирі атаки. Хто ж чудом вибивався з дротів на береговий пісок, той гинув під дощем шрапнелів. На 200 охотників, що відгукнулися здобувати першу турецьку побережну лінію 149 було забито а 33 тяжко поранено. Решта, котрі вийшли живими, не встигли поставити ногу на суходіл, бо дощані кладки захиталися й потопили їх під собою. А це все були ірландці. Слідуюча партія, також ірландців, з провінції Мунстер, що складалася з 1.400 людей, загинула в двох третинах. Після цього божевільний наказ про висадку вдень було скасовано, а десант визначено на ніч. Вночі він одбувся без жадних страт. Та, ба! На цьому кампанія не скинчилася.

Поставивши ногу на суходіл, роспочали учасники десанту безприкладну в військовій хроніці кріваву епопею. Кождий метр землі, кождий горбок, кожду хату треба було здобувати серед нечуваних труднощів. То навколо затоки Сувли, то під Кисляґ Даґ, то Сарі Баїр. І скрізь один проти трьох, проти турків, що знали місцевість і цілили напевне, сховавшись у горах. Не раз серед крутих скель доводилося рішати бій атакою на багнети. І так тяглося до січня 1916 р. — в холоді, в голоді, в неймовірних умовах. В січні, допіру, ця божевільна кампанія була перервана, проковтнувши

114.555 жертв, з чого переважна кількість ірландців. Ірландські полки понесли найбільші страти. Нащо? За що? В імя будучої Ірландії?..

— «Ваше імя й ваш чин перейде до історії», — подякував начальник дивізії ґенерал Гунтер-Уестон ірландських героїв десанту.

Добре, що хоч подякував.

Та й в Салоніках билися хоробрі ірландці, кроплячи своєю кров'ю шлях відступу сербської армії, як от 5 Конойґт Ранджер. Після гарматнього пекла, настало пекло льодового холоду. Підчас цілого грудня 1915 р. рятували ірландці відступ сербської армії — в горах, у снігу, під дощем болгарських шрапнелів, без одпочинку, лихо вдягнені, завше голодні. З цією колоною рушило 1.100 людей, а до Салонік прийшло всього 384. Про цей похід англійці навіть не згадали. Не згадали про нього й серби, як Ірландія крівавилася вдруге — в обороні своєї волі...

— «Нічого їх не могло спинити, — пише учасник про славетню «Ірландську бригаду»: ні кулі, ні гармати, ні багнети німецької армії»...

Офіцер французського ґенерального штабу так описує свою співпрацю з ірландцями:

— «Моя праця вкупі з британською армією навчила мене якостей британських салдат. Та мені здається, що найбільше шаную ірландців, бо це й справді найодважніщі з одважних. Я був свідком таких чинів ірландських вояків, котрі на погляд поважних військовиків здавалися абсолютно неможливими до виконання. Серед бурі куль і шрапнелів ірландці посувалися наперед з такою байдужістю, яка є властивою тільки їхній лицарській расі. Кулі падали справжнім градом, і під цим градом здавалося божевіллям посуватися наперед, а вони навіть не здрігнулись. Під подихом смерти йшли ірландці наперед, наче ті, що вправляються на форцетях з фарбованого полотна».

Нарешті й англійський ґенерал Маршель:

— «Не буде перебільшенням, як я скажу, що перед

«Мунстер Ранджер» [1]) стояла справжня загорода з криці по всій лінії їхнього відтінку. Та вони ніколи перед нею не завагалися, хоч би за першою стояла й друга. Причім вони ніколи не нарікали, що поставлене завдання є чимсь надзвичайним. Навіть зараз мені здається, що бачу, як вони спокійно переходять долиною смерти. Ворог громадив людей, гармати, кулемети на вузенькому відтінкові, щоб зупинити ірландський наступ: з таким самим успіхом він би спинив хвилі Атлантика. Ірландці держалися так зимно, наче вони перебували на північному бігунові, хоч і пекло їх тоді вогнем справжнього пекла»...

Отакий був ірландець у боях. Отакі всі вони в боях. Хоробрі нащадки славних ґаельців, гідні сини ірландських матінок, що перелляли їм до жил кров прапраірландок і не на одному «герці жіночої красномовности» вславили своє імя. [2])

II

Та незабаром довелось ірландцям переконатися, що їх віра в Анґлію була химерною. Довелося розчаруватись у анґлійських обіцянках. Анґлія ще раз збрехала, та на цей раз «збрехала в-останнє». Не додержала даного слова таксамо, як не додержувала його століттями. Анґлія не ірландського співробітництва потребувала, а самого ірландського гарматнього мяса. Втретє ухвалений, підписаний і скріплений гом-руль з 25 травня 1914 р. підступно відтягнено спершу до вересня, а потім і на «після війни». На цей раз найсильніщий удар прийшовся по самих гом-рулістах, автономістах, що сподівалися давно обіцяного гом-руля й дали Анґлії «всю Ірландію, до останнього мужа» на війну.

За надлюдські зусилля, за надзвичайну посвяту, за

---

[1]) Полк ірландської піхоти.

[2]) Славнозвісна поема з XI століття про «герці жіночої красномовности». Такі «герці» відбувалися в свято «брікрію». В цей день жінки сперечалися поміж себе за перше місце, вихваляючи свої власні вчинки та хоробрість своїх мужів — героїв.

нечувану відвагу, за кров і смерть ірландських героїв Англія віддячилася віроломством, найчорніщою зрадою. Вона не переставала кликати ірландців на війну, на «останнє зусилля», до боротьби за «спільну справу», за «визволення поневолених народів», але в той самий час підступно нищила силу й надії ірландців на визволення й ховала «під сукном» заслужену славу ірландських героїв. Висилаючи ірландців у першій лінії на ворога, Англія здійснювала пекельну думку: винищити найкращий визвольний авангард Ірландії, ослабити її силу на «після війни», коли доведеться платити по векселях урочистих обіцянок і міжнародніх декларацій. Коли ірландці гинули в боях на полях Фландрії, в Шампані, під Сомою, над Іпром; коли фарбували воду в Дарданелах, мерзли підчас відступу сербської армії — в цей час Англія гострила ножа, щоб пірнути ним у спину ірландському національному рухові.

Відомо, що горожанська війна в Ірландії от-от мала вибухнути, як би не прийшла світова. Ця внутрішня братовбійча війна між ірландцями давно вже була приготовлена самим англійським урядом. Він тільки ждав одповідного моменту, щоб пустити ірландців на ірландців, тоб-то Ульстер [1]) на решту Ірландії. Підчас світо-

---

[1]) Ульстер — північна провінція Ірландії, штучна противага ірландському рухові в руках англійської політики. Ще від «Акту злуки» вибрали англійці Ульстер для збудування там плацдарму окупації, завше висуваючи його яко єдинонеділимську гармату й «чисто англійську землю» проти ірландських вимог.

Ульстер — на самій півночі ірландського острова. Це єдина промислова з чотирьох провінцій Ірландії. Головне місто — Бельфаст; на підставі акту з 6 грудня 1921 р. Ульстер творить окрему, так зв. «Північну Ірландію», над якою Англія взяла владу в свої руки. З 1.851.000 душ населення до автономного Ульстеру одійшло 1.400.000 душ. Вікова гра з гомрульом завше йшла на користь Англії, бо за цей час вона встигла зміцнити в Ульстері свою єдино-неділимську партію. І тому, коли Ірландія домагалася автономії, тоді Англія цькувала її єдино-неділимською партією Ульстеру, а як ірландці здобували незалежність, тоді Англія почала на них цькувати ульстерівських автономістів, які, буцім-то, руками й ногами відбиваються, щоб їх не прилучено до Вільної Ірландської Держави. Але по духу Ульстер завше був і є ірландсь-

вої війни англійський уряд поглиблював ворожнечу між Ульстером і рештою Ірландії, потайки озброював «Ульстерівських охотників», оберігав партію ульстерівських уніоністів, тоб-то єдино-неділимців, давав їм ріжні пільги, цькував, роскопуючи все глибше й глибше ту безодню між ірландськими братами, котра найкраще помагала для дальшого гніту ірландського народу. А що знав, що ця братовбійча війна мусить вибухнути, то й не спішив з додержанням виданих обіцянок.

Ось як гірко мусів каятися Джон Редмонд, провідник ірландських автономістів, що на початку війни ра-

---

ким. Віра сьогодня не становить перепони, щоб брати тієї самої нації належали до одної держави. Ульстерівські протестанти заявляють себе ірландцями, а національне ірландське відродження пустило в Ульстері дуже глибоке коріння. Ульстерівці поволі приймають ірландську мову та вливаються до річки загально-ірландського національного руху. Справа прилучення Ульстеру до Ірландії обертається єдине в справу часу, як і ціла справа цілковитого усамостійнення Ірландії.

Історія Ульстеру вміщується в історії цілого підбою Ірландії, в політиці «плантацій», релігійних воєн, в цілій системі винародовлення, яке вела Англія протягом століть. Спеціальна історія Ульстеру починається в першій половині XVII віку, підчас жорстокої й дикої карної експедиції лорда Моунджой. Він зруйнував північну Ірландію — Ульстер, вигнав відти родовитих ірландських князів, а на місце «евакуованого» населення зігнав сюди понад 100.000 родин протестантських сектярів і так зробилася в Ульстері протестантська більшість, якою Англія особливо опікувалася. Політика Англії в Ульстері сприяла розвиткові промислу, торговлі й встановленню сякого-такого добробуту. Це після дасть Англії підставу лякати ульстерівців: «ірландці прийдуть, щоб забрати ваше добро і знищити ваш добробут». В той час, як багатий Ульстер платив перед війною 34 одиниці податку, бідна провінція Лайнстер платила аж 48, бо в ній були самі ірландці-хлібороби. Але не дивлячись на це, рух ірландський в Ульстеру дуже сильний. На виборах 1912 р. Ульстер дав 16 послів єдино-неділимців, а 17 автономістів; отже, єдино-неділімці були в Ульстері ще перед війною в меншости.

Хоч це Англії ніколи не шкодило цькувати Ульстер на Ірландію й готувати братовбійчу війну. Англія дала ульстерівцям зброю в руки, серед білого дня дозволила їм сформувати свої легіони й поставила напоготові. До відповідної хвилі.

В 1912 р. надійшла «відповідна хвиля». А власне, в ульсте-

див Анґлії «вивести з Ірландії все до останнього вояка», а сам брався охороняти ірландські береги за ціну будучої автономії.

— «На початку світової війни, — казав він дня 18 жовтня 1916 р. в анґлійському парламенті, — вперше в історії анґло-ірландських відносин національні ірландські депутати, яко представники ірландського населення, стали рішуче на бік союзників, готові дати свою поміч у війні. Вони це зробили свідомі поваги справи. Вони знали, які труднощі ждуть їх. Ніхто краще, як вони, не знав про підозріле недовір'я до анґлійської до-

---

рівському місцевому сеймі уніоністичні посли зібралися на свій надзвичайний з'їзд і ухвалили цілу низку аґресивних щодо Ірландії постанов і заприсягли таке:

— «Глибоко переконані, що гом-руль є руїною матеріального добробуту Ульстеру, таксамо, як і всієї Ірландії, є огидний нашому релігійному й громадському почуттю; нищить нашу вірність королеві й шкодить усій імперії — нижчепідписані громадяне Ульстеру, вірні піддані його величности короля Ґеорґа V, віддаючи себе під опіку слави батьків, постановили: в добі великої загрози об'єднатися для своєї оборони й будуччини своїх дітей та своєї ситуації в «Злученому Королівстві», вживаючи всіх засобів, що будуть потрібні, до боротьби з намірами завести автономію й суверенний парламент в Ірландії. І як би згаданий парламент нам накинуто, присягаємо спільно поставити йому опір».

Разом з цілою Ірландією сміялася над «присягою» й анґлійська урядова преса, але то був инший сміх — сміх глумливий, ехидний; мовляв, як то можна зручно дурити ульстерівських хрунів. Але в той же час анґлійський уряд дав дозвіл на формування «Ульстерівських охотників», які швидко набрали до 100.000 людей, забезпечив їх зброєю й позволив збирати гроші для помочі «тим родинам, що їх члени будуть забиті в боротьбі». Одночасно, в Бельфасті повстав і відповідний уряд, що «керуватиме боротьбою», як що ідея волі ірландського народу почне здійснюватись.

Стало ясно, що сміятись нема чого. Серед білого дня, з дозволу уряду, в «найбільш свобідній на світі» державі твориться революційна сила проти населення тієї самої держави, під керуванням самого уряду. Де це чувана така свобода, щоб з урядового складу роздавалися ножі одній частині населення проти другої? Та анґлійський уряд знав, що робить і куди йде. Йому хотілась зліквідувати Ірландію її ж силами.

Ірландія, нарешті, відчула, чим це пахне. Півтора року вона сміялася з «ульстерівських чудасій», але далі сміятись було б злочином. В жовтні 1913 року змушені були зібратися в

брої волі, яке було в Ірландії загальним. Вони знали, що врешті решт, Англія не дала їхній країні власного уряду. Вони знали й про гостру традиційну ворожість ірландців до справи рекруцького набору, що таки був встановлений в деяких місцевостях Ірландії. І свідомі всього цього, свідомі можливих наслідків вони звернулися до Ірландії й сказали їй, що обовязком її синів є — стати до союзницьких рядів у світовій війні та битися в обороні засад цивілізації й волі.

— «І вони осягли більшого, ніж самі сподівалися. Цей факт має велике значіння: в Ірландії запанувала

Дубліні й ірландці та порадитись, як мають боронитись. І на цьому зібранні було постановлено розпочати й собі організуватися. Ідейне співробітництво дали всі провідники політичної Ірландії, голови громадських, культурних і спортових орґанізацій. Повстала єдина Ірландія, якої не сподівалися й англійці. А через день відбулося в Дубліні громадське віче, на котрім ухвалено — розпочати творення «Ірландських охотників» під проводом полковника Мура. Ці охотники зараз же об'єднались з Сін-Фейном та до їх рядів увійшли й пізніщі провідники великодного повстання — Пірс, Клерк, Мек-Ніл і инш. І по мірі, як орґанізувалися й грозили «Ульстерівські охотники», що складалися з хрунів і всякого чужого Ірландії елементу — орґанізувалися й міцніщали й «Ірландські охотники».

Врешті, в кінці квітня 1914 р. «Ульстерівські охотники», під опікою англійської поліції й за згодою англійського уряду, оголосили «стан облоги» в одному з побережних кутів Ульстеру й одержали з «дикого» пароплава, що з англійського берега переплив на ірландський, цілий арсенал зброї й амуніції — ніби-то самочинно й не відомо відки. Одночасно, почалися утиски «Ірландських охотників». Од них почали відбирати зброю й ліквідувати їхні відділи на провінції. Всі були згідні, щоб Ульстер озброїти, але й всі були згідні, щоб Ірландію раззброїти. Перед самою війною пролялася й перша кров ірландська за нову Ірландію: в липні місяці англійська поліція напала на роззброєний відділ «Ірландських охотників», що вертався зі спортових вправ. Наслідки сутички: 4 забитих і 15 поранених. В Ірландії почулося обурення, протести, погрози.

А в цей час англійський уряд робить і свій перший політичний крок в звязку з орґанізування «Ульстерівських охотників»: щоб з того гом-руля, який ще мав би колись повстати, виключити територію Ульстеру. «Ульстерівські охотники» були готові «підсилити» намір англійського уряду.

Та вибухла світова війна.

надія по відношенню до Антанти... Але в той же час становище Анґлії до справи нашої участи в війні не було взаїмним; бракувало навіть крихти мудрости, щирости з їх боку, аби збудити по всій Ірландії однакове почуття до союзників і створити єдину Ірландію на користь війни...

— «Та я з жальом мушу тут заявити, що з першої ж години наші зусилля зустріли опір, незрозуміння, й були знищені. Наші проекти осміювано. Нам одмовляли дослівно в тім, чого ми домагалися, а робили якраз те, проти чого ми протестували. Все те, що мало підносити почуття національної ірландської гідности й ентузіазм — безглуздо нищилося...

— «Відтягнення ухвали обіцяного гом-руля по всій Ірландії викликало обурення, підбадьорило наших політичних противників, що, мовляв, Анґлія нас знов зрадила й обдурила»...

Далі, Джон Редмонд наводить силу силенну фактів, як анґлійці нищили ірландські формування, не дозволяли носити національних відзнак, відмовляли називати ірландські полки історичними іменами Ірландії, забороняли грати й співати ірландські національні пісні, обводили навкруги міст ірландські полки, щоб не показати їх ірландському населенню і т. д., і т. п.

— «День по дню, година по годині наше завдання з вини самих анґлійців ставало неможливим, — далі сповідався Джон Редмонд, — нам сміялися в вічі, цькували нас, робили тисячі перепон, аби як найдалі відштовхнути Ірландію...

— «І ми бачимо, та й вся Ірландія бачить, як замовчується всяке признання відваги ірландських вояків на фронті. Не думаю, щоб инша справа зробила нам стільки кривди, яку зробило викреслювання з офіційних телеґрам повідомлень польових штабів про хоробрість і посвяту «Дублинських Стрільців», «Мунстерівських полків», «Ірландських хлопців», «Ірландської бригади» й т. д., а особливо підчас десанту в Ґаліполі.

— «Ми вимагали, щоб нові ірландські полки обучувалися на ірландській землі. Але й в цьому нам одмовили. В цілій провінції Конойґт нема сьогодня й од-

ного куріня. Що ж торкається наших старшин, то в 16 дивізії, до хвили її висилки на фронт, не було ні одного ірландського старшини.

— «З дня на день первісне захоплення на користь війни почало завмирати... Щодня наші противники повторяли, що Анґлія нам ніколи не вірила й що нас обдурено, зраджено... І революційна політика Сін-Фейну почала дуже швидко здобувати прихильність ірландського народу»...

Отже, триста тисяч найодважніщих з одважних синів Ірландії гинуло в Европі, на Балканах, у Туреччині за справу величніх гасел цивілізації, за волю поневолених народів, глибоко вірячи, що й Ірландія воскресне з їхньої крови й посвяти. Та, ба! Обіцянки обернулися в глум не тільки над «високими цілями» світової війни, але й над ірландським героїзмом.

III

Серед найкращої частини молодого ірландського покоління почало дозрівати переконання, що Анґлію треба вдарити в найбільш небезпечний для неї час, а такою порою була якраз війна. [1])

Ще 25 жовтня 1914 р. відбувся в Дубліні, за ініціативою «Ірландських Охотників» з'їзд усіх ірландських політичних ґруп, на котрім було постановлено:

1. Творити сталу збройну силу для оборони Ірландії (орґанізаційна засада);
2. Стояти на сторожі національної й територіальної

---

[1]) Перші прояви революційної активности в Ірландії підчас світової війни почалися ще з вересня 1914 р. Свідомі ірландські патріоти найбільш революційно настроєні з-поміж них, добре знали ціну анґлійським обіцянкам, котрими лорд Ґрей 3 серпня намагався приспати ірландську національно-державну думку. Серед ірландців швидко дозріло переконання, що війна йде на користь Анґлії, а не Ірландії. Як що по війні Анґлія ще подужчає, то ірландські надії розвіються з подувом реакційного вітру анґлійської побіди. Вже під кінець 1915 р. навіть серед звичайного ірландського громадянства захоплення війною почало падати й ніхто вже не вірив у ті гасла, які так гарно імперіалісти вміли вязати з людскістю, з поступом і поневоленими народами.

єдности ірландського народу (соборницька засада);

3. Протиставитись спробам Анґлії змусити Ірландію до обовязку військової служби (засада власних сил);

4. Усунути збройно окупаційну анґлійську владу з Ірландії й ірландської столиці Дубліна та заступити її національним урядом Ірландії (засада національної революції).

Ці резолюції були ухвалені не самими послами, а й поважними військовими, отже, вони набирали рішаючого значіння. І ряди «Ірландських охотників» почали швидко, надзвичайно швидко поповнюватись селянством, робітництвом, членами старих феніанських гнізд та ріжних тайних орґанізацій. Основу творили Сін-Фейнерівці, а пізніще до них прилучилися й так зв. «громадянська армія» з членів ірландської робітничої партії під проводом Джемса Конолі. Скільки їх було? На це важко докладно відповісти, як і про кожду революційну армію на початках орґанізації.

З зими 1914 р. з'явилася в Ірландії сила революційної літератури. Сін-Фейн орґанізовував свої відділи по провінції, громадив зброю й амуніцію та підривні матеріали. Великих орґанзацій не творилося: орґанізовувалось провід од найменших до найбільших одиниць, вироблювалось систему звязку та засади керування настроями мас. Поза цим творилося основні кадри, які вправлялися в військовому знанні й походах, стрілянні, польових вправах і ночних маневрах. Основним завданням при орґанізації сил було — пошкодити Анґлії в наборі ірландського рекрута, а зберігти сили для будучого наступу. Другим — приготувати революційну армію для першого удару.

В самому Дубліні в квітні 1916 року налічувалось коло 2.500 «Ірландських охотників» разом з «громадянськoю армією». Це були кадри. На провінції офіційна анґлійська статистика налічувала на той самий час коло 2.000 рушниць та велику кількість рушниць до полювання, пістолів, револьверів і т. п. Треба думати, що ця статистика не вірна. Бо ж революційні склади не стояли відкритими для ворожого ока.

Провінціальних кадрів налічувалось коло 15.000.

Зброю здобувалося всіма можливими шляхами: з Анґлії — найпевніщий шлях — потайки в багажі, спеціальних пересилках, в транспорті урядових закупів; купувалося в салдат; добувалося в ворожих орґанізаціях, по анґлійських складах. Підривні матеріали й бомби частинно йшли тайно з анґлійських складів, а частинно виготовлялося в підпіллі. І так росла сила, розбухаючи в смертельну загрозу для сімсотлітньої окупації.

Жадна инша внутрішня, чи міжнародня криза так не загрожувала Анґлії, як ірландське визволення. А тому вона запекло боронилася. Та причини сімсотлітньої ворожнечі були надто глибокі, щоб їх могла усунути, бо Ірландія вже переконалася, що віддала Англії дуже багато.

Серед таких обставин можна вважати вибух ірландської національної революції відчайдушним одрухом; можна казати, що її ніхто не сподівався, що її ніхто й не орґанізовував; можна лічити за авантюру невідповідальних молодиків; можна вважати німецькою інтриґою, як це говорили не тільки анґлійці. Та це єства річі не міняє. Відчайдушний відрух обернувся в ірландську визвольну революцію, що дала Ірландії державу й незалежність. Ось що є головне. Плазування угодовців, ба! навіть 300.000 найкращих жертв в обороні «високих гасел цивілізації й демократизму» не дали того, що дала чинна роспука двох тисяч «Ірландських охотників» і Сін-Фейнерівців.

Та й справді!.. Чим врятувати честь країни й память 300.000 жертв? За кого й нащо вони загинули? Невже ж за Анґлію? То пощо ж тоді сімсот літ крови й руїни?

Чи ж можна облічити в грошах горе, відвагу й посвяту? Чого ж за це вимагати від Анґлії? Якого викупу вимагати за кров і руйну? Чим Анґлія мусить заплатити за те, що взяла в Ірландії? За горе, смерть героїв і руїну Ірландії треба вимагати рівнозначної заплати від Анґлії — її горя, її жертв і її руїни. Це єдине розрішення віковічної проблєми ката й жертви. До цього рішення прийшли й ірландські революціонери. І з цим рішенням пійшли до бою.

IV

Горстка «Ірландських охотників», що на цей мент була в Дубліні, а з нею сотня людей з так зв. «громадянської армії» та кількадесять ірландських тредюніоністів, у понеділок, 23 квітня 1916 р., на другий день Великодня — тихо, без гасалу «вийшли на місто». Дублинці думали, що «Ірландські охотники» йдуть на свої звичайні військові вправи, які були буденною річчю підчас війни. Але «Ірландські охотники» раптом обернули зброю проти окупантів.

При почтовому палаці зупинились на хвилину в урочистім шикові.

— «Наші сили?»... — запитав Пірс, провідник повстання.

— «687 люда!»... — хтось відповів.

— «Гаразд!.. Кождому зайняти своє місце... Ви присягли віддати своє життя за Ірландію — кращої нагоди не будете мати»... — докинув Пірс, наче слова незначної уваги.

Одночасно, підійшло ще дві колони такої ж сили. Повстання оголосило свої права. Почулися перші стріли й впали перші жертви.

Не так розпочиналося в цей самий день повстання, що відбулося сто тридцять літ раніще. Коли відділи славного Роберта Емета «вийшли на місто», їм назустріч, у пишній кареті, виїхав лорд-прокурор Дубліна, що не одну тисячу ірландського цвіту вислав на той світ за бунтарство проти Анґлії. Очевидці того часу оповідали, як з карети, обнята божевільним переляком, вискочила панночка в білій сукні й капелюші з рожевими стрічками; це була донька лорда-прокурора: на її очах повстанці забили їй батька. Бо мусів стати першою жертвою революції.

23 квітня 1916 р. лордів на дублинських улицях не було, а тільки лордовські прислужники, що почали гукати на ірландських революціонерів: «стій!»...

І падали мертвою колодою. Це полісмени.

Так роспочався бій горстки ірландських революціо-

нерів з наймогутніщою державою на світі — **Їхньою** гнобителькою. Бій, що тягтиметься пять літ!

Революціонери вмить зайняли чудовий палац центральної почти, суд, міський ратуш, найважніщі адміністративні уряди й кілька найважніщих стратеґічних пунктів. А через кілька хвилин телеґрафне й телефонне сполучення між Дубліном і Лондоном було перерване. Анґлійський окупаційний ґарнізон заметушився.

Над Дубліном замаяв зелений прапор Ірландії, а на стінах будинків столиці з'явилися величезні відозви — перший універсал тимчасового уряду Ірландської Республики, що проголошував незалежність ірландської нації й держави:

— «Ірландці й Ірландки!

— «На славу божу й в імени хоробрих поколінь, що лишили нам свої заповіти й традиції, нашими устами Ірландія кличе всіх своїх вірних дітей під зелений прапор для оборони Волі.

— «Орґанізувавши й вишколивши своїх однодумців в тайних революційних товариствах, «Ірландський Республиканський Союз», [1]) вкупі з «Ірландськими охотниками» й громадянською армією — лічить сьогодняшній день за найкращу нагоду, щоб виявити нашу орґанізовану силу. Спираючись на неї, на поміч наших дорогих братів з Америки й на прихільність наших союзників у Европі — хоч лічимо в першу чергу на свою власну силу — ми розпочинаємо бій, певні перемоги.

— «Ми оголошуємо право ірландського народу на свою землю й свою державу — суверенним і неподіль-

---

[1]) «Айриш Републикен Брудергоуд» — був другою тайною орґанізацією, що готувала ірландську національну революцію, на котрої чолі стояв де-Валера. На чолі Сін-Фейну в той самий час був Артур Ґріфіт, що не мав того самого погляду на потребу збройної боротьби, що Е. де-Валера. Великодний виступ у значній мірі треба завдячувати де-Валері, Пірсові, Клеркові й ще кільком провідникам. Пізніще «Ірландський Республиканський Союз» зіллється з Сін-Фейном, коли на чолі останнього, в кінці 1917 року, стане Е. де-Валера, котрий від самого початку світової війни визнавав збройний виступ яко необхідний сиґнал до національної революції. Досить довгий час де-Валері не вдавалося прихилити на свій бік Артура Ґріфіта.

ним. Довге насильство чужинецького уряду над нашими правами не знищило й не відібрало в нас того права, бо його знищити може тільки повна заглада самого ірландського народу. Численні покоління нашої нації власною кров'ю покропили це право на національну й державну незалежність Ірландії, а протягом останніх століть шістькратно підтвердили це право ірландські збройні повстання.

— «Беручи це право за підставу й ще раз перед цілим світом зі зброєю в руках підтверджуючи його, нинішнім нашим чином ми оповіщаємо Ірландську Республіку незалежною й суверенною державою, віддаючи своє життя й життя наших товаришів по зброї справі боротьби за волю, добробут і славу Ірландії та піднесення її на гідне місце серед инших народів.

— «Ірландська Республика має право на послух, котрого нинішнім універсалом вимагаємо від кождого ірландця й кождої ірландки. Ірландська Республика кождому своєму громадянинові забезпечує рівні права, релігійну свободу й однакове обходження, а ми підкреслюємо, що будемо працювати для добра цілої нації, всіх її частин, однаково дбаючи про всіх дітей Батьківщини й забуваючи про спори й ворожнечу, що їх так підступно й ретельно розвивав і піддержував між нами наш спільний ворог, чужинецький насильник, намагаючись навіть одірвати меншість од більшости народу.

— «Доки збройний чин не створить відповідних обставин для покликання національного уряду й сталого законодавчого тіла від цілого ірландського народу, що вибере його вільним голосуванням як своїх синів, так і доньок, Тимчасовий Уряд Ірландської Республики, тут підписаний, виконуватиме всі військові й громадянські обовязки в Республиці, яко виразник народньої волі.

— «Віддаючи долю Ірландської Республики під опіку Всевишнього, просимо в нього благословення нашій зброї та благаємо. щоб наставив нас, аби жаден слуга сьогодняшнього Чину не сплямував його полохливістю, нелюдським учинком, чи грабіжом. В урочисту хвилю історії — свідомістю й карністю, відданістю, жертвен-

ністю для спільної ідеї — ірландська нація мусить показати себе гідною високого покликання».

Іменем Тимчасового Уряду:

Патрік Пірс — (в. р.). Хома Клерк — (в. р.).
Еамон Синт — (в. р.). Мек-Діармада — (в. р.).
Джемс Конолі — (в. р.). Хома Мек-Донаґ — (в. р.)
Йосип Планкет — (в. р.).

V

Здивування було надзвичайне й загальне. Момент був найкращий для розпочаття ірландського всенародного повстання, але Ірландія мала не тільки ірландців, але й анґло-ірландців. Не всі були одної думки. А й серед тих, що не були проти повстання, погляди поділилися. Одні не знали, як поставиться до революції европейський світ, а другі не вважали саму техничну підготовку до повстання належно закінченого. Та переважив настрій і рішучість «лицарів абсурду».

В свята в Дубліні нікого не було. Не тільки всі анґлійські урядовці, але й вище командування виїхало до Анґлії. Воно не надавало великого значіння ріжним чуткам і донесенням про підготовку революції. Бо й справді — Ірландія вся була революційним тереном, отже, анґлійці до цього призвичаїлись. Та й серед самих революційних кол не було повної згоди щодо озброєного виступу якраз у цей мент. Артур Ґріфіт, батько й ідеолоґ Сін-Фейнерівського руху, а з ним і професор Мек-Ніл, шеф штабу «Ірландських охотників» та й инші не дали своєї згоди. Навпаки, напередодні виступу, 22 квітня, шеф штабу Мек-Ніл видав спеціального наказа, касуючи всі зроблені перед тим приготування й забороняючи виступ. Він вагався, чи дублинську сурму національної революції почує вся Ірландія. Та найбільш рішуча частина революціонерів постановила розпочати творення свого Великого Чину. Вони знехтували наказ свого шефа штабу, видали контр-наказа й твердо рішили наблизити час ірландської волі. Їхній контр-наказ звучав дуже скромно:

— «...Чотирьом куріням «Ірландських охотників», завтра, 23 квітня 1916 р., на 10 год. ранку прибути зі зброєю, при амуніції, з запасом їжі на одну добу — для перегляду й короткого маршу»...

Тепер уже знаємо, який це був «короткий марш». Боротьба була запекла, страшна, нерівна. Боротьба тяглася на дублинських улицях 7 діб. Анґлія кинула всі свої сили й можливости, щоб здушити аванґард ірландського всенароднього повстання. На підмогу місцевому окупаційному гарнізонові вона вислала свіжих тридцять тисяч війська проти неповних двох тисяч ірландських повстанців. Сім діб горів Дублін, зникали з полумям найкращі будинки ірландської столиці, ллялася кров.

У вівторок, 24 квітня, революція дійшла до найвищої точки, переважаючи анґлійський місцевий гарнізон. Побіда хилилася на бік ірландців. Під вечір того дня вийшов перший і останній номер офіційного орґану Ірландської Республики, в котрім Патрік Пірс, перший голова уряду незалежної Ірландії так оцінював загальне положення:

— «Коли цей огляд пишеться, республиканське військо держить всі здобуті позиції, а шалений натиск анґлійської армії не в силі пробити нашу лінію. Крівавий і завзятий бій тягнувся протягом 24 годин, причім, втрати ворога перевищують наші. Республиканці скрізь б'ються з надзвичайною відвагою. Населення Дубліна на нашому боці, а наші офіцери й салдати, де тільки проходять, скрізь викликають радість і одушевлення. Центр міста в руках нашого війська, а над осідком уряду — в почтовому палаці — має державний прапор. Більшість звязку з країною знищено, але одержані звідомлення підтверджують, що край ввесь повстає»...

В середу революціонери б'ються по всьому місті на барикадах, пробуючи, одночасно, зірвати залізничні мости в околицях Дубліна, щоб зупинити потяги й перешкодити напливові свіжого англійського війська. Бої йдуть одчайдушні, по вулицях покрівавлено будинки, багнети рішають про кождий дім, про кождий крок.

Та починаючи з вечера в середу, з Анґлії не пере-

стають напливати свіжі сили, входячи в бій з повстанцями, що чим далі, тим усе більше й більше змушені переходити на саму оборону. В четвер, о-півдні, на річці Лайфлі з'являється канонерка Гельґа, бомбардуючи праве, а гармати з суходолу ліве криво ірландців. А під вечір, перевага хилиться на бік окупантів. Ірландці б'ються поодинокими ґрупами, бо звязок між ними й головним штабом перервано. Найзапекліщі бої ведуться за почтовий палац, де містився уряд Ірландської Республики. Але не менш запеклі бої йдуть скрізь — у центрі міста, в околицях, все звужуючи й звужуючи кільце революційних сил. Артилерія й бомби ворожі, бо ірландці гармат не мали, сіють пожежу, а стіни величезних будинків валяться в руїну.

— «Це бої під Іпром»... — кажуть ті, що билися з німцями в шалених битвах.

І бої тягнуться до пятниці з такою завзятістю, з якою бореться свідомий загибілі революціонер. В пятницю, 28 квітня, анґлійці переходять в атаку, зробивши перед тим відповідну підготовку пекельним гарматнім огнем. Ціллю їхньої атаки стає виключно будинок почти, де їм усміхається «взяти живими» членів уряду Ірландської Республики. В цих боях гине славний О'Регайли, що спочатку був проти повстання, а як воно вибухло, приєднався й собі, щоб «гинути спільно за спільну справу».

— «Аби нащадки не залічили роду О'Регайли до полохливих і зрадників»... — заявив він.

Тут же був двічі ранений Джемс Конолі, провідник ірландської робітничої партії, комендант «громадянської армії». Коли його виносили на ношах з палаючого будинку, він звернувся з останнім привітом до хоробрих революціонерів:

— «Стійте міцно, браття! Най ще потріває ця величня година!.. Це ж уперше за сімсот літ замаяв ірландський національний прапор над Дубліном!..».

В пятницю ввечері, Патрік Пірс видав нового наказа, де ствердив, що «революціонери все зробили для врятування чести й гідности Ірландії». Ввечері ж почав палати й будинок осідку уряду — почтовий палац. В

суботу йде нищення решти оборонних пунктів ірландських повстанців. А ввечері, в суботу, головний штаб тимчасового уряду, за підписами Патріка Пірса, Джемса Конолі й Мек-Донага видає відклик бою:

— «Щоб запобігти дальшій різні дублинських громадян та в надії врятувати життя решти героїв, оточених і несилих проти переважаючого ворога, члени уряду Ірландської Республики, присутні в головнім штабі, ухвалили — віддалитися в невідомім напрямі, а начальникам військових відділів у місті й по цілій Ірландії наказують видати розпорядження по підлеглих частинах — скласти зброю. 29 квітня 1916 р. 3 год. 45 хв. пополудни».

О 4 год. сурми заграли: «Припинить огонь».

І до останньої хвилини провідники революції, хоч і ухвалили — віддалитися в невідомім напрямі, лишалися на своїх місцях. І мусіли здатися на ласку переможців, коли вже не було можливости — віддалитися.

А в неділю ввечері вже минула була рівно ціла доба від тієї хвилі, коли розпочалося полювання не недобитки великодного повстання. Іх висилали до Анґлії, а там — на смерть і вічну каторгу.

*
**

Одночасно, революційні виступи відбулися по всій майже Ірландії, то позначаючись завзятими боями з анґлійською поліцією, жандармерією й військом, то обмежуючись окремими слабенькими вибухами.

Найсильніщі бої відбулися в Ашбурні, де 28 квітня протягом пяти годин жорстоко змагалися ірландські повстанці з «Роял Айриш Констаболари». В хвилю, коли надійшла вістка про здушення вибуху в Дубліні, ашбурнські повстанці розбили анґлійські сили й стали панами положення в цілій провінції (ґрафство Миґ). В цій провінції на заклик ірландського революційного уряду піднялося все селянство.

В Уиксфорді, де спогад про історичну битву з 1798 р. живе ще й досі в памяти нащадків, сін-фейнерівці також заволоділи положенням у цілій провінції. 27 квітня во-

ни зайняли Енискорти, але після здавлення революції в самому Дубліні, сюди наспів свіжий транспорт анґлійських військ та поліції й енискортських героїв дослівно топлено в крови.

Сильні бої відбулися й в Зюрде, де революціонери виґравши бій, заволоділи великою кількістю зброї й амуніції, чого якраз ірландській революції й бракувало. До революціонерів приєднався й місцевий гарнізон «Роял Айриш Констаболари», який складався в більшости з ірландців. І тут, після поражки в столиці, повстанців оточено й жорстоко покарано.

Таксамо й по инших місцевостях — Лаут, Кери, Трейли та инш. повстання зліквідовано з звязку з подіями в столиці Ірландії.

Таким чином, перша дія ірландської національної революції скінчилася фізичним розгромом, заповівши побіду в дальших змаганнях. Великодна революція стала вступом, прелюдією крівавою до дальшої боротьби. На цей раз Ірландія втратила в самому Дубліні 180 забитими й 614 пораненими самої оздоби визвольного руху. Не лічучи розстріляних і на смерть катованих по вязницях. Ці чудові герої вказали Ірландії ту позицію, з котрої Анґлія вже її не зіпхне й доки сама не складе зброї. Та кров ще ллятиметься повних пять літ.

VI

Незалежна Ірландська Республика проістнувала на цей раз один тиждень і видала тільки один суверенний акт — універсал про самостійність. Та удар, нанесений Анґлії, був надто сильний. Від цього удару не врятує її жадна протиакція й Ірландію, як свою колонію, вона стратила.

Ірландські революціонери знали, що лише завязують бій, лише його розпочинають, лише служать аванґардом ірландської національної революції. А тому, під кождим поглядом старалися стати найкращим прикладом: рішучости, посвяти й навіть — смерти. Мусіли стати, бо знали, що боряться за велику ідею буduччи-

ни Ірландії, за волю й добробут прийдешніх поколінь, а їхні наступники братимуть їх для себе за взір, за несплямований образ — геройства, гарту й досконалости. Вони доложили всіх зусиль, щоб їхні бої були боями армії, а не повстанчої банди — без дисципліни, без поваги до військових законів і без ясно усвідомленої мети.

Начальник анґлійської поліції в Дубліні полк. Джонстон заявив «Слідчій Комісії», що:

— «...Революціонери знали, чого хотіли, за що билися й йшли рівно по шляху до своєї мети. Вони з надзвичайною швидкістю опанували всіма головними стратеґічними пунктами Дубліна, виявляючи, що були свідомі найдокладніщих дрібниць свого завдання».

А коли майор Прейч, колишній офіцер «Роял Айриш Констаболари» назвав революціонерів божевільними, то голова анґлійської «Слідчої Комісії» йому гостро завважив, що те «божевілля було дуже добре орґанізоване». З погляду техничної підготовки, повстання «немогло бути кращим»; полк. Джонстон уважав виступ «дуже добрим», особливо ж військові статті в ґазеті «Айриш Волунтер» — «Ірландський Охотник» — про вуличні бої, про будування барикад, про наступ, акцію поодиноких ґруп і в спільному шикові та наше.

— «Ірландські повстанці засвоїли собі все найкраще з того, чого досягла на сьогодня військова техника, а досвід минулої боротьби постаралися використати в найновіщих формах»... — прийшла до висновку ворожа слідча комісія.

Матвій Нетан, ґенеральний секретар для Ірландії, таксамо засвідчив, що «революціонери виявили таку відвагу, якої ніхто не сподівався»:

— «Ота шляхетність і відвага революціонерів, — додав він, — помагає вияснити великі симпатії, котрі виклакала революція серед населення Дубліна, а в багатьох випадках і по всій Ірландії».

Так свідчить ворог, що мусів признати моральну перевагу свого противника. Ані анґлійський уряд, ані анґлійське громадянство не сподівалися, що Сін-Фейнерівці пустили в Ірландії таке глибоке коріння. Не бу-

демо — ні осуджувати, ні заглиблюватися в причини великодної поражки. Це дуже глибоке й спеціальне питання, яке криється не тільки в попередній історії, в тогочасних відносинах Ірландії, але й в дальшому розвиткові ірландської визвольної революції. Події такого великанського значіння, як події визвольної боротьби поневоленого народу — мусять розглядатися з певної віддалі, а підсумки їм треба підводити на підставі осягнених здобутків.

Кількаденна боротьба ірландських революціонерів мала надзвичайне значіння: вона викликала нечуване піднесення, відродила віру й вілляла непереможний запал у душі й серця ірландські. Справедливо каже французький історик, проф. Ґобле, що «протягом кількох день Сін-Фейнерівці здобули таку популярність, таку повагу й признання, яких не здобули за попередні двадцять літ мирної праці».

— «Після великодного вибуху, — каже Сімон Тері, — не було вже в Ірландії й двох ірландців на кождих дві тисячі, щоб так думали про Сін-Фейнерівців як перед тим»...

Це правда, глибока правда. Не можна не схилити чола, не можна не захопитися тими, що йшли творити Великий Чин єдине ціною свого власного життя. Мати Патріка Пірса, першого президента по сімсот літах одновленої ірландської держави, коли вже все скінчилося, коли в душі самі жалі й сум повинні б залишитися, мати Патріка Пірса, страдна мати ірландська, що двох найлюбіщих і єдиних синів стратила підчас крівавого Великодня — підноситься відважно над безодньою свого власного горя та просто, по щиро-людському просто виясняє єдину й справжню натхненну ціль великодного повстання:

— «Вони знали, що програють, але як казав мені Патрік, їхній бій мусів урятувати душу Ірландії. Була крайня пора й вони це добре розуміли, бо одною годиною пізніще — й все було б знищене без жадного стрілу — і та смерть, що її прагнули, оминула б їх. Так, вони знали, що програють бій, але й знали, що з

того бою мало прийти щось добре для Ірландії, щось таке, чого иншою ціною не можна здобути»...

Які гасла, які програми, яка філософія в стані краще вглибитись і простіще намалювати величню ціль крівавого великодня Ірландії?

— «...Щось таке, чого иншою ціною не можна здобути»...

Ніщо так глибоко й просто не виясняє єства й мети збройної дії ірландської визвольної революції. А особливо душу й настрої провідників повстання. Вони, оті вояки аванґарду збройного чину, в більшости молоді люде, були натхненними борцями, що глибоко втаємничені в лісню визвольної туги, в буденному житті вміли відчути її звуки; охоплені містичним завзяттям патріотизму — вони знали, що творять і за що віддають своє життя; а вірні старовинним заповітам попередників, вірні наказові найвищого народнього сумління, спрагнені довгими століттями сподіваної волі, вони були єдиного свідомі: що її, тієї Волі — «иншою ціною не можна здобути». І за неї віддали життя. Вони знали, що загинуть, але й знали, що Ірландія житиме.

Ось вони — Патрік Пірс, перший президент новітньої Ірландії, з обличчям рішучим, з палкою надією в очах, з широким чолом, з гордо піднесеною головою. Директор школи, до самозабуття захоплений справою відродження ірландської мови, писав на тій мові книжечки для своїх учнів, тайно навертаючи їх на шлях національної свідомости. Ще як мав дванадцять літ, читаючи з своїм десятилітнім братом історію Ірландії — заприсягли обидва згинути за волю поневоленої Вітчини. І обидва додержали слова.

Ось Хома Мек-Донаґ, теж поет, один з найбільших інтелектуалістів серед помішників Патріка Пірса й Еамона де-Валери. Мек-Донаґ — був директором ірландського театру в Дубліні. Це він скасував наказ Мек-Ніла про заборону виступу. І дякуючи йому, повстання відбулося. Це ж він видав уночі й контр-наказ, або «остаточний наказ» чотирьом куріням «Ірландських охотників», щоб зійшлися на десяту годину ранку, в понеділок, 23 квітня 1916 р., зі зброєю, з амуніцією й

поживою на одну добу — «для перегляду й короткого маршу».

Ось знову Хома Клерк, старий феніанець, з усіх повстанців — найстарший віком. Був уосібленням ірландської визвольної боротьби, учасник багатьох повстань, вязень двадцятьох тюрем. За повстання 1881 р. покарали його анґлійці вічною каторгою, але по 20 літах повернувся. За такий час могла зламатися не одна міць людського характеру, але не його. З вязниць він виходив ще більш загартований, ще з більшою вірою в остаточну перемогу Ірландії. В 1907 р. він одчинив у Дубліні тютюнову крамничку й служив справі звязку між народом і революціонерами. Переможені повстанці послали його для переговорів з осоружним ворогом, 29 квітня 1916 р. Анґлійський ґенерал поставлені Клерком умови — виводу окупаційної армії з Ірландії — відкинув, питаючи:

— «Инших умов не ставите?»

— «Так!..» — відповів Клерк.

— «Які?» — запитав знов ґенерал.

— «Як найшвидче нас розстріляти»!..

Далі — Еамон де-Валера, мозок і мязи ірландської революції, найбільш натхнений прихильник великодного виступу, завзятий борець. З великодного повстання вийшов з вінцем будучого національного героя на чолі.

Далі — Джон Мек-Брайд, пятьдесятлітній мужчина, другий з-поміж «старих» провідників повстання. Ще підчас війни Анґлії з бурами в Африці, він орґанізував «Ірландський Леґіон», і змагався з Анґлією по боці бурів, за свободу Трансваалю. В Ірландії його почитали за героя, а участь його в повстанні додала справі ще більшої поваги й значіння.

Далі знов — Джемс Конолі, революціонер по крови, провідник ірландського робітництва, досвідчений, мудрий, сильний чоловік. Серед проводу повстання один з найбільш авторитетних знавців революційної техніки.

За цими йдуть молоді, менш ніж тридцятилітні герої — Йосип Планкет — письменник, син ґрафа Планкета; Михайло О'Ганраган — теж письменник; Еамон Синт — музика, відомий в Ірландії автор національних пі-

сень. У свій час звернувся був до своїх товаришів — «Ірландських охотників» — з заповітом, котрого виконували дуже пильно:

— «Дуже можливо, що на ваші молоді рамена спаде тягар боротьби, котра оберне Ірландію в незалежну державу, а ірландський народ — в націю. Ввігніться, але прийміть цей тягар на свої плечі. Най зір ваш буде завше ясний, натхненний, а нерви спокійні. Вправляйтесь у військовій штуці, котра скрізь придасться, щоб не дати себе на поталу. Живіть тверезо, щоб бути сильними й відпорними. Не піддавайтесь розбещености. Не спізнюйтесь на забавах, не слухайте тих, що бажають вам зла. Не погорджуйте ніким, крім себе самих. Будьте відверті, шляхетні, а ірландська земля належатиме до вас».

А далі знов ідуть — Мек Дермот, котрого рід дуже й дуже старовинний, один з найбільш популярних творців ірландського військового руху, видавець тижневика «Воля»; ґрафиня Маркевич — малярка, завзята прихилниця ірландського визволення; Корній Кольберт — 23 літ; Едвард Дели — 25 літ; Степан Мелин — 20 літ; Чейвстон — 20 літ; Віліам Пірс — брат Патріка. Все це студенти.

Та ще й инші — чудові квіти-діти, що й справді можуть служити за «найкращу оздобу кождої нації».

VII

Але нікого з них не помилувала Анґлія. Покрівавила оті чудові квіти, познущалася з них і просякла в землю ірландську нова, свіжа кров, кров «найкращої оздоби кождого народу». Щоб з неї виріс нещадний месник за столітні кривди ірландської нації.

Ще з 27 на 28 квітня, вночі, в найкритичнішу хвилину повстання, прибув до Дубліна ґенерал Мексвил, новопризначений головнокомандуючий анґлійськими озброєними силами в Ірландії, наділений диктаторськими уповноваженнями для здушення революції. Ще стоячи на пероні, як висів з ваґону, коли пожари на

Секвилстріт «ілюмінували» ввесь Дублін, а безперервна стрілянина розносилася геть-геть поза столицю, він безпечно зауважив:

— «Гарна картина, та буде ще краща»...

А через тиждень зібрався ґенеральний польовий суд, аби «зліквідувати бунтарів». Розпочато з провідників, з уряду.

В середу, 3 травня, молодий Патрік Пірс, голова уряду й президент; його приятель Мек-Донаґ, та старий Хома Клерк — пішли на смерть «у першу голову». Другого дня, 4 травня, розстріляно молодшого Пірса — Віліама, а разом з ним таких же молодиків — Едварда Дейли й Йосипа Планкета. Цей останній, одержавши вістку, що вдосвіта піде на смерть, опівночі одружився з своєю нареченою панною Грейс Диффорд, сестрою дружини Мек-Донаґа, що загинув напередодні.

Далі, 5 травня, розстріляно Мек-Брайда. 8 травня віддали своє життя за Ірландію Кольберт, Синт, Мелин, Чейвстон. 12 травня розстріляно Мек-Діармаду й Джемса Конолі.

Страшною була аґонія Конолі. Його мали судити разом з Патріком Пірсом, але тяжко поранений, Конолі не міг рухатися. Однакже, по кількох днях, суд наказав принести його на ношах «на суд». Після вироку, його розстріляно на кріслі, сидячого.

По цих розстрілах наспіли результати інтервенції американського уряду, а тому решту героїв — шістьох лідерів Сін-Фейну — Хому Еша, провідника повстанців у Ешбурні, Віліама Косґрева, де-Валеру, Хому Гунтера й Генриха О'Ганрагана та Константину Маркевич — присудили до вічної каторги.

Залишилося тільки два «спеціальні випадки»: проф. Мек-Ніла, шефа штабу «Ірландських охотників» і Кейзимента. Проф. Мек-Ніл не брав безпосередньої участи в боях, хоч і приєднався до виступу, якого не оправдував. Його присужено тільки на вічну каторгу дякуючи Ейсмондові Фиц-Джералдови, що врятував Мек-Ніла від смерти.

Що ж до Роджера Кейзимента, що мав здобути для повстання поміч од Німеччини, то його повішено до-

ліру 3 серпня 1916 р. в вязниці Пентонвил, напів живого, роздертого сумнівами, чи не він був причиною невдачі великодного повстання.

Роджер Кейзимент був шляхетною людиною наскрізь ідейного типу. Хоч і був протестантом, але Ірландію кохав над усе на світі, а в той же час з усієї сили ненавидів Анґлію. Коли його заходи в справі здобуття помочі від Німеччини закінчилися нічим, він поспішив до Ірландії, аби попередити ірландських революціонерів, що мусять лічити тільки на свої власні сили. З підводного німецького човна він вийшов на ірландський беріг коло Кери, в незнайомій околиці. Довго блукав, шукаючи притулку й засобів — дістатися як найшвидче до Дубліна. І так дійшов до старого форту Мек-Кейна, де його й арештовано за кілька день до вибуху великодної революції. І повішено як найчорніщого зі зрадників, бо анґлійці не розстрілювали, а вішали «особливих злочинців». [1])

Пімста Анґлії не обмежилася самими учасниками ве-

---

[1]) Роджер Кейзимент — був одним з найбільш завзятих прихильників союзу Ірландії з Німеччиною. Бувший анґлійський дипломат, Кейзимент добре придивився до анґлійської політики й дипломатії та ще перед війною писав, що збройного конфликту між Анґлією й Німеччиною не уникнути. Він обернувся в запеклого ворога Анґлії, доводячи, що «не можна мати миру на землі й доброго відношення між людьми доти, доки Европа не приборкає Анґлії». Джерелом зла він лічив морське зброення Анґлії й її натравлювання европейських держав одну на другу. — «Як що Европа не хоче задушити себе своїми власними руками, то мусить задушити морську зміюку, котрої паща вже готова проковтнути европейський континент». Анґлійська могучість, на думку Кейзимента, полягає не в біблії й не в дредноутах навіть, а в Ірландії. Посідаючи Ірландію, яко ключа до дверей Атлантика, вона була й є імперією. Без Ірландії вона стратить це становище. Европейська рівновага буде встановлена свобідною Ірландією. І так, як колись Т. Тан сподівався помочі Франції, так Кейзимент змагав до схилення німців — помогти Ірландії. Ірландці взагалі лічили своїм абсолютним правом мати союзників там, хто їх визволенню допоможе не словами, а чином. Та Німеччина не дала Ірландії помочі, бо «як і кожда імперіалістична деспотія, швидче потребувала ірландців на своєму фронті проти Франції, ніж їм щиро допомогти».

ликодного повстання. Арештовували, кидали до вязниць і судили навіть тих, що «знали про повстання й не донесли владі», «співчували ірландській незалежности». Катували на самий донос анґлійського поліцая, чи й ірландського ренеґата.

Анґлія відчула, що проти неї підноситься якась могуча таємна сила, але не знала, де її вдарити. Під злочин підведено всю Ірландію. Ворогом Анґлії вже не були «деякі Сін-Фейнерівці», але вся Ірландія. Анґлія тратила ґрунт під ногами. В той час, як у самому Дубліні в рядах повстанців билося не більше двох тисяч людей, анґлійці заарештували після розстрілів нових 3.226 осіб, а в тім 77 жінок. З цього 1862 особи було вивезено до Анґлії, в тюрми, а на решту влаштовано «додаткові» наглі суди.

А здушивши повстання, позбавивши революційного Сін-Фейна найбільш активного елементу, беруться анґлійці «втихомирювати» положення, пробуючи знов ірландську рибку на «угодовий гачок». Замінено всю адміністрацію, відсвіжено поліцію, військові відділи, призначено нового ґенерального секретаря для Ірландії — Байрила.

Байрил став головним приклонником «нової, мирної політики»:

— «Треба щось робити й то негайно ж, — писав 23 травня того ж року «Дейлі Експрес», — инакше ми будемо свідками, як усі провідники Сін-Фейну обернуться в мучеників за ірландську ідею»...

Та, ба! Це вже було пізно. Не старчило анґлійцям семисот літ для «нової, мирної політики», то нових сімсот літ не вистарчить таксамо. Вікова неволя, боротьба протягом століть, посвята учасників великодного повстання витворили в ірландців те, що зветься нестерпною тугою за своїм правом — до волі й добробуту. Постанець, революціонер став у Ірландії найкращим усібленням державного ідеалу, найдорожчим народньому серцю героєм. Битися за волю Ірландії й загинути за неї — ось чого єдине бажали тепер ірландці.

— «Байдуже, де загинути — на полі бою, чи на ши-

беницi, аби за дорогу Ірландію!..» — співають ірландці в своїй пісні «God save Ireland».

І в міру того, як населення складало леґенди про революціонерів, вмить роскуповувало їхні портрети, деклямувало їхні промови, заучувало їхні передсмертні заповіти, що складалися під ворожою шибеницею, анґлійське положення ставало все складніщим і труднiщим, анґлійська влада ставала ворогом не самих революціонерів, а цілого народу Ірландії — скрізь, у кождому куткові, де жили ірландці.

— «Провідники Сін-Фейнерівців,—казав Артур Линч, ірландський депутат до анґлійського парламенту, — стають новітніми героями ірландського народу. В крамничних виставах, там, де колись красувалися портрети Емета, сьогодня уквітчано образ Пірса, Мек-Донаґа, Конолі; вже впорядковано повні альбоми розстріляних провідників революції, універсал про оголошення Ірландської Республики став національними святощами. На славу великодних повстанців складається пісні; народ славить завзяття й відданість їхню; складає леґенди про кождого з героїв і наче зірки сяють оповідання про останні хвилі мучеників, про їхній гарт, незломність та про чудові заповіти, що їх нам полишили».

Після розстрілів і польових судів, коли серед ірландців не знайшлося приклонників «нової, мирної політики», Анґлія встановляє в Ірландії — постійний стан облоги. Цими заходами намагається рятувати своє загрожене становище. А для заокруглення Пирової побіди, анґлійці заарештовують ще 1.600 осіб «на час тривання війни», яко заложників. Це вже заходи заляканого противника, що крім знущань над безборонними не знаходить инших засобів рятунку. І над Ірландією простягає свої зловіщі крила жорстокий анґлійський військовий терор. Та лютуватиме як хижак протягом майже пяти літ.

Під цим жахливим режимом анґлійського військового терору житиме й працюватиме Ірландія протягом майже пяти літ. Під цим терором остаточно сформується ідея ірландської незалежної державности, загартується непереможний дух ірландців і повстане творча ініціати-

ва. Пять нових літ ірландці зноситимуть наругу, знущання й тортури. І врешті анґлійському імперіалізмові ірландці протиставлять свою власну міць, на анґлійський терор дадуть немилосердну відповідь ірландського терору, приймуть бій, аби його блескуче виграти. Анґлійське насильство надаремне намагатиметься побороти ірландський визвольний рух та спинити тріумфальний похід національної революції.

РОЗДІЛ ПЯТИЙ

Визвольна програма й її творці

ШУКАННЯ УГОДИ З ПОКРІВАВЛЕНОЮ ІРЛАНДІЄЮ. ЛОЙД-ДЖОРЖІВСЬКІ ПРОЕКТИ. МЕРТВОРОЖДЕННА «КОНВЕНЦІЯ». ІРЛАНДСЬКА ТВОРЧА ПРАЦЯ. ІРЛАНДСЬКА ВИЗВОЛЬНА ПРОГРАМА Й АНҐЛІЙСЬКА ПОТРЕБА ГАРМАТНЬОГО МЯСА. «КУЛЕЮ, А НЕ СЛОВАМИ». ПРОВОКАЦІЯ «ЗРАДИ». 21 СІЧНЯ 1919 р. ДРУГИЙ УНІВЕРСАЛ ІРЛАНДСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТИ. МИРОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В ПАРИЖІ Й ІРЛАНДІЯ. ЗАГОСТРЕННЯ АНҐЛІЙСЬКОГО ТЕРОРУ. ІРЛАНДСЬКИЙ КОНТРТЕРОР. ПОРАЖКА АНҐЛІЇ. ДОГОВІР З 6. XII 1921 р. КІЛЬКА ГЕРОЇВ ІРЛАНДСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. ФИЦ-ДЖЕРАЛД. БЕРТОН. МЕК-КІН. МИХАЙЛО БРЕНАН. АРТУР ҐРІФІТ — ТВОРЕЦЬ ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. МИХАЙЛО КОЛІНС — НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЙ. ГОРОЖАНСЬКА ВІЙНА. ЕАМОН ДЕ-ВАЛЕРА — ТВОРЕЦЬ НОВІТНЬОЇ ІРЛАНДІЇ. НА ШЛЯХОВІ ДО СЛАВИ Й ДОБРОБУТУ.

I

Мусимо почати з славного великодного повстання. [1]) Зараз же після розстрілів, під сильною охороною виїхав до схвильованої й ремственної Ірландії хитрий лібе-

---

1) Анґлія, а за нею й инші вороги Ірландії, безсоромно фальшуючи правду, закидають, що великодне повстання, ніби-то, потягло за собою оголошення військового стану в Ірландії й терор. Тоб-то, як би ірландці й далі сиділи тихо,

ральний лис Лойд Джорж і 12 травня оглянув руїни Дубліна, а 15 травня відвідав Бельфаст, гніздо угодовщини. Та з своєї подорожі привіз дві речі: першу — це ствердження повної руїни англійського впливу в Ірландії й другу — «сильне, глибоке й можна сказати загальне переконання в Ірландії, що англійцям трапляється рідка й єдина нагода розпочати нове життя, ліквідуючи всі неполагоджені справи, вживаючи всіх зусиль, щоб дійти до створення підстав будучого ладу в Ірландії». Він оголосив, що й військовий стан швидко буде знесений і гом-руль буде ухвалений.

До співпраці над угодою почав тягти й ірландців, але далі Редмонда, провідника автономістів і Карсона, лідера єдино-неділимців (уніонистів) ніяк не міг сягнути. Пізно вже! Час на угоду промайнув, а до угодовців і англійських заялозених обіцянок Ірландія не мала жадного довір'я.

25 травня 1916 р., яко наслідок підготовчих заходів, на спеціальній нараді було постановлено, що уряд англійський притягне до співпраці всі ірландські партії, щоб справі «замирення» надати «загально-ірландського характеру». Инакше кажучи, наставити старе сільце й ловити ірландських пташок, щоб і далі літали, але в

вимираючи в неволі, або еміґруючи геть з ірландської землі, то Англія ані військового стану не оголошувала б, ані звірячим терором не лякала. Це нестеменна правда. Але крім катової правди істнує й правда поневоленого. Правда поневоленого змушувала Англію держати Ірландію сімсот літ в стані облоги. Дійсно, як що кинемо оком на історію ірландо-англійських відносин, то побачимо, що військовий стан в Ірландії істнував од самого 1169 р., коли вперше англійські завойовники ступили на вільну ірландську землю. Від того часу військовий стан, а за ним і терор майже не вгавав, бу мусів піддержувати окупацію, осадництво, плантацію, непомірні податки, обертання ірландців у пастухів, а Ірландії в руїну, мусів битися з «Білими Сорочками», «Дубовими Серцями», «Дітьми Права», «Об'єднаними Ірландцями», «Молодою Ірландією», «Фениксом», «Феніанцями», «Непобідимими», «Ірландським Республиканським Союзом» і нарешті з «Ірландськими Охотниками» і Сін-Фейнерівцями. Хижацький імперіалізм, не здатний до творчої співпраці з иншими народами. Він не хоче мати инші народи своїми приятелями, а хоч і ворогами, але під своїм чоботом.

анґлійській клітці. Витягалися старі проекти гом-руля й з них клеїлося нового з тим, що його ніколи не ухвалиться. Найновіщий проект гом-руля складався з пяти точок, котрі Лойд-Джорж поспішив оголосити 10 червня на засіданні партії Редмонда. Ось він:

1. Негайно перевести закон про автономію в життя;

2. Одночасно внести до парламенту закон про «тимчасові постанови щодо здійснення гом-руля на час війни», причім, ці постанови будуть у силі «деякий час і по війні», а докладний річинець означить спеціальна ухвала парламенту;

3. Протягом означеного річинця ірландські посли засідатимуть у анґлійському парламенті;

4. Протягом війни шість ґрафств Ульстеру лишаються під анґлійською владою;

5. Ірландія далі братиме участь у війні нарівні з иншими анґлійськими колоніями.

Що можна сказати про цей проект? Нічого иншого, крім найгіршого. З нього виходить, що Анґлія змагає витягти з Ірландії й решту гарматнього мяса; добути згоду від ірландців на загальні балачки над проектом, а ухвалу відтягти як найдалі. Цей проект давав гом-руля в першому параґрафі, а касував його в другому й третьому. А найголовніще — рвав живе тіло Ірландії, ділячи її на північну — Ульстер, та південну.

Все це були «мрії», але вже не Ірландії, а самої Анґлії. Ірландія, справжня — незалежна й соборна Ірландія — мовчала [1]) й на проект не обізвалася ні єдиним

---

[1]) Коли Ірландія мовчала на заклик до угоди, то за неї почали говорити «опікуни». На другий день після галасливої декларації Лойд-Джоржа, серед анґлійців почулися старі голоси. Унюністичний «Морнінґ Пост» закинув Асквітові й Лойд-Джоржові, що говорять про гом-руль для Ірландії так, наче б він уже істнував, а «Бельфастер Н'юс-Летер» оголосив, що єдиною підставою для розмов про гом-руль мусить бути виключення з проекту автономії не тільки північного, але й цілого Ульстеру. Одна рука давала гом-руля, а друга цілила ножем у спину. Для піддержання свого авторитету, анґлійський уряд сховав і цього проекта під сукно, бо «не бачив єдиного погляду на справу», а пустити ірландця на ірландця боявся, бо ж це був не 1914, а 1916 рік.

словом. Бо хто ж в Ірландії насмілиться балакати з ворогом про угоду після великодних катувань?

Після компромітації проекту Лойд-Джоржа, англійський уряд хватається за старі, випробувані засоби держиморди, до міцніщого гніту, замісць знесення стану облоги. Англійські лорди відверто закликають до катування. 1) Цією погрозою сподівалася Англія видушити з Ірландії ще «хоч двіста тисяч людей для фронту».

Асквіт дуже швидко й свою думку пристосував до нового курсу, заявляючи, що «побіч військового стану в Ірландії вдасться організувати й громадський ірландський режим», а ґенерал Мексвил почав чистити адміністративний апарат, щоб мати надійний елемент, коли доведеться брати ірландського рекрута силою. Одночасно, уряд Англії почав заходити з другого боку й утворив так зв. «Ірландську національну ліґу», щоб ловити на гачок хитких людей з-поміж ірландських патріотів. Безнадійні заходи! Ірландці вже пішли геть-геть по шляху, який їм показало великодне повстання.

Але ставши прем'єр-міністром, Лойд-Джорж ще раз береться за сільце. Цим разом він задумав «широку гру», або прямо — провокацію: полювання на сінфейнерівців. Згідно з його новим планом, ірландці мали зійтися з англійцями за спільним столом, аби, нарешті, прийти до порозуміння. Свій проект він охрестив бучною назвою «конвенція»: угода, договір. Причім, до участи в ній притягалося не ірландських народніх представників, а призначених англійським урядом членів анґлофільських партій. Постанови цієї «конвенці:» нікого і ні в чім не мали забовязувати. А Бонар Лоу поспішив наперед запевнити ульстерівських єдино-неділимців, що від цієї конвенції «їм нічого не грозить».

1) «Ґенерал Мексвил, — казав на потіху лордам маркіз Лансдавн у палаті лордів, — є відповідальний за ситуацію в Ірландії. Він дасть раду з своїми 40.000 війська й королівською жандармерією. Вся вона є до його розпорядимости. Ми йому цілком довіряємо й дамо всяку піддержку, яку він має право від нас вимагати. Я можу вас запевнити, що вповні вистарчаючий гарнізон буде вдержано в Ірландії доти, доки буде потрібно в цей переходовий час».

Та всі угодові партії не варті були й одного сін-фейнерівця, отже, найглибшою мрією, пекельною думкою було — притягти до участи в «конвенції» представників «Сін-Фейну».

— «Як що згодяться, — казав Лойд-Джорж, — то це буде їх паражкою, бо не матимуть більшости в «конвенції», а як не прийдуть, то тоді можна буде перед цілим світом представити їх як порожніх балакунів, заговірників, котрі бояться радитись про будуче Ірландії вкупі з своїми земляками»...

На «конвенцію» уряд і суспільство Анґлії покладали великі надії. Бо треба знати тодішні обставини. Старі партії й само ірландське представництво в Лондоні втратили ґрунт під ногами й не мали жадного впливу в Ірландії, захоплення справою війни з боку анґлійських домініїв падало; Австралія ремствувала на війну й в звязку з терором у Ірландії й собі натякала, що рекрута не дасть; участь Америки в війні відтягалася головне з огляду на голосний гніт Анґлії в Ірландії; врешті, на будучій Мировій Конференції Анґлія не матиме права виступати в обороні поневолених народів, тої засади, що за неї, ніби-то, й війну розпочато; все це не могло не впливати на уряд і громадянство Анґлії.

— «Полагодьте справу з Ірландією й урядуйте там за згодою самих ірландців»... — казали в Америці.

16 травня 1917 р. Лойд-Джорж вислав офіційне запрошення Сін-Фейну на «конвенцію» в Лондон. В цьому запрошенні він виклав головні точки будучого порозуміння: 1) Негайне здійснення гом-руля в редакції 1914 р.; 2) Перегляд господарських статутів гом-руля з 1914 р. для поліпшення й поглиблення в інтересах Ірландії; 3) Виділення з гом-руля шістьох ґрафств Ульстеру на протяг пяти літ, і 4) Створення Ірландської Національної Ради наполовину з ульстерівців, а наполовину з решти Ірландії.

З цього викладу видно, що протягом року Анґлія своїх уступок не поширила. Проект для Ірландії приніс би не поправу становища, а погіршення, бо явно сіяв незгоду між самими ірландцями. Сін-Фейн оголосив гідну себе й своєї справи відповідь Анґлії:

1. Сін-Фейн годиться взяти участь у «конвенції», при умові, що вона матиме суверенні права оголосити незалежність Ірландії;

2. Анґлійський уряд складе урочисту заяву перед Америкою й Европою, що затвердить ухвали «конвенції»;

3. В «конвенції» візьмуть участь ті делеґати, яких вільним голосуванням вибере ірландський народ;

4. Анґлійський уряд забовяжеться негайно ж трактувати ірландських революціонерів як політичних вязнів, а не як звичайних карних злочинців.

Ця відповідь була смертю «конвенції». Тепер уже не Анґлія, а Ірландія диктувала свої умови. Компромітація Анґлії в ірландській справі стала европейського значіння. Від цієї хвилі політична ініціатива перейшла до рук Сін-Фейну. Для врятування свого престіжа Анґлія таки зібрала «конвенцію», котра засідала від 25 липня 1917 р. до 5 квітня 1918 р. та й «розлізлася». З ходом подій з її складу повиходили навіть ірландські угодові діячі, наносячи їй остаточний удар. Творча співпраця двох народів умирала з вини Анґлії. Нема сумніву, що смерть Хоми Еша, що саме в цей час катувався в анґлійській буцигарні Моунджой була знаком зловіщим для Анґлії.

II

А тимчасом, серед великого ґаласу, коли анґлійський уряд і громадянство вкупі з ірландськими гом-рулістами й уніоністами наче в лихоманці вишукували ріжні можливости угоди з Ірландією, в цей самий час в Ірландії відбувалися великі зміни, глибокий перелом, внутрішній процес, що обертав країну з анґлійської колонії в самостійну державу.

Після великодного повстання Анґлія з призирством кинула Ірландії обвинувачення в сін-фейнерстві, тоб-то бунтарстві. І не минуло й двох літ як уся Ірландія стала сін-фейнерівською. Ту ідею, якою погорджував її

ворог, вона зробила своїми національними святощами. Сін-Фейн набував поваги, здобував позиції, захоплював терен як буря, як непереможний вітер, розносячи пекуче полумя національної пожежі, палячи осоружний ворожий лад і з-під його руїн видобуваючи відроджену ірландську свідомість. Ідеї «маленької ґрупки мрійників і фантастів», як звали сін-фейнерівців ірландські угодовці, стали ідеями всієї Ірландії, ідеями нового світу. Впливи цього нового світу йшли з самої гущі народньої, творячи нові гасла, за які люде ладні були кождої хвилі віддати своє життя. В той час, як старий світ дивився на Ірландію, як на предмет торгу, як на мандат до парламенту в Лондоні, новий світ обернувся лицем до самої країни й вкупі з нею працював над визволенням, цілком нехтуючи ворога з його Лондоном. Коли на справу шматування живого тіла Ірландії старий світ дивився як на неминучу конечність, як на викуп ворогові, щоб не хватав за горлянку, новий світ Ірландії соборність ставив вище самого життя. І жадних податків, жадного рекрута, жадного послуху ворогові. Оце гасла нового ірландського світу.

Ще 8 травня 1916 р., з одного боку для заманіфестування єдности з крівавим Великоднем, а з другого — для протесту проти намірів Лойд-Джоржа, ірландська преса видрукувала гарячий заклик до ірландського народу, закликаючи до опору в справі шматування Ірландії. З цього заклику повстала ґрандіозна акція. В Дубліні відбувся всеірландський національний конґрес, де взяли участь всі ґрупи, партії й орґанізації, без ріжниці політичних і релігійних поглядів, всі культурно-просвітні й громадські установи, ворожі до тимчасового, чи сталого поділу Ірландії. По всій Ірландії відбулися віча, де ухвалювано гострі резолюції проти шматування ірландської землі. Скрізь повстали спеціальні комітети, обертаючись у сталі інституції охорони ірландської єдности.

5 лютого 1917 р. ірландське визволення оздобила перша велика побіда — вибори ґрафа Планкета на посла до парламенту, кандидата Сін-Фейну. Ґраф План-

кет у виборчій окрузі не був навіть відомий, його вибори відбулися на ґрунті ідеї ірландської соборности. [1])

10 липня 1917 р. Сін-Фейн одержав нову побіду: вибори де-Валери до ірландського парламенту. Хоч був він тоді молодою людиною, але глибока щирість політичних переконань, твердість поглядів, особиста повага й значна участь у великоднім повстанні підносили його серед провідників Сін-Фейну на чолове місце. Побіда його була повною, вичерпуючою, бо на основі визвольної програми Сін-Фейну, яку він виклав перед виборцями. [2])

---

[1]) Відомо, що ґраф Планкет був членом Сін-Фейну. Його сина Йосипа розстріляно підчас великоднього повстання, двох инших синів перебували в цей час у тюрмі, а сам він з своєю дружиною також одвідав анґлійску вязницю. На вибори він прийшов без жадної соціальної програми, але досить було оголосити, що він не піде засідати до Лондону, бо місце ірландського посла в Дубліні, й його вибрали сливе одноголосно в окрузі Рейскомон, де перед тим проходили самі уніоністи.

[2]) — «Євангелія Сін-Фейну, — писав полк. О'Калаґан-Уестроп, — така, яку виклав де-Валера, є виключно національною й надпартійною. Вона не має в собі нічого з ненависти до инших ірландських класів, чи ґруп; в квітні 1916 р. в ґрафстві Клер була тільки жменька сін-фейнерівців... Комендант де-Валера був зовсім невідомий в окрузі, а його противник Линч.. скрізь був люблений і мав піддержку на виборах... А що де-Валера здобув на три тисячі голосів більше, то це є чудо й його треба пояснити... Помилково думають, ніби-то де-Валеру піддержало всього декілька молодих священиків. Старші священики також були по його боці, а я чув, що й епископ д-р Фоґарти його піддержав. Другою помилкою є думка, що за де-Валеру голосувала сама молодь, а що їхні батьки були за Линча. Батьки голосували за де-Валеру, бо глибоко переконані, що даючи своє життя підчас великодного повстання, він урятував їхніх синів од ран і смерти з німецьких рук. Друге джерело сили і впливів Сін-Фейну полягає в тім, що незалежна Ірландська Республика, ставши на свої ноги, уникне тягару воєнних довгів Анґлії. Протягом трьох тижнів виборчої боротьби наступили також великі зміни в почуваннях виборців. Нам казали, що всі сін-фейнерівці були дикунами й бандитами... А в дійсности, тон і повага виборчої кампанії зробили б честь південній окрузі Дубліна, а тому ми маємо підставу бути гордими з себе в Клер... До цих арґументів і понад ними треба поставити питання про особисті якости кандидата... Відваж-

Крім того, в програмі Сін-Фейну тодішньої пори одним з найважніщих завдань було — винести ірландське питання зі сфери виключно анґлійського впливу. В липні того ж року в Мариборог Артур Ґріфіт зазначив, що «сьогодняшнім завданням Сін-Фейну є — обернути ірландську боротьбу в питання міжнародньої політики». Він уважав, що найближчою задачою в закордонній політиці мусить бути приготування до Мирової Конференції, де про долю Ірландії постановлятиме европейська думка з Америкою на чолі. І радив у кождій окрузі вибірати делеґатів, котрі з'їдуться в Дубліні й визначать ірландських послів на будучу Мирову Конференцію.

Трохи пізніще, 1 вересня, проф. Мек-Ніл, що в червні був випущений з вязниці разом з усіма живими учасниками великодних днів, приговореними на вічну каторгу, також оголосив підстави для уреґулювання ірландського питання мирним шляхом. [1]). Чимало є романтизму в його «підставах», але вони цікаві повною відсутністю якого-б то не було угодовства.

Як же й ці скромні слова далеко відбігли від усяких автономій. Такі ж провідні ідеї ірландської весни висловили й инші. В них видно ті основи, на котрих будував свою політику Сін-Фейн в першому періоді, до кінця

ний, вдумливий і ввічливий де-Валєра став героєм у очах своїх прихильників. Він заволодів Клєром без галасу й скаженини виборчих кампаній попередніх часів»...

[1]) — «Війна, — казав проф. Мек-Ніл, — міняє погляди цілого світу на справу відносин між народами. Ліґа Народів буде орґанізована на засадах їхньої незалежности, причім, кождий народ матиме свободу в тих межах, які не порушуватимуть незалежности й добробуту инших і лагодитиме свої інтереси в порозумінні з иншими націями. Такий міжнародній статут вистарчатиме для наладнання відносин між Ірландією й Анґлією. Ірландія добивається такої волі, яка не буде меншою, ніж воля инших; вона має інтереси в тім, щоб як найшвидче й остаточно закінчити свій спір з Анґлією... Нехай Анґлія визнає Ірландську Республику незалежною державою, що не буде їй ворогом, а буде для неї такою ж доброзичливою, як і для Північної Америки... Є два гострі моменти в цій справі: воєнне й Ульстеру. Але вільна Ірландія не є для Анґлії загрозою, а щодо Ульстеру, то республиканський по традиціях і ворожий всякій зовнішній інтервенції, він не буде відділятися від Ірландії-Матері».

1918 року. Ґраф Планкет також покладав багато надій на Мирову Конференцію. Де-Валєра додавав, що «на сьогодня гом-руль є шкідливий для Ірландії, бо позбавив би її можливости взяти участь на Мировій Конференції». В його голосі чути рішучість і глибокий державний розум щодо Ульстеру:

— «Вся анґлійська преса накидає нам думку, що ми хочемо силою прилучити Ульстер до Ірландії. Я не хочу пережовувати цих слів. Додам тільки, що як би Ульстер став на дорозі, котра провадить Ірландію до незалежности, то ми вживемо фізичної сили, щоб його з цієї дороги усунути».

Протягом 1917 р. рух Сін-Фейну далі зростає. Його орґанізації досягають величезної кількости — 1.200 відділів! Військова сила виростає в лоні самого Сін-Фейну. Де-не-де вже чути й відповідь на анґлійський терор. Крок за кроком ірландці поширюють творчу енерґію. В кінці 1917 р. вибрано на посла ще одного з провідників Сін-Фейну — Косґрева, що був засуджений на каторгу за великодне повстання. З цими надбаннями Сін-Фейн вступає в 1918 р. і подвоює своє творче напруження. Де-Валєра й инші провідники Сін-Фейну об'їздять Ірландію, виступають перед народом, усвідомлюють, гартують. Тяжкою була праця! Але заборонені вдень збори відбувалися вночі; сконфісковані часописи друкувалися в другій друкарні в подвійній кількости; військові вправи сильно популярних «Ірландських Охотників» відбувалися вночі в горах, у лісах, по байраках. Збройний фронт Ірландії виростав поки що в підпіллі.

III

Тимчасом, світова війна затягалася. Треба було свіжого рекрута, поповнень, а слава про ірландського вояка вже набила Анґлії велику оскому. Однак, од великодного повстання почавши, доплив ірландського рекрута припинився. Хоч лорд Кітченер і вихвалював, що «Ірландія чудово відповіла на заклик війни й ірландські полки набули великої слави», але після ухвали анґлійського пар-

ламенту про загальний обовязок військової служби Ірландія навіть не протестувала: наче ця ухвала її не торкалася. [1])

В кінці 1916 р. вся анґлійська преса стала домагатися набору рекрута в Ірландії, сподіваючись ще яку сотню-другу тисяч ірландців «витиснути» на смерть за велич Анґлії. І в цьому пункті годилися всі в Анґлії: і уряд і громадянство. Ріжниця полягала тільки в тім, як її до цього змусити, непокірну Ірландію: одні стояли за «хитру гру» в обіцянки, а другі вважали найкращим старий фізичний примус.

— «Не можна забирати анґлійських робітників з анґлійських фабрик, нічого не вимагаючи від Ірландії»... — писав тоді консервативний «Обсервер».

— «Ірландський рекрут є абсолютно необхідний, це вимога, що стає законом для Анґлії»... — вторить йому «Спектатор».

— «Ірландці як вівці підуть до військових частин, як побачать, що уряд не грається в дурнички й найповажніщі арґументи замінить військовою силою»... — чути далі.

Були й такі, що справедливо зазначали: «для змушення Ірландії дати нових 250.000 вояків треба вжити всю армію, котру приготовлено на фронт». А инші попереджували, що набор рекрута викличе в Ірландії такі заворушення, яких спините не буде сили. Але 16 квітня 1918 р. внесений урядом Лойд-Джоржа проект закону про набор рекрута був затверджений анґлійським парламентом, а через два дні палатою лордів. Того ж дня його підписав Ґеорґ V. Майже одночасно, ніби для залякання Ірландії, Лойд-Джорж перевів ухвалу, щоби «закон про загальну військову службу поширити на Ірлан-

---

[1]) Ґраф Планкет по своїх виборах дав на це таку відповідь: 1) Більшість ірландського населення є хліборобська, а сьогодня відсоток працівників у хліборобстві Ірландії є значно менший, як у Анґлії й Шкоції; 2) Еміґрація протягом останніх 50 літ забрала силу ірландського населення віком од 18 до 35 літ, наслідком чого в Ірландії ненормальна кількість старих, дітей та калік; 3) До чинної армії Ірландія поставила значно більше людей, ніж решта Анґлії; 4) Більш нічого не маємо дати.

дію й уповноважити уряд перевести цю ухвалу в життя тоді, коли вважатиме за найбільш підходяще».

— «Ви нас подвійно ображаєте, — казав у англійському парламенті Девлин, — ви нам не даєте права на гом-руль і не хочете згодитись, щоб ми самі рішили, чи сини ірландського народу мусять побільшувати ваші ряди для виграння ваших битов... Я не змінив своїх поглядів щодо потреби вести далі війну, але змінив свої погляди щодо щирости ваших гасел про свободу»...

А Дилон прямо сказав, що:

— «Закон про набор рекрута викличе нечувану єдність селянства й об'єднає його в спільному фронті... Одним фронтом війни стало більше»...

Дійсно, закон про рекрута об'єднав усю Ірландію: від ірландських угодовців у англійському парламенті до найкрайніщих сін-фейнерівців:

— «Тут, у Дубліні, — писав Карло Генде до «Дейли Мейл» 17 квітня 1918 р., — я бачив людей всіх класів, усякого стану й з усіх частин Ірландії — півдня, півночі, сходу й заходу; людей ріжних партій — уніоністів, гом-рулістів, революціонерів, духовних, купців, селян, католиків, протестантів, урядовців, адвокатів, журналістів, молодих хлопців і старих людей, літніх дам і дівчат, але між ними я не зустрів ні одної людини, щоб стояла за дальшого рекрута в Ірландії».

Скрізь закипіло. Протестувала вся Ірландія, з духовенством включно.

— «Я серцем і душею з вічовиками в Армаґ... [1]) Примус до військової служби для Анґлії є образою духовенства й цілого ірландського народу. Нема нічого иншого для вибору, як орґанізувати опір усіма можливими засобами»... — звернувся до народу кардинал Лоґ, голова ірландської церкви.

Одночасно, ірландські посли до англійського парламенту ухвалили перенести свої наради з Лондона до Дубліна й на пропонування лорд-мера Дубліна — скликати на 18 квітня з'їзд у справі ухваленого закону про рекрута. І 18 квітня з'їхалися до Дубліна — представ-

---

[1]) Найславніще віче протесту.

ники всіх ірландських політичних партій — від гом-рулістів і парламентарної репрезентації Дилон і Девлин; від незалежних ірландців — О'Брайн і Гіли; від Сін-Фейну — де-Валера й Ґріфіт, а від тред-юніоністів і робітничої партії Джонстон і Еґан. На з'їзді ухвалено резолюцію, що стала ґрунтом до пізніщого акту про вдруге оголошену незалежність Ірландії. Маніфестація випала надзвичайно поважно.

В цей самий час у Мейнуті засідала рада ірландських епископів під проводом кардинала Лоґа, куди з «Народнього Дому» виїхало пятьох представників для встановлення спільного поступовання. І по повороті з Мейнут, дублинський з'їзд видав до ірландського народу таку відозву:

— «Стоячи на ґрунті окремішности й національної самостійности Ірландії та підтверджуюча засаду, що національні уряди в своїй діяльности можуть спиратися тільки на згоду своїх народів, ми відмовляємо анґлійському правительству, як і кождій зовнішній силі, в праві накидати військовий обов'язок в Ірландії всупереч ясно виявленій волі ірландського народу.

— «Ухвалу анґлійського парламенту про обовязок військової служби в Ірландії вважаємо за оголошення війни ірландському народові. Не відповісти на це оголошення війни — значимо б зріктися своїх прав і добровільно стати рабом.

— «Оголошену Ірландії війну вважаємо ганебним порушенням права національностів — керувати самим своєю власною долею, права, що його сам прем'єр-міністр Анґлії, котрий сьогодня при помочі військової сили хоче накинути Ірландії свою незаконну постанову, в свій час оголосив підставою миру на Мировій Конференції.

— «Ухвалену спробу — накинути нам силою незаконну постанову вважаємо безпідставним нападом, а тому кличемо всіх ірландців поставити йому опір усіма найбільш рішучими засобами».

Нарада ірландських епископів винесла в Мейнут таку саму резолюцію:

— «Відмовляючи анґлійському урядові в праві зму-

сити наш край до військової служби Анґлії, ми беремо на себе урочистий обовязок — орґанізувати проти безладу найрішучіщій опір усіма можливими засобами»...

На другий день, 19 квітня, з'їзд у «Народньому Домі» ухвалив — вислати до Вашинґтону делеґацію на чолі з лорд-мером Дубліна для вручення президентові Вільсонові протесту Ірландії. Ірландські посли ухвалили не вертатися до Лондону й працювати в Ірландії й для Ірландії. Через два тижні в Дубліні відбувся з'їзд ірландських тред-юніоністів при участи 1.500 делеґатів і приєднався до ухвал у «Народньому Домі». А 23 квітня, для скріплення всеірландського протесту, в Ірландії проголошено одноденний страйк: залізниці, трамваї — всі засоби пересування стали; фабрики, заводи, крамниці — зачинили свої двері; не вийшло ні одної ґазети. Сталося те, чого Анґлії й ві сні не привидилося: єпископи злучилися з тред-юніоністами, а угодовці з Сін-Фейнерівцями. Ірландська кров мусить ллятися за добро Ірландії.

Для боротьби з ірландською єдністю, Анґлія не вміє знайти иншого засобу, крім старого, заялозеного методу провокації.

6 травня 1918 р. на віце-короля Ірландії призначено лорда Френча, міцного адміністратора, а ще міцніщого держиморду. Він привіз з собою нових людей, обновив увесь апарат і приступив до урядування. Це було 11 травня.

А 18 травня ірландська преса оголосила, що попередньої ночі заарештовано й вивезено до Анґлії, де були надійніщі тюрми, двох найбільших провідників ірландського народу — Артура Ґріфіта й де-Валеру. Одночасно з ними арештовано й велику кількість инших членів Сін-Фейну як у Дубліні, так і по всій Ірландії. На другий день, за підписом самого лорда Френча з'явилося повідомлення про те, що «певні піддані короля Ґеорґа V, осілі в Ірландії, тайно розпочали переговори про зраду й ввійшли в зносини з Німеччиною», та що «певні заходи пороблено щодо зрадників», а «уряд Анґлії закликає всіх вірних громадян його величности допомогти йому викрити й викорінити зраду». На кінці було додано, що «ці заходи робляться в інтересах оборони краю

та для забезпечення рівнозначної участи Ірландії в цій обороні».

— «Стає очевидним, — писав у той самий день «Фреймен», — що німецька інтриґа є звичайнісінькою заслоною рекрутської інтриґи».

Нова хвиля репресій заповіла поворот Анґлії до старої політики. Пішли арешти й висилка арештованих до Анґлії. Для вияснення «урядових заходів», дня 25 травня вийшло й додаткове повідомлення, яке складалося з двох частин. У першій частині говорилося про звязки з німцями великодних повстанців, чим пережовувалось стару брехню, а в другій, що з часу повстання й до 1918 р. революціонери піддержували дальші звязки з ворогом. Ці звязки «підкріплялися відповідними документами». Документи були дуже підозрілого походження. Наприклад, в одному з цих документів говорилося про німецьку пропаґанду серед американських ірландців, за що Ґріфіт і де-Валера були ще менше відповідальні, ніж сам лорд Френч. З нових даних наводилося кілька слів з промов де-Валери, а найсильніщим доказом була вістка про приїзд, 12 квітня 1918 р., певного Довлінґа, якого на ірландский беріг підвіз німецький підводний човен. Довлінґа заарештовано й знайдено при нім папери відносно повстання й висилки амуніції з Німеччини для Ірландії.

Лойд-Джорж склав у парламенті заяву, що «сам бачив згадані документи, але не може їх оголосити з огляду на тайну оборони держави».

Ірландська громадська думка з обуренням одкинула нову анґлійську провокацію. Замісць зібрати ще сотню тисяч охотників ціною державної волі Ірландії, Анґлія пішла дорогою брехні й шантажу. І незабаром виявилося, що це була й справді брехня й провокація. 25 червня Асквіт оголосив у парламенті, що жадних доказів нема, що уряд зробив тяжку помилку, яку навряд чи вдасться виправити. А «Таймс» прямо зазначив, що «прем'єр-міністра обдурено поганими інформаціями, бо ні з оголошених документів, ні з паперів найдених у Довлінґа не можна витиснути й плину про зраду». І минув рік після Френчової «бомби», але ні суду не бу-

ло, ні слідства. Арештованих випущено й ні Ґріфіта, ні де-Валеру не вдалося скомпромітувати. «Зрада» звелася до звичайної провокації. Ірландія зрозуміла до чого змагав Лойд-Джорж: 1) Розбити ірландську національну єдність; 2) відтягти оголошення гом-руля; 3) скомпромітувати ірландців у очах Америки й союзників [1]) та 4) перешкодити ґенеральним виборам в Ірландії, що мали відбутися в грудні 1918 року.

Анґлія боронилася найогиднішою зброєю. Закидала Ірландії, що ця остання шукає собі приятелів серед німців, але чому ж вона сама не стала ірландською приятелькою? На це ж мала сімсот літ часу!

IV

В ці дні ірландська преса закликала ірландців до розважности й спокою, не піддаватися провокації. На анґлійське «кулею, а не словами» ірландці ще тісніше стискають свої ряди, ще завзятіще працюють. Куля прийде, щоб як найпевніще влучити ворога.

Ірландія підходить до останнього ступіня своєї внутрішньої консолідації й державного будівництва: створення народнього представництва. В грудні 1918 р. вона має здати іспит державної зрілости: чи хоче своєї

---

[1]) — «Нам у лице кидають образу, прозиваючи невтральними, — казали ірландські посли в анґлійському парламенті, — але яка ж це жорстока й підступна невдячність? Чи ж не на крівавих полях і водах Монсу, Соми, Іпру, Дарданелів і Салонік оспівувано геройство ірландських вояків?.. Та й в Дубліні, чи в його околицях є бодай одна однісінька родина, що не плакала б за кимсь зі своїх рідних, або й за кількома найдорожчими, що віддали своє життя в найвищій посвяті?»... Дійсно, ріжно говорить анґлійська статистика, але ось данні з «Вільної Ґазети» в Дубліні з дня 13. XI. 1918 р.: — «Ірландці з Великобританії дали для війни 200.000 охотників і 100.000 мобілізованих; ірландці з Австралії й Нової Зеландії дали до 100.000 вояків; ірландці з Канади дали до 50.000. Згідно з підрахунком ірландських священиків в американській армії, ряди цієї останньої налічували коло половини вояків ірландського походження»... Як бачимо, пропаґанда Анґлії проти Ірландії в Америці й Европі була також провокаційна й брехлива.

незалежної Республики, чи воліє бути погноєм Англії. Сін-Фейн ні на хвилину не сумнівається, що Ірландія висловиться за Ірландську Республику й завзято підготовляє вибори.

Скрита, але запекла війна розпочиналася. Відкрито Анґлія не насмілювалася душити Ірландію, а тому арештовувала, вбивала й палила потайки. Але почулися й перші ірландські терористичні стріли, населення пішло з вилами й косами на поліцію. 13 червня підчас арештів у Дубліні воно поставило крівавий опір. На заході Ірландії поллялася й кров мирних селян. Ірландія розпочала й свій наступ. Цей наступ буде рішаючим, бо й так життя стало гірше пекла. [1])

---

1) Життя й дійсно стало пеклом в Ірландії. Посередні й безпосередні податки за час війни ще виросли. З 2 ф. 10 шіл. підскочили до 8 ф. 10 шіл. у 1918 р. Ці податки винищили й решту середньо-заможнього стану в Ірландії. Селянство й робітництво ще в гіршій нужді: — «Головна причина ірландських заворушень, — писав лорд Норткліф у 1917 р., — це нужда ірландська. Навіть сьогодня, коли вся Анґлія багатіє з війни, заробітки ірландських селян і робітників зменшуються й зменшуються, хоч і раніще були наймізерніщими в світі. Сила ірландських робітників заробляє за тиждень менше, ніж той самий анґлійський робітник за день! З тих сорока мілюнів фунтів, що їх тижнево кидається на ведення війни, на ірландський ринок капає дуже й дуже мало»... Чому? Бо ж не в Ірландії, а в Анґлії фабрики, заводи й все те, що працює на війну.

— «Анґлія потребує хліба. Вона поглядає на Ірландію, а Ірландія — порожня... Самі пасовиська!.. Яка ж це гірка іронія для анґлійських державних мужів... Вони б сьогодня вже не хліба й не скотинки, не картопельки, а бодай самого гарматнього мяса хотіли»... — писала «Вільна Ґазета» в січні 1917 р. Дійсно, за останні пятьдесят літ управа збіжжя зменшилася в Ірландії на 800.000 га. Жита засівалося в 1851 р. понад 200.000 га, а в 1914 р. всього 15.000. Решта пішла під лордовські пасовиська. В околицях Тайперари більш як 24.000 га землі стояло пусткою, бо тільки зі 40 га цього занедбаного ґрунту могла виживитись одна родина. В 1871 р. було в Ірландії при хліборобстві коло пів міліона робітників, а в 1916 р. всього 68.000! Решта повтікала з огляду на жахливі заробітки. Підчас війни ці заробітки так упали в порівнанні з цінами на поживу, що в 1919 р. на свій тижневий заробіток робітник міг прохарчуватися тільки три дні. Чотирі дні треба було голодувати. Не кажучи про помешкання, про одяг, обув'я й якісь примітивні людські потреби — шматок мила, лазню й инше.

І от 14 червня 1918 р. всю західню Ірландію віддано під спеціальний терор, на підставі закону з 1887 р. про «наглі суди». Того ж дня в Дубліні й по всій Ірландії заборонено всякі збори, а 3 липня Сін-Фейн, всі його відділи й клуби, орґанізацію «Ірландських Охотників», «Ліґу ірландської мови», «Ліґу ірландських жінок» та инші орґанізації оголошено поза законом. Пішли труси й арешти.

Забави, концерти, спортові вправи — заборонено. Панночок арештовували за те, що збирали датки на «Ліґу ірландської мови». Арештовували й тих, що в суді, чи уряді називали своє імя й призвіще по-ірландськи:

— «Я не розумію готентотської мови»... — кричали несамовиті анґлійські офіцери й урядовці.

А в відповідь на це ірландські книгарі оголосили, що не можуть задовольнити попиту на ірландську книжку. Зверталися до нелеґального ірландського уряду, щоб орґанізував «по-сін-фейнерівські» продаж книжок. На анґлійських офіцерів і урядовців посипалися зневажливі слова й чини на вулиці, в кавярнях, на зупинках трамваїв.

З-під дощу карних перслідувань, знущань і провокацій Сін-Фейн виходить ще більш загартований. В атмосфері держиморди він одержує нову надзвичайну побіду: на виборах до ірландського парламенту в грудні 1918 року. На 105 послів Сін-Фейн здобуває 73, причім, 10 мандатів одержали гом-рулісти тільки тому, що йшли вкупі з сін-фейнерівцями. Зовсім розбито ірланд-

---

За час війни Анґлія стала диктатором господарського життя Ірландії. — «Вивоз хліборобських продуктів і скотини відбувався тільки до Анґлії по примусових цінах, установлених анґлійським урядом, а в той самий час анґлійські фабриканти мали вільну руку вимагати з ірландця таку суму за свої товари, якої їм забагнеться»... — писав Д. М. Тоги в вересні 1919 р. в «Ню-Йорк-Уорлд».

Характерно, що прибувши на віце-короля до Ірландії, Френч на страшне ірландське лихо подав негайно свій «лік»: облегчити еміґрацію ірландців до инших країв. Як не хотять іти до анґлійського війська й класти свої голови за Анґлію, то най собі мандрують у світ.

ських уніоністів. Побіда була дуже сильною, бо ж підчас виборів з 73 послів Сін-Фейну 34 сиділо в тюрмі, 6 ховалося від поліції, а 4 утікло до Америки. Решта — 29 послів рідко виступали на виборчих зібраннях, уникаючи арешту. Отже, вибори робило само населення, часто не знаючи кандидатів і ніколи їх у вічі не бачивши. Ірландський народ обдарував Сін-Фейн безмежним довір'ям. Це вперше в історії народ вибірав собі послів по вказівках революційного проводу.

Цей третій етап ірландської визвольної революції був блескучий. Все, шо не ставало до незалежницьких рядів, що не готувалося до останнього, рішаючого бою — все те маліло, або виміталося як сміття, ганчірка, непотріб. Боротьба вимагає стиснених рядів.

— «Постановивши висунути своїх кандидатів на виборах до ірландського парламенту, — казали провідники Сін-Фейну, — ми хотіли вияснити, чи хоче ірландський народ своєї державної незалежности, чи ні»...

І народ висловився, що прагне її.

А 21 січня 1919 р. в тому ж «Народньому Домі» в Дубліні був одкритий перший ірландський парламент — «Дейл Ейрин». Зі 105 послів з'явилося на це перше засідання тільки 61, а з того сін-фейнерівських всього 29, бо решта сиділа в тюрмах. Після врочистого відкриття, Дейл Ейрин відбув двоє засідань, які було призначено на: 1) оголошення другого Універсалу про незалежність Ірландської Республики; 2) ухвалення проекту конституції; 3) відозви до вільних народів світу та 4) національної й соціальної програми на найближче будуче. Одночасно, Дейл Ейрин вибрав трьох делеґатів на Мирову Конференцію, що мала відкритися в Парижі, та прем'єр-міністра, що мав особисто запросити инших міністрів до складу першого уряду незалежної Ірландії. І це все.

— «І це все, — пише Сімон Тері. Нічого тут не нагадувало засідань парламенту в инших краях, з вічними дискусіями й сварками. Посли, в більшости молоді люде, виглядали наче засоромлені радісною увагою несчисленного громадянства, що в надзвичайному піднесенні гукало їм «слава». Вони сиділи в непорушних по-

зах, з наставленим перед себе поглядом. З однаковою увагою й засередкованністю вислухали молитву єпископа о'Фленаґана, котрий благав у святого духа благословення ірландському парламентові; вислухали читання офіційних декларацій на ірландській мові, що чарувала глибоким ґенієм свого змісту й величністю свого широкого, голосного звуку; вони таксамо вислухали французського й анґлійського перекладу отих декларацій, зроблених для чужинців (та й для деяких ірландців, теж!); все це вони затвердили, проголосували — майже мовчки. І це було все. А щоб повірити, що це було все, то не треба обовязково розуміти ірландську мову, відчувати ірландськую думку, чи прислухуватись до незримого гомону відсутніх, або вглиблюватись у повагу до памяти померших героїв. Треба було подивитись. Присутніх послів було небагато — то це ж тому, що порожні місця ждали увязнених провідників; посли були мовчазні — то це ж тому, що поринули в спогадах про бої за волю, з котрих то боїв не один з них носив на собі рани; а що погляд наставили перед себе — то це ж тому, що бачили друзів і начальників, котрі б мусіли бути тут — замісць гноїтися на каторжних роботах і по ворожих тюрмах. Дух Червоного Великодня містичним сяйвом оповив це перше засідання Дейл Ейрину. І всі, що про це знали — і прихильники і вороги — вгадували, що настає нова доба. [1])

Ця нова доба позначилася другим славним актом ірландського визволення:

— «Ми, виборні представники Ірландського Народу, зібрані на Установчих Зборах:

— «Вважаючи, що ірландський народ є вільним народом;

— «Вважаючи, що протягом семисот літ він ніколи не зрікався боротьби з чужинецьким насильством і несчисленну кількість разів збройно підносився проти ворога;

— «Вважаючи, що анґлійський уряд, у нашій кра-

---

[1]) «Айриш Таймс» з 22 січня 1919 року.

їні, як сьогодня, так і в минулому, розгосподарювався при помочі фізичної сили й обману, та що й сьогодня держиться дякуючи мілітарній окупації всупереч виявленій волі народу;

— «Вважаючи, що Ірландський Народ має рішуче стремління відновити та вдержати непорушною свою волю й незалежність, аби охоронити добро й життя своїх громадян, встановити суд, створити силу для оборони краю, забезпечити як мир у себе, так і приязнь инших народів та орґанізувати національну конституцію на засадах вільного народу й рівних прав для всіх співгромадян;

— «Вважаючи, що на початкові нової доби в нашій історії, підчас виборів у грудні 1918 р., виборці в повній мірі скористали з свого права для виявлення незломної волі й подавляючою більшістю голосів засвідчили свою вірність Ірландській Республиці;

— «Ми затверджуємо іменем Ірландського Народу відновлення Ірландської Республики та ставимо своїм обовязком, ми й наші брати-співгромадяне, виконати цю постанову всіма засобами, на які нам наша сила дозволить;

— «Ми постановляємо, що вибрані Народом посли стають єдиними правними господарями — видавати відповідні закони для Ірландського Народу, а Ірландські Установчі Збори —стають єдиним законодавчим тілом, якому має підлягати наш Народ;

— «Ми урочисто оголошуємо, що врядування в Ірландії чужої сили є порушенням наших національних прав, з чим не намірюємося годитись та пропонуємо анґлійському окупаційному ґарнізонові звільнити наш край;

— «Ми закликаємо всі вільні народи світу признати й допомогти нашій національній незалежности та стверджуємо, що ця незалежність стає надалі дійсною й головною передумовою міжнародного миру;

— «Іменем Ірландського Народу віддаємо наше будуче на волю Всевишнього, що послав нашим батькам одвагу й незломну рішучість століттями боротися з ганьбою насильства та підбадьорені слушним правом, що

його нам переказали, кличемо Всемогучого, най благословить нас на новому шляхові в розпочатій боротьбі для здобуття повної волі».

Тоді ж було ухвалено й «Відозву до вільних народів світу» такого змісту:

— «Вільним народам світу — братерський привіт!

— «Ірландський Народ, оголосивши свою державну незалежність устами своїх представників, зібраних на Установчих Зборах у Дубліні 21 січня 1919 року, закликає всі вільні народи — підперти Ірландську Республику, признаючи Ірландії державні права й участь у Мировій Конференції;

— «З погляду внутрішнього змісту, ірландська нація, ірландська мова, ірландські звичаї й традиції є глибоко відмінні від англійських: Ірландія є одною з найстарших націй в Европі й протягом семисот літ чужинецького насильства зберігла свої національні риси; ніколи не зрікалася своїх національних прав і впродовж довгих століть анґлійської узурпації кожда її ґенерація гордо стверджувала ці права, а в нашу добу своїм славним закликом до зброї в 1916 р. скріпила їх ще раз;

— «З погляду міжнароднього, Ірландія є ключем Атлантика; Ірландія є першим аванпостом Европи на заході; Ірландія є збіговим пунктом великих торговельних морських шляхів, що лучать Европу з Америкою. Вільність моря вимагає її незалежности; її цінні порти, замісць бути в необмеженому володінні одної Англії, мусять бути відкриті для світової торговлі. Ці порти в дану хвилю обернені в пустелю тому лише, що Анґлія твердо рішила держати Ірландію яко міцне, але безплідне місце в інтересах свого власного розвою;

— «Сьогодня, перед цілим зміненим війною світом, Ірландія катеґорично підтверждує свої фактичні права бути народом. І це вона підтверджує тим з більшою вірою, що волю й справедлівість уважає за основні підстави міжнароднього права, визнаючи лояльну співпрацю народів найкращим засобом встановити громадянську рівність проти фізичного насильства. Доки імперіалістичні насильники держатимуться військовою си-

лою, доти не може бути трівкого миру в Европі. Цей мир вимагає, аби влада в кождій країні встановлювалась свобідною волею народів, причім, стан війни між Анґлією й Ірландією тягтиметься доти, доки анґлійське військо не покине ірландську землю».

Таким чином, Ірландія входила в світ. Вона знала, що заклики їй ніколи багато не помогли, але сподівалася, що вільні народи почують її голос. Вона знала, що тільки зброєю здобувається собі права, але не самі ж хижаки керують світом і встановляють міжнародній лад. Вона знала, що не в Парижі, а на ірландській землі вирішиться остаточно її доля, але й знала, що знайде піддержку серед вільних народів.

V

Раз'ятрені хижацькі нахили европейських народів не знали удержу після закінчення світової війни. А тому важкі були перші кроки молодої Ірландської Республики. Спочатку, як і кождий визвольно-революційний рух, її зустріли самі невдачі. Але з тих невдач повстала незломна рішучість — боротися власними силами. Ірландія зустрічала щире, глибоке зрозуміння й підтримку лише з боку Америки й Франції. Анґлія, що керувала тодішньою світовою думкою, була її заклятим ворогом і на міжнародньому полі.

Що правда, як би Анґлія й не ставилася до Ірландії й як би не крутили носом инші імперіалісти, але не визнати великого політичного значіння відродженої Ірландії — вони не могли. [1]) Коли ж наступило замирення й почала збиратись Мирова Конференція, політичні бо-

---

[1]) В першу чергу визнали Ірландію й її домагання Австралія й Південно-Африканський Союз та Америка. Ще в березні 1917 р. австралійський сенат постановив, щоб Ірландії було признано права анґлійської домінії. А ґенерал Смит, видний член парламенту Південно-Африканського Союзу писав так про права домінії: — «Ми є державою. Але Британська імперія має бути чимсь ширшим, ніж державою. Я навіть думаю, що вираз «імперія» не охоплює цього поняття... Німеччина є імперією, Індії є імперією. Але ми є союзом націй. Ми не є державою, а спілкою держав». Згідно з бажан-

лячки европейських держав одвернули їх увагу в другий бік.

Однак, Мирова Конференція в Парижі стала рідкою нагодою для Ірландії — представити свою справу перед цілим світом. Вона навіть сподівалася — здобути згоду европейських держав на інтервенцію, щоб Анґлія вивела своє військо. В цій акції ірландці виявили надзвичайну енерґію й впертість, але забули, що рішати долю Мирової Конференції буде та сама Анґлія, роскидаючи кістки незгоди скрізь там, відкіля б могла прийти поміч і симпатія для Ірландії.

Дейл Ейрин вибрав був трьох делеґатів на Мирову Конференцію: Ґріфіта, де-Валеру й ґрафа Планкета. А як одкрилася Мировая Конференція, Анґлія їх заарештувала. До Парижа поїхав один Сеан Силейґ, посол з Дубліна, яко представник нелеґального уряду Ірландії. Прибувши 8 лютого до Парижа, він 11 лютого з'явився з візитою в президента Вільсона, несучи йому відповідний меморандум про ірландські домагання та запрошення міської ради Дубліна — відвідати Ірландію. Підчас цих одвідин Вільсонові мали надати почесне громадянство ірландської столиці. Та Вільсон делеґата Ірландії не прийняв.

І це тоді, як по всій Ірландії відбувалися несчисленні маніфестації, мітінґи, на котрих ухвалювалося признання для Вільсона, висловлювалось віру в його великанський авторитет та прозьбу — приїхати до Ірландії. Вільсон же був сином ірландської землі.

нням Австралії, Канади й Південно-Африканського Союзу Ірландія мала б зайняти місце в британській спілці держав, як рівна з рівними. Так в 1917 р. висловився й американський сенат. Можливо, що на цій підставі Ірландія згодилася б розпочати вступні розмови з Анґлією, як би не вибухла в 1920 р. хвиля анґлійського терору, що зруйнував усі можливости до порозуміння й створив між Анґлією й Ірландією стан «военного миру» на довгі, довгі роки. Але Анґлія все сподівалася, що таки приборкає Ірландію, що ціною «маленьких уступок» купить собі невтральність світових держав у «своєму спорі» з Ірландією. Особливо ж зарожевіли надії Анґлії на приборкання Ірландії після закінчення военних змагань, коли Америка, якої вона найбільше жахалася в ірландському питанні, вже відограла бажану ролю.

Вільсон поїхав до Італії, а відти до Америки. Анґлія дала Вільсонові зрозуміти, що це її внутрішня справа й загрозила найрішучіщим опором на Мировій Конференції. І Вільсон, за ціну химерних ідей, над якими після поглумилася Анґлія, уступив та зрадив найщиріщі сподівання Ірландії. Ірландському делеґатові довелося тільки інформувати світ про кріваву долю свого народу та посилати своєму урядові поради — на власні сили! А щодо Анґлії, то цей факт сприяв пробудженню в неї нечуваного нахабства відносно Ірландії. Анґлійська преса почала глумитися з ірландських надій, осмішувала Сін-Фейн, що мовляв, сподівався «вмішання чужих сил до внутрішньої анґлійської справи». Незабаром вона почне свою жорстоку пімсту над Ірландією за те, що посміла виносити в світ» свої болі й бажання.

Що ж до Вільсона, то не тут вияснювати його поступовання. Ірландець по похожденню, колишній щирий приятель Ірландії, великанського авторитету арбітр, ідеаліст і славолюб, він не здобувся на рішучий крок, щоб здійснити свої 14 пунктів, хоч мав до цього всі данні: могучий вплив, прихильність цілого світу, пошану демократії й єдину в історії нагоду. Замісць розрубати зловісний вузел европейських відносин, він його ще міцніще затягнув, давши рішати справу тим, що як хижаки рвали найсмачніщі шматки знесиленої, виснаженої й п'яної від крови Европи.

Та ірландці не знеохочуються в боротьбі. Закордонну свою акцію вони переносять на инший терен і пробують ударити з другого боку. Власне, в цей самий час велику роботу розпочали в Америці тамошні ірландці. На 22 лютого 1919 р. вони скликали в Філадельфії ґрандіозний «Конгрес Ірландської Раси», що мав великий вплив на американський парламент. На цьому конґресі ухвалено всяку поміч краєві. А 2 квітня виїхала до Европи делеґація отого конґресу з Франком Вальшом на чолі, аби «вплинути, щоб вибраних ірландським народом делеґатів вислухала Мирова Конференція, а як їх не вислухають, то самім повідомити Мирову Конференцію про ірландську справу, про права Ірландії й

вимагати міжнароднього визнання республиканського уряду, встановленого самим ірландським народом». В цілому світі пішла луна про Ірландію.

11 квітня делеґація прибула в Европу, негайно ж приїхала до Парижа й Вільсон мусів її прийняти. Цілу годину вислухував ірландські домагання. А на слідуючий день співробітник Вільсона полк. Гоуз попросив Лойд-Джоржа, голову анґлійської делеґації, щоб анґлійський уряд телеґрафічно видав три дозволи на проїзд до Парижа й назад трьом ірландським делеґатам: де-Валері, Ґріфітові й ґрафові Планкетові. Лойд-Джорж остовпів... Як? До Парижа мали б прибути вязні в ролі делеґатів Ірландії на Мирову Конференцію? Але швидко опанував своє остовпіння. І склав план акції.

Через Лондон він розпочав шантажувати Вільсона, а сам особисто — ірландську делегацію. Найперше, попросив часу, аби побалакати особисто з містером Вальшом. Та містер Вальш і його колеґи відмовились балакати з запеклим ворогом своєї країни. Вони сказали, що радо зустрінуться з Лойд-Джоржом, але після того, як де-Валера, Ґріфіт і граф Планкет виступлять перед Мировою Конференцією. І справа стала на мертвій точці. Вільсонові бракувало рішучости зсунути її навіть з тієї останньої точки.

Від 1 до 16 травня делеґація на чолі з Вальшом одвідала Ірландію, де їх приймали так, як витається брата-друга в найтяжчу хвилю життя. Делеґація не осягла повного успіху, але своє зробила. Вона перевела велику працю на Мировій Конференції. І хоч спору Ірландії з Анґлією не розрішено, але европейська думка зустрілася безпосередньо з ірландською. Це мало велике значіння. З того часу дипломатичні представники Ірландії були визнані Америкою, Францією, Швайцарією й Італією.

З Парижа привезли ірландські делеґати й цінну науку: поневолені народи не можуть лічити на основну допомогу з-зовні. Міжнародня акція є цінною як додаток. Народ здобуває своє право на полі бою. І не в Парижі, а в Ірландії відбудеться ірландсько-анґлійський двобій.

VI

Ірландія починає найтяжчу добу своїх революційних змагань. Ця доба тягтиметься два роки, осягаючи найвищої точки в 1920 р., підчас найлютіщого терору. Ірландська національна революція здає іспит зрілости: підготовчий період закінчився, наступає рішаюча хвиля. В Ірландії розпочинається й протягом двох літ лютує війна: запекла, підступна, не на життя, а на смерть. Анґлія наносить Ірландії удар за ударом, руйнує, вішає, розстрілює. Та й ірландський меч виблискує на сонці, що світить пригнобленому народові.

Не доводиться говорити, яка це була війна. З анґлійського боку ця війна завше мала свої «законні» підстави. Чи ж важко хижакові знайти підставу, коли здушить жертві горло? Та, ба! Ірландія, нарешті, видобула з піхви й свого меча.

Війна Анґлії з Ірландією завше була ганебною; війною сильного проти слабшого, в світі байдужих; війною збройного кулака, танків і бліндованих самоходів проти ірландського завзяття й заржавілих рушниць. Система анґлійського військового терору в Ірландії була системою досвідчених рухів, вправних рук, а удосконалювалась століттями. В цій системі тісно співпрацювали — і віце-король, і ґенеральний секретар для Ірландії, і анґлійскі урядовці, і жандармерія, і поліція — всі. А в останню добу до цього прилучилося ще й військо анґлійське.

— «Дійсно, як що станемо на анґлійську точку погляду, згідно з котрою Анґлія фактично керує Ірландією, то насувається ясний висновок: анґлійська адміністрація є відповідальною за жахливий стан річей, який випливає з самого факту — бажання накинути свою владу»... — каже американська «Слідча Комісія». [1])

---

[1]) Американська «Слідча Комісія» видала книжку про ситуацію в Ірландії. Своє слідство вона переводила в 1921 році, а в її склад увіходили найповажніщі люде американського політичного, господарського й культурного світу. Книжка її є ганьбою й соромом не самої Анґлії, але й цілої Европи. На жаль, розмір нашої праці не дозволяє навести бодай головні факти й висновки американської «Слідчої Комісії».

І продовжує:

— «Ми стверджуємо, що ірландський народ не є під захистом анґлійських законів... Він навіть позбавлений моральної опіки, на яку має лічити згідно з міжнароднім правом... Ірландія перебуває на ласці анґлійських салдат, що всупереч фактичному праву й моральним засадам установили там режим терору. Цей режим, згідно з нашим слідством, так виглядає:

1. Анґлійський уряд створив і ввів до Ірландії армію щонайменше в 78.000 баґнетів. Більшість салдат є недосвідченими вояками, з-поміж котрих є карні злочинці. Анґлійський уряд набирає цих людей шляхом обіцянок безмежної сваволі;

2. Анґлійські салдати в Ірландії вбивали немилосердно мужчин, жінок і дітей; без ріжниці, вони забивали невинних, або людей, що їм здавалися підозрілими; забивали вязнів ірландських під приводом, що ніби-то вони «відмовлялися зупинитись на оклик», або «намагалися втікати»; вони забивали ірландських республиканців, огидно приписуючи ці вбивства сін-фейнерівцям; слідство виявило, що анґлійська влада шантажувала Сін-Фейн своїми власними злочинами;

3. Спалено оселі; дико поруйновано цілі села й міста; цих варварств доконували анґлійські салдати з наказів анґлійських офіцерів, котрих підбадьорувала й піддержувала анґлійська влада. В багатьох випадках уживано спеціальних рурок і бомб ґазолінових для ширення систематичних підпалів. Підпали були невідкличною частиною терору;

4. Військовий план систематичного нищення засобів істнування ірландського населення був виконуваний з каригідною докладністю. Палено фабрики, заводи, молочарні, жнива на полі, збіжжя на току, прилади хліборобського господарства, вбивали скотину. Нищенню підпадає все, без огляду, яких переконань власникові добро належить. Огидна війна сіє страшні наслідки й спричиняє невимовні страждання ірландських жінок і дітей;

5. На підставі розпоряджень найвищої військової анґлійської влади, анґлійська армія хватає серед населен-

ня заложників і підставляє їх під огонь ірландської армії. Під приводом кари за вчинки окремих осіб накладається контрибуції на цілі села й міста. Добро окремих осіб нищиться за вчинки, за які власники ніколи не були винні. Цивільна людність піддана режимові знущань — інквізіцій, бо з неї анґлійська влада вимагає доносів, корисних для себе. Ці акти анґлійської армії є незгідні ні з військовими, ні з ніякими законами й звичаями людської цивілізації;

6. Однак, терор не міг установити в Ірляндії авторитету анґлійської влади. В більшій частині Ірляндії анґлійські суди не функціонують, адміністрація не чинна, а місцеві орґани ірландського населення не признають законів Анґлії й відмовляють в послухові їй;

7. Не дивлячись на терор, ірландський народ визнав владу Ірландської Республики й цій Республиці підлягає»...

І це катування Ірландії йшло з самого верху. Центром був «Пейл», з котрого на протязі самого 1920 р. вийшло 48.000 карних експедицій! А ордерів на арешти? А трусів і тайних тортур?

— «Пять тільки вязнів без суду вязнених знайдено в казаматах підчас здобуття французької Бастилії, — каже Ерскін Чалдерс в своїй книжці «Віськовий терор в Ірландії», — а по вязницям Анґлії й в Ірландії є тисячі й тисячі ірландців, що катуються без суда, по наказу й з самого підозріння «Пейлу»...

Як ми бачили, найбільш ганебною була роля війська підчас терору. Воно деморалізувалося й чинило такі безчинства, котрих посоромилась би й найчорніща поліція. Анґлійське військо, ставши до розпорядимости поліції, виконувало ролю ката — п'яного, очамрілого. Воно йшло туди, куди йшла поліція й робило те, що наказувала поліція. Скрізь поліція береже спокою и безпеки громадян, а військо є для охорони державних кордонів. В Ірландії було навпаки: поліція сама мусіла боронитися від ірландського населення, а військо — воювати з населенням: тероризувати його, ганяючи по містах, селах і хуторах на конях, у бліндованих автах, танками; мусіло палити, руйнувати, розстрілювати; му-

сіло розганяти громадян, шпиґувати й висліжувати; роспорошувати ірландців і ірландок підчас концертів, спортових матчів, свят, ярмарків, ба! навіть розганяти учнів підчас лекцій ірландської мови, а жінок підчас прання білизни; мусіло нищити друкарні, книжки, часописи — з наїженими баґнетами і в метальових шоломах!

Були й такі експедиції, що тяглися цілими ночами без перерви: чи в приватній хаті, чи в банкові ірландському, чи торговельному бюрі,, або і в ваґонах. Ось характерна ніч у Дубліні, як її описує Ерскін Чалдерс:

— «В той час, як населення лягає спати, в казармах починається допіру життя; грузовики, авта-прожектори, танки, бліндовані самоходи й т. п. збираються купами, їм роздаються списки й ордера, а як настане північ і вулиці опустіють — чорні вулиці Дубліна, як безодня — зловіщі відділи вирушають на атаку. Уявіть собі напад на приватне помешкання опівночі, при помочі танку, що його гуркіт підносить страшенний галас на кілька кілометрів навкруги. Підчас такого наскоку найтяжче страждають на смерть перелякані діти й жінки, що защитькують маленьких примарою озброєного анґлійця. Громовий стук до дверей; нема часу й одягтися (навіть самітній жінці!), инакше виломають двері. А коли двері відчиняється, салдати влітають, наче підчас атаки, з наставленими баґнетами. Ніхто навіть не завдасть собі труду показати ордера на трус, ні не вибачиться після трусу, хоч би й трапилась помилка, як це було в багатьох випадках. Підчас трусу жінок одділяють од дітей і зачиняють окремо, доки не перетрусять їхнього помешкання»...

Брутальна сваволя доходила до садизму. Труси роблено по чотирі рази протягом ночі, бо нічого не знайдено підчас трьох попередніх; вагітних жінок змушувано лягати на підлогу, плазувати, знов підноситись і знов плазувати; робити сороміцькі пропозиції жінкам взагалі належало до вищого шику й лічилося ознакою бравури та доброї вправи; грабунки підчас трусів, побиття, знущання — були завше невідємною чорною декорацією кождої майже експедиції.

З точки погляду англійського військового терору, в Ірландії все почиталося за злочин: і право вибірати посла до Дейл Ейрину й радника до мійського самоврядування; і право бути вибраним на посла, чи радника; і праця над відродженням свого народу; і право належати до свого народу. А тому — вибраних послів негайно ж арештовувалося: фальшувалося якийсь «злочин», чи видиралося якесь слово з промови; політичні організації, які мали свої будинки, палено з архивами; господарські установи — кооперативи, банки, склади, крамниці — палилося, або нищилося. По плану, систематично, з найвищого наказу.

А над усім цим панували, все це заокруглювали й доповнювали надзвичайні польові суди. Ці суди — це може найбільш жахливий витвір окупаційних законів. В них за політичні «злочини» судили військові; люде чужі ірландському народові, часто прості, але дикі, що не розуміли своїх обовязків: за ірландського вірша судили ту саму кару, що й за напад на поліціянта... Бо їм наказували пильнувати приписів і законів. І вони їх допильновували, сіючи безлад, страхіття й несамовиту лють.

Хвиля англійського терору в Ірландії розпочалася ріденьким потічком зараз же після великодного повстання, все дужчаючи й дужчаючи. Після Червоного Великодня Англія намагалася одним ударом розстрілів налякати Ірландію. А як це не помогло, тоді розпочався систематичний терор. А «конвенція», закон про рекрута й «німецька інтрига» — ще більш поглиблювали прірву. Вже після Червоного Великодня Ірландія з огидою відкинула які б то не було розмови аж до повної побіди, а це кидало Англію в лють, вона пінилася, лякала та стала подвоювати, потроювати, десятерити насильство.

Як подає «Айриш Таймс», орган уніоністів, протягом 1917 р. було всього поранених 8 полісменів. Стільки ж протягом 1918 р., причім, ні одного забитого. А за цей самий шмат часу, крім 16 розстрілів у Дубліні підчас Червоного Великодня, англійці розстріляли ще 7 ірландців, а 99 чоловік було катовано в тюрмах; 6 політичних

вязнів померло наслідком вязничних тортур. В 1917 р. увязнено, вислано й покарано тюрмою від 6 літ і до вічної каторги — 719 ірландців; в 1918 р. ця кількість підноситься до 2.624 душ, а протягом перших девяти місяців 1919 р. осягає величезної кількости — 7.755 душ, причів ,у самому вересні місяці — 2.792.

Характер утисків був звичайний: за політичні переконання, за участь у революційних орґанізаціях, за пропаґанду і т. д. Карали не тільки винних, але й цілі околиці, де відбувався напад, чи вбивство. До весни 1920 р. населення карали забороною ярмарків, змушуючи виплачувати відшкодовання з мійських, чи сільських сум, що руйнувало дощенту місцеві господарські орґани. А за цією хвильою прийшов найтяжчий 1920 рік. Це вже справжній фронт підчас війни. Анґлія воює з Ірландією, а не з самим Сін-Фейном.

Поліцію озброєно бомбами. 20 січня анґлійці видали закон, на підставі котрого нагорода за доноси подвоювалася. В лютому відділи поліції подвоюються військом і гарматами. Ірландію поділено на чотирі поліційні округи та видано постанови про загострення стану облоги. По всій Ірландії починається режим так зв. «чорного й хакі» — спеціальних карних відділів, де було багато злочинців. В червні поліція подала населенню спеціальну адресу «poste restante» для облегчення доносів і шпіонажу. В серпні анґлійський парламент увалив дикунську постанову: як що для контрибуції не хватає мійських сум, то брати їх з фонду для сиріт і вдов та старих, з громадських резервів. А як «ці міри не вистарчать, то парламент видасть ще гостріщі». Анґлійське військо, а особливо «чорне й хакі» деморалізується дощенту: воно «працює» пяне, як темна ніч. Грабунки й підпали стають засобом боротьби з Сін-Фейном. 20 січня 1920 р. поліція грабує Торлейс, далі Корк, а після й забиває мера міста — Мек Кюртена. Після цього горить славне місто Фермой, далі Кинздейл, далі Алтон.

Терор скаженіє. В руїну обертають анґлійці й школи та видавницва. В кінці 1920 р. підпалено 11 будинків і друкарень ірландських часописів; на редакторів накладалося великі суми кари за описи анґлійських

звірств. Кореспондентам анґлійських ґазет загрожено карою смерти, як будуть подавати факти, котрих були свідками. Траґічна смерть Мек-Свайнея пройняла жахом Ірландію, але про неї не сміли писати в прихильному тоні навіть ірландці. [1]) За смерть Мек-Свайнея забито 11 офіцерів анґлійської поліції, а казарми місце-

---

[1]) Ось що оповідає одна з сестер Мек-Свайнея про надлюдські муки брата: — «Що було може ще важче над його власні муки, то це страждання тих, котрі його любили й котрі дивились на його конання. Бо ж ми знали, що не сміємо вимагати, аби він прийняв поживу. Анґлійці сподівалися, що ми втратимо рівновагу, не видержимо пекельного іспиту й через те дозволили нам бути присутніми при його муках. Причім, вони вжили всіх можливих підступів, до погроз включно, щоб нас із тієї рівноваги вивести. На вісімнадцятий день йому дали трохи цитринового соку, щоб запобігти гнилець та трохи солоної води, щоб очистити шлунок і оберігти від зараження. З ціллю нас обдурити, анґлійці запевняли, що в воду доливалося якогось поживного плину, ніби-то, що брата живлено потайки. Тоді я вкрала того плину й дала на аналіз: в плині не було нічого, крім води й соли. Та цього я не могла публично оголосити, щоб спростувати брехню, бо нас би вигнали з вязниці. Зрештою, я поставила вимогу покликати лікаря, завше підозріваючи, що анґлійці спочатку попробують зламати нашу волю, а після й волю брата. Лікар видав засвідчення, що в воді жадного поживного плину не було, крім солі. Про це я й оголосила в пресі. По тридцятьох днях почалися великі страждання брата: йому пекельно почала боліти голова, далі руки, спина, плечі, а врешті й нерви. А тоді настало маячіння. В нестямі, як ми ще були при нім, він почав співати ірландську народню пісню: «Накрийте моє тіло зеленим прапором». (Зелений колір — національний колір Ірландії. Бо вона вся — зелений, пухкий килим. Державний герб Ірландії — золота арфа зі срібними струнами на блакитному полі. — **Ф. К.**). Ще проспівав «Маселєзу» до слів: «... до зброї!»... «...до зброї!»... А далі, то вже не мав сили. Голос йому став слабнути, а на сімдесяту добу зовсім зник. Як утратив притомність, його почали годувати силою. Ми намагались перешкодити, бо ж знали, що це не поможе, а тільки продовжить його муки, але нам не вільно було протестувати; ми пригадали те, що він нам заповів. В понеділок, 25 жовтня 1920 р., без двадцяти хвилин шоста ранком, мій брат помер. Моєму другому братові анґлійці дозволили ввійти тільки о 7 год. ранку, бо боялися, що він повідомить Ірландію перед тим, як влада приготується, щоб належно зустріти можливі заворушення. Та ми скрізь розіслали шифровані депеші: «Наш кінь виграв». Тоб-то, на людській мові, що Терентій Мек-Свайней сконав».

вого гарнізону вилетіли в повітря. За кару анґлійці обстріляли дитячий матч футбольний — забито 12 осіб, поранено 65, з котрих багато померло. 11 грудня 1920 р. сін-фейнерівці обстріляли в Корку поліційного грузовика й поранили 5 полісменів, а за це слідуючої ночі анґлійці підпалили місто в кількох місцях одночасно: згорів ратуш, бібліотека Карнеґі, 18 найкращих ірландських маґазинів; страти осягли двох міліонів фунтів, а дві тисячі робітників опинилися без праці. Довго б перелічувати факти терору. Ось сумний підрахунок терору за 1920 рік тільки, на підставі офіційних даних, як їх подає проф. Ґобле:

Карних експедицій, нападів, трусів ...	48744
Арештів	7287
Адміністративних висилок до Анґлії ..	775
Польових судів	630
Конфісковано ґазет	203
Депортовано на вічну каторгу	705
Особистих репресій проти цивільних осіб:	
нападів на безборонних	1184
забитих	98
поранених	589
Ірландських революціонерів Сін-Фейну, забитих	69
Політичних вязнів:	
замордовано по вязницях	36
поранених (катованих)	185
Господарських втрат:	
громадських будинків спалено ...	77
» » пошкод ...	29
приватних домів спалено	323
» » пошкод	552
фабрик спалено	20
» пошкод	6
Зруйновано друкарень, фабрик паперу, книгарень	903
Приватних крамниць спалено	255
» » пошкод	710

Молочарських спілок спалено	32
» » пошкод	12
Господарських дворів (ферм) спалено	171
Збіжжя на полі — спалено й винищено	299

Думаємо, що до цих пекельних чисел не потрібно жадних пояснень. Це руїна. За цю руїну Сін-Фейн платив руїною англійського окупаційного апарату й життям англійських полісменів та офіцерів. Але ірландський контр-удар почався значно пізніще. Це, може, було єдиною помилкою Сін-Фейну в боротьбі.

Першою відповіддю на англійське насильство був ґенеральний страйк у Лаймерику, в квітні 1919 року. Після цього, 21 травня 1920 р. на англійських кораблях і потягах з амуніцією почався страйк на знак протесту проти стану облоги в Ірландії. Отже, ірландські залізничники й маринарі прилучилися до ірландського контр-терору перші. А взагалі можна вважати, що в ірландській національній революції робітництво й селянство відограло значну ролю, як не рішаючу.

Та протягом двох з половиною літ лютували англійці безкарно; два з половиною роки вязнили ірландців, вішали, а їхні оселі палили; два з половиною роки, сціпивши зуби, терпіли ірландці, доки орґанізують свій удар. І орґанізувавши свої сили повели наступ на окупантів.

— «Статистика нглійської окупаційної влади, — каже Чалдерс, — закидає Сін-Фейнові до 1920 р. (березень) приблизно 2.000 нападів, з чого 36 забитих. Отже, до самого 1920 р., майже підчас трьох літ ірландці переносили терор без спротиву, з надзвичайним терпінням».

Ірландці мусіли терпіти, бо мусіли створити удар проти дуже сильного ворога. Вони вийшли в бій не для того, щоб його вести, а щоб його виграти. Ірландський контр-удар виявився в слідуючих числах, таксамо за самий 1920 рік:

Знищено англійських судів (спалено будинки й архиви)	69

Знищено й спалено казарми англійської поліції і війська:	
цілком	533
частинно	173
Виконано нападів на банки й почту	998
Агентів англійської поліції:	
забито	1182
поранено	263
Салдат і офіцерів:	
забито	754
поранено	122

На перший погляд здається, що з обох боків була це сама руїнницька робота. Але так тільки здається. І в цьому деструктивному періоді ірландської національної революції, ірландці виконали величезну творчу працю. Бо треба було не лише росхитувати англійський окупаційний лад, творити опір, але й будувати підвалини ірландської держави. Великанське завдання! В той час, як армія Сін-Фейну боролася з силами англійської корони, по всій Ірландії відбувався й творчий рух. Політичне й громадське життя народжувалось, приймаючи ірландський зміст і національні форми підчас запеклої боротьби. Після грудневих виборів господарем Ірландії став Сін-Фейн неподільно, а джерелом творчої роботи був Дейл Ейрин. Після оголошення другого Універсалу про незалежність, ірландці здобули всі міські ради, земельні комітети, адміністрацію й ин. Англійський уряд крутився наче в порожньому місці, лише терором намагаючись удержати втрачені позиції. Вже з початком 1919 р. міські й сільскі ради, адміністративні й господарські органи визнали єдину владу — владу Дейл Ейрину. З суду, з адміністрації англійської, з поліції — почали тікати всі ті, що почувалися ірландцями. А коли цей апарат став руїною, англійці почали до нього набирати тих, кого ірландці карали за бандитизм і мародерство підчас боротьби. Такий апарат не віщував добра Англії.

Дейл Ейрин у цій руїні звернув головну увагу на відродження господарського життя країни, організував

міністерства фінансів, торговлі, народнього господарства, земельних справ, рибацтва. Спеціальну комісію було створено для вивченя й використання природних багацтв і підземних покладів. Ще в вересні 1919 р. Дейл Ейрин ухвалив внутрішню позичку на справу земельної реформи, піднесення промислу й торговлі — і цю позичку Ірландія—бідна, виснажена Ірландія вмент покрила. Та особливою історичною заслугою стала справа орґанізації державного бюджету. Не багато революційних урядів можуть похвалитися подібним твором. Ірландці платили й серед бурі податки, але вже до ірландської скарбниці. Ірландські позички мали великий успіх і в Америці.

— «Цього року, — казав у 1920 р. міністр фінансів Колінс американським журналістам, — ми почнемо реґулярно стягати податки, котрі до цього часу наш народ платив анґлійцям. Через рік, або два наш народ платитиме половину податків урядові, а решта піде на місцеві потреби ірландського народу. Торік ми звернулися до народу, щоб покрив нам позичку в 200.000 фунтів, а він нам дав 400.000 фунтів на державні потреби. З цієї суми анґлійці нам встигли сконфіскувати тільки 29 фунтів»...

В середні 1920 р. почалася орґанізація ірландської поліції.

І так у кождій ділянці. Ірландське життя в процесі запеклої боротьби, крок за кроком переходило до рук ірландської національної влади. Під впливом збройної боротьби Сін-Фейну, анґлійці здають позиції.

— «Сін-Фейн поборов анґлійську владу в Ірландії. Поволи, крок за кроком він їй видер увесь ґрунт з-під ніг, а з рук урядування»... — писав тоді «Морнінґ Пост».

VII

І ось 21 серпня 1921 року Дейл Ейрин, парламент ірландської визвольної революції, вперше офіційно зібрався на врочисте засідання. Анґлійські сурми мусіли по пяти літах і собі заграти: «Припинить огонь». Кіль-

ка день перед тим з вязниць вийшли всі ірландські міністри, а після них звільнено й послів. Анґло-ірландський двобій скінчився ірландською побідою!

— «Ніколи хвиля не була такою врочистою й поважною, як у цей день, — пише свідок тих днів. Бо в цей день Дейл Ейрин скликано для того, щоб обміркувати анґлійські мирні пропозіції. Від цього залежало питання — мир, чи дальша війна?.. В Дубліні велике піднесення: величезний натовп тиснеться до «Народнього Дому», а міцні відділи «Ірландських Охотників», в уніформах, з республиканськими кольорами, сповняють службу міліції... Одинадцята година з чвертю й Дейл Ейрин роспочинає історичне засідання. Всі встають, витаючи високу постать де-Валери, голови революційного уряду, далі рада міністрів, а за нею 130 депутатів, з котрих сорок вчора вийшло з вязниці... Панотець О'Флянаґан виходить наперед, читає молитву, котру всі вислухуть з похиленими головами. Після молитви посли Дейл Ейрину підносять руку, повторяючи за президентом слова присяги на вірність Ірландії»...

Кождий посол підписує оголошену присягу. Всіх викликають почерзі. Певна кількість послів не відгукується — це сорок послів Ульстеру, що не прибули на урочистість: їх задовольняє анґлійська ласка й гом-руль. Раптом уся саля, посли й розбещена в такі хвилини публіка вибухає громом божевільних оплесків і окликів: слава! слава! слава! Це викликано Михайла Колінса. Михайло Колінс — орґанізатор оборони, пострах Анґлії, прокляття анґлійської поліції, національний герой Ірландії. Знов сальою трясе грім і нечуваний ентузіазм, коли викликають історичне призвіще — Артур Ґріфіт! І знов клекотить радощами врочистий натовп, коли вимовляють імя Еамона де-Валери. А далі — ціла низка славних ірландських призвіщ — богів і божків національної революції: Косґрева, Планкета, Стайка, Блейта, Мек-Донаґа, Катала Брейґа і инших міністрів. А коли по салі проносяться імена — пані Пірс, матері двох чудових дітей великодного повстання, панни Мек-Свайней — сестри героя-мученика, пані Клерк — дружини розстріляного в 1916 р., пані О'Кейлаґен — дружини

забитого діяча революції — в цей мент не чути вже оплесків, саля завмирає серед почуття безмежної пошани й глибокого суму.

— «Завтра я вас поінформую, — каже на закінчення де-Валера, — про переговори між Дейл Ейрин і анґлійським урядом, а міністри здадуть справоздання зі своїх обовязків у відповідних ділянках: ви побачите, що не дивлячись на запеклу боротьбу з ворогом, ми не припиняли національної роботи»...

Дейл Ейрин розпочав одкриту працю над будовою Ірландії. Зусилля не пішли на пропаще. Божевільною здавалась горстка великодних повстанців, що оголосили незалежну Ірландськую Республику. Божевільним уважали анґлійці й Дейл Ейрин, що 21 січня 1919 р. ствердив проголошену в 1916 р. самостійну Ірландію. Та сьогодня Анґлія вже не регоче сміхом азартного грача, що певний своєї товстої кешені. Карта Анґлії бита. На кулемети й гармати можна знайти ще сильнішу зброю: ірландські поржавілі рушниці.

— «Нема в ірландському парламенті, — продовжує Сімон Тері, — ні правої сторони, ні лівої. Нема й партій, нікого, крім самих ірландців. Вони сідають як рівні й однозгідні — міністри з послами, а посли з міністрами. Президент де-Валера, що, одночасно, є й головою уряду, он-де сидить рядом з своїми друзями й поплечниками в боротьбі — Ґріфітом, Колінсом, Фиц-Джералдом, Бертоном... Я не сказала б — його міністри, я б не назвала їх навіть колеґами, бо це приятелі. І коли вони стискають один другому руки, коли клепають один одного по плечі — як це все не нагадує вульґарне за-панібрата і скриту думку наших найшановніщих! Ще одна річ кидається в вічі — я налічила тільки чотирі сиві голови на сто тридцять послів... Щаслива країна, де міністри є тільки працьовниками»...

VIII

Стаючи перед народженою Ірландією, не можна не схилити голови на знак пошани й признання. Своє державне істнування й здобуте серед инших націй світу

місце Ірландія мусить завдячувати тільки сама собі, тільки своїй власній силі, незломній рішучости й відвазі. Є багато повчаючого в ірландській боротьбі.

По-перше, незалежна державність Ірландії здобута в 99% тими, хто ніколи не був послами до анґлійського парламенту, ніколи не радив про долю й будуче свого народу за одним столом з ворогом. Від славетнього клича Ґріфіта: «...не звертайте своїх очей на Анґлію, не ждіть од неї добра», минуло сливе двадцять пять літ, але жаден з діячів визвольної революції не пішов засідати до Лондону, аби набувати досвіду продавати свій народ та дурити його й себе безплідними промовами з чужої трибуни. Сін-Фейн, протягом цієї боротьби не вступив з ворогом у жадні розмови аж до побіди. Навряд, чи в історії поневолених народів знайдеться другий такий приклад залізної послідовности, бездоганно рівної політичної лінії в боротьбі, такої прямо артистичної (нема иншого виразу) безкомпромісовости, яку виявив Сін-Фейн. Це тільки й могло зламати такого ворога, як Анґлія. Перед отією безкомпромісовістю, гордістю й завзяттям можна стати як перед досконалим, вирізьбленим шедевром людської сили й насолоджуватись тим змістом, яким наповнив той твір дух Ґріфітів, Колінсів, Мек-Свайнеїв, Ешів і де-Валер і багатьох, багатьох инших. Цей твір тим славніщий, що його творив збір людей — ріжних темпераментів, ріжних політичних поглядів, ріжної релігії й вдачі. А вийшла досконала, єдина змістом і гармонійна по формі цілість. Які ж безмежні можливости й перспективи для поневолених народів! Яка глибока наука й досвід! Яка краса посвяти й відваги!

Треба признати, що сила народів є й справді невичерпаною. Ірландія не тільки боролася з могучим ворогом, але в той же час творила підстави й своєї власної державности. Тоб-то, викинувала двоє важких завдань рівнобіжно: руйнуюче — для ворога й будуюче — для себе. З перебігу визвольних змагань Ірландії останньої доби видно, що ірландська визвольна революція йшла по двох напрямках: боротьби й творення. В боротьбі ми бачили, як могучі засоби й сила анґлійської

окупації в Ірландії падали руїною — адміністративний апарат, політичні заходи й моральний козир Анґлії, а рівнобіжно — молоденький, делікатний паросток ірландської національної сили під подихом тепла ідейности, відданости й завзяття швидко, надзвичайно швидко виростав, дужчав, обертаючись у крицю, в незломну противагу насильству, наносячи цьому насильству удар за ударом. Мало сказати, що боротьба була нерівною, бо сорок міліонів анґлійців, могуча держава, грубі міліони фунтів стерлінґів з поліцією й військом проти горстки завзятців і бідної, вичерпаної, але над життя дорогої Ірландії. Боротьба таких сил не є буденним явищем.

Нарешті, а це може найважніще для досвіду поневолених народів, волю Ірландії здобули мязи й мозок ірландського молодняка — всіх отих письменників, учителів, професорів, публіцистів, поетів, артистів, слюсарів, кравців, шевців і наймитів, що ніколи не були фаховими політиками, не сперечалися про заслуги, про «змарновану молодість», про те, з яким ворогом краще накладати. Ніколи не казали: «ставай за мною, з-заду», а «ставай зі мною, рядом»... Ніколи не лічили, хто скільки зробив колись для народу, а змагали найбільше зробити зараз, у дану хвилю. Хто зіткнувся з духом і творчістю ірландської визвольної революції, того вражає молодість, молодечий запал, завзяття й віра. Ґраф Планкет, старий Клерк і инші глибоко шановані діячі Ірландії нераз оголошували, що пережили друге юнацтво, другу молодість серед Сін-Фейнерівців. У боротьбі молодечої зарозумілости з старечою самопевністю, молодої гордости з старим угодовством, молодого натхнення з старечим омертвінням.

***

Варто познайомитись з кількома постатями ірландської визвольної революції.

З отим Дезмондом Фиц-Джералдом, що його рід є дуже й дуже старовинним на ірландській землі. З молодим чоловіком, — як пише Сімон Тері, — що має

право похвалитися білявим, кучерявим волоссям, високим чолом, ясними блакітними очима, виразним окресленням уст, жвавістю й непримушеним, безпечним, здоровим сміхом. В уряді де-Валєрі він займав міністерство пропаґанди. А за два тижні, як став міністром незалежної Ірландії, він сидів у вязниці, покараний каторгою. Увязнений вперше в 1915 р., був звільним рівно за тиждень до великодного повстання. Це один з тих небагатьох, що вислизнули з рук анґлійському катові в 1916 р. Хоч незабаром таки мусів іти на каторгу. Про цього знаменитого юнака-міністра вся Ірландія оповідає з захопленням, як він урятував проф. Мек Ніла, шефа штабу і орґанізатора «Ірландських Охотників».

Власне, всі учасники знаменитої оборони почтового палацу підчас Червоного Великодня були розстріляні. Втік один Фиц-Джералд. Осталося судити два спеціальні випадки»: проф. Мек-Ніла й Кейзимента. Про проф. Мек-Ніла не було однозгідних зізнать. Анґлійці зізнавали, що бачили його в почтовому палаці й що він керував обороною осідку ірландського уряду на чолі з Пірсом. Инші свідки присягали, що його там не було, що він обороною почтового палату не керував. Але не могли сказати, хто керував. Анґлійські судді не могли повірити, щоб хтось инший, а не проф. Мек-Ніл міг так блескуче орґанізувати оборону, а тому схилялися до покарання Мек-Ніла карою смерти.

І от серед глибокої тиші підчас судового процесу, всі присутні раптом почули рішучі, відважні слова:

— «Ця людина не була в почтовому палаці й не керувала його обороною»»...

— «Відкіля ви це знаєте?»... — заметушилися судді.

— «Бо в почтовому палаці був я, Дезмонд Фиц-Джералд, і це я керував його обороною до останньої хвилини»...

І навіть анґлійські судді не наважились покарати смертю цього відважного вояка, що в обороні свого поплечника так одкрито наставляє груди. Пішов на каторгу, як і проф. Мек-Ніл.

На громадському активі Фиц-Джералда, що не мав і

тридцяти літ, як і більшість тодішніх ірландських міністрів, значилися не самі поневіряння. Він працював по орґанізації революційного звязку.

— «Наші міністри, — казав він, — мусять мати молоду кров і молодечий хист, щоб у кождій хвилі не завагатись — рятуватися по дахах, через цегляні комини, пліт та ночувати в хліві серед худоби, чи коней, а в найкращому випадкові — в сіні»...

Фиц-Джералдові належить знамените гасло, що його був кинув ірландським революціонерам:

— «Не читайте книжок, писаних жіночою рукою й натхненних жіночим серцем»...

Бо для боротьби потрібна зухвалість, рішучість, орієнтаційне відчуття, холодна кров і відвага. А цих прикмет не завше виховує жіноче серце.

— «Як ви стали сін-фейнерівцем?» — запитували його.

— «Я ніколи сін-фейнерівцем не ставав, це вже було в моїй крови»... — відказав Фиц-Джералд.

І це була правда. Сін-фейнерівцем не можна було зробитися, стати, а ним треба було вродитися. Сін-Фейн — це не була партія, ні, а це був світогляд, поклик крови, наказ сумління.

Ось Роберт Бертон, міністр народнього господарства Ірландії — щира, віддана справі визволення ірландського народу людина. Дуже багатий человік, протестант, ніби анґлієць по вихованню, він захопився повстанням 1916 р. Підчас нього він був старшиною анґлійської армії, як і багато з тих, що повернулися в лоно свого народу; ірландські борці викликали в його душі захоплення, здивування відданістю, зачарували його відвагою, лицарскістю, тим огнем, що палав з очей сін-фейнерівцям, як билися з окупантами. І Бертон оддав себе справі ірландського визволення, ідеям Сін-Фейну.

Арештований в 1919 р., він перебував у вязниці Моунджой, відки перед ним ніхто не втік. А він утік з похмурої цитаделі. Рік потім його знов арештували й до

загальної амністії півтора року носив одяг каторжного. Це він у 1921 р. представляв ірландську делеґацію Лойд-Джоржові.

— «Дуже радий вас бачити, пане Бертон»... — витав його Лойд-Джорж з усмішкою.

— «Тоб-то, літера У, а число 133 ви хочете сказати?.. — пригадав свій номер Бертон.

— «Як ви стали сін-фейнерівцем?..» — запитували й його.

— «Особи мають мало значіння в такому рухові, як наш... — говорив Бертон. Це змагання цілого народу, цілої раси проти гнобителів. Ми тільки керуємо цим рухом, а вибухає він сам, як непереможна сила»...

Ось комендант Мек-Кін, також член Дейл Ейрину, таксамо був засуджений на смерть. Самітній в полі, оточений девятьма анґлійськими салдатами з офіцером на чолі він мусів боронитись і бомбою вбив офіцера. Салдати втікли, але через кілька тижнів Мек-Кіна зловили, тяжко пораненого. Його ждала смертна кара. Став одним з найбільш улюблених ірландських героїв.

— «Сьогодня вранці, — заявив Мек-Кін, відданий під польовий суд, — на самому початкові засідання суду, я вам сказав, що я був офіцером анґлійської армії й домагаюсь поводитись зі мною й судити мене як старшину. А ви чомусь не хочете в мені визнати військової гідности, а намагаєтесь судити як кримінального злочинця. Чому? Що я взяв до рук зброю в обороні свого краю? Аджеж боронити Батьківщину було завше найвищим правом і першим обовязком кождої людини. Кождий народ має право кликати своїх синів до зброї в обороні Вітчини перед загрозою. Право, котре є законом для сербів, чехів, словаків, бельґійців і т. д. — чому ж не має бути правом і законом для Ірландії? Від вас, панове судді, я не прошу жадного милосердя. Тепер я старшина ірландської армії й вимагаю від вас поводитись зі мною й судити мене так, як би я з вами поводивсь і як би я вас судив, наколи б вій-

ськове щастя змінило наші ролі. Як що відкините мої вимоги й замісць розстріляти — повісите мене, я прошу віддати моє тіло моїй родині, щоб мене поховали між моїми братами, на рідній землі»...

Воєнно-польовий суд присудив Мек-Кіна на смерть через повішення. Але вагався виконати присуд, щоб не викликати заворушень і не зірвати мирних переговорів. Ірландський уряд вислав до Лондону вимогу — звільнити Мек-Кіна, бо свого чину він доконав тоді, як Ірландія вже була проголошена незалежною. Голова мирної делеґації де-Валєра поставив таку умову:

— «Як що комендант Мек-Кін не буде звільнений, то я не беру на себе відповідальности за дальший успіх переговорів. Особа коменданта Мек-Кіна символізує для нас те, за що ми боролися. Цілий ірландський народ гордиться ним. В нім одвага, в нім дух громадянської посвяти, в нім лицарська бравура. Він боронився на своїй землі від тих, що прийшли підступом і напали на нас. Це є його правом. Закони анґлійської окупації розглядають його, як убивцю, але для нас, а я думаю, що й для цілого світу, він був і є ірландським героєм»...

І анґлійський уряд увільнив Мек-Кіна, двадцятикількалітнього ірландського коменданта.

*
**

Ось далі — Михайло Бренан, командуючий військом одної з ірландських провінцій, молоденький божок війни. Він таксамо популярний, таксамо молодий, як і комендант Мек-Кін. Замісць своїми словами, оповідаймо надзвичайно цінною розмовою Михайла Бренана з французькою письменницею Сімон Тері, котра відвідала Ірландію саме в 1920 р. й бачила власними очима працю творців ірландського збройного чину.[1]) З цього чину,

1) — «Чи ви, ґенерале, відпочиваєте, як на деякий час утихають стріли?

— «Як це? Чи ми відпочиваємо?.. Та ж ніколи нема стільки праці, як підчас рідких перерв у боях. Що правда, це вже не така цікава праця, як сама війна...

— «Що ж ви робите, одначе?

і тільки з нього, вийшла новітня Ірландія. По двадцятьох пятьох літах здійснилася тим чином, і тільки ним програма Артура Ґріфіта, що в 1893 р. приїхав до Ірландії як до пустелі, до кладовища, де нишпорили чор-

---

— «Ви це побачите, як приїдемо до мого головного штабу. А зараз, по дорозі, придивіться до наслідків війни й тоді для вас буде ясніще, як ми приготовляємо нашу оборону.

«Автом переїздимо по околицях Дубліна — сірих, наче присмерк.

— «Що то таке, темний барак серед сірої маси?

— «Це «Савт Дублин Уорк Гоуз»...

— «А там далі, не більш веселий, як і попередній?

— «А то вязниця Кайльменгем, де розстріляно повстанців 1916 р.

«Ґенералові голос притихає, а брови насуплюються.

— «А он-той, що подібний на фортецю, чи то теж вязниця?

— «Ні, але майже те саме... То казарми Рекмунд, де їх засуджено на кару смерти... А он-де там, то вязниця Мериборґ, люксусова тюрма; там вязнено провідників руху...

— «Виходить, що в вас нічого иншого й нема цікавого, крім вязниць і казарм?

— «Авжеж, це є дух анґлійського ладу. Це звичайна річ: як що не садять нас до вязниць, то тягнуть до казарм, а як не до казарм, то до вязниць. Щоб ці дві «орґанізації» працювали, то треба вдержувати сильну залогу... Але анґлійці не журяться: це ж ми платили на утримання машини-гніту над нами...

«Виїздимо на щирі поля. Тепер зрозуміло, чому ірландці так горяче люблять свою землю, котру обдаровують жіночими іменами й котру оспівують, наче любку. Скрізь луки й луки, мягкий килим зеленого пуху, або парки, де пасуться корови; дерева також зеленіють — тополі, вяз, ясень; а по боках дороги — наче стіна з каміння, або й огорожа з хмизу. Трапляються торфовища, котрі мають більш суворий вигляд, що його змягчує шляхетна сосна; зрідка цілі купи торфу, уложеного чорними квадратиками. Де-не-де кущі рожі, або папороті при струмочкові, що аж блищить. А на виднокрузі горбки, оповиті фіолетовим туманом...

«Та, ба! Над усім цим панують картини знищення, повна руїна місцевости, що наче б створена для спокою й поезії. Переїздимо через села. З бідних, маленьких хатинок, що мають одні вузенькі двері й двоє малесеньких віконець — не визирають ні достаток, ні радощі. Всього й оздоби при хатах, що горнятко з квітами. Жінки худі, в довгих, чорних хустках на плечах; діти напів одягнені, босі — граються безжурно. І в кождім селі — спалені оселі. Підчас великої війни і в нас були спалені села, знищені міста, спустошені провінції, але поза фронтом міста не були зруйновані, в них люде себе почували безпечно. А тут? Тут війна скрізь, на

ні духи англійського імперіялізму, віщуючи загибіль. Та побідив дух Ґріфітів:

— «Прийде день, коли анґлійці нічого в нас не матимуть робити й останній їхній купець покине ірландську землю разом з останнім їхнім віце-корольом».

кождому кроці, на кождій стежці. Тут вона нікого не жалує, нищить найбіднішого. Нічого нема більш сумного, більш жалюгідного над бідні хатини в руїнах, що ганьбою й соромом стоять серед руїни.

— «Дивіться, вони й багатіям шкоду роблят, ваші анґлійські вороги, гляньте на он-той спалений дім...

— «Ні, — каже ґенерал, — це вже наша робота. Бачите республиканський прапор: зелено-біло-жовто-гарячий? Раніще тут був анґлійський поліційний пост, а тепер наша управа. Ми всі села вже очистили від тих червяків, вони в міста повтікали...

«Хоч не самі свіжі руїни — є й з старих часів. Переїздимо через села напів мертві — ледве пара хаток заселено. З решти народ повтікав світ-за-очі. Це надзвичайне...

— «Це наслідки анґлійського панування, — каже ґенерал, — протягом століть вони так знищили наш край, що населення або втікало, або вимирало з голоду...

«Не легко тут подорожувати: все це наслідки війни з окупантом. І то так понищене, що не швидко вдасться привести до ладу. Шляхи скрізь поперекопувано; трапляються й загороди з дроту кільчастого, на кілька сот метрів довжиною; окопи, зірвані мостки; стовбурі замісць дерев; на бокових шляхах величезні загороди з каміння, з дерева...

— «Ось ми і в Кайлелей, — каже ґенерал, — тут уже моя округа, тут уже не заблудимо. Про цю місцевість маю вам оповісти кілька історій... Гляньте, осьдечки й міст, на котрім анґлійці розстріляли без суда кількох сін-фейнерівців.

— «Тут, на цьому порозі, анґлійці забили вагітну жінку, що вийшла спокійно з хати на двір.

— «За що?

— «Так собі, ні защо, з жорстокости, щоб налякати населення... Он-там вони стрілили в вікно й забили хлопчину 17 літ, що читав собі перед сном... А ось тут мені приходить на спогад, як ми зловили карний загін за шклянкою пива в ресторані.

— «І ви їх постріляли?

— «Авжеж, це ж було краще, як убивати їх голодних і спрагнених... Хоч вони мали час і боронились: моя рука ще й досі не залічена, навряд, чи й вилікую її.

«В'їздимо до Лаймерик. Тут також руїни.

— «А це моя хата, — каже ґенерал, показуючи на згарища. Вночі анґлійці вигнали з неї мою маму й сестру, ледве одягнених і змусили дивитися, як палав їхній дорібок..

— «А де ж вони тепер, ваші мама й сестра?

IX

Артур Ґріфіт! Пророк він? Ґеній?

— «Гранчастий в раменах, у рухах і з обличчя, — каже Петро Фредерікс, — Артур Ґріфіт швидче подібний на фізичного робітника, як на умового провідника... Швидче вірить у еволюцію, ніж революцію. Та хоч ве-

— «У приятелів... А тут ось анґлійці спалили живу людину, в оцій хаті. І це не був сін-фейнерівець... Злізьте, поглянемо на кілька спалених осель. Тут мене люде знають.

«Зупиняємось, а до нас підбігає маленьке дівчатко, босе, з окликами невимовних радощів, і кидається ґенералові на руки. За нею її мати й бабуня. Їхнього сина анґлійці таксамо шукали й тортурували трьох жінок, щоб сказали, де він... А вночі спалили їм хату. Тепер вони живуть на згарищах, серед руїн, в куткові під хлівом. Кілька дощок, кілька коробок з білої бляхи — оце й всі їхні меблі... Та що це я бачу? Що це на стіні з обпалених дощок? Що то за три позолочені рами? Святощі?.. Це портрети — Пірса, Конолі й Мек-Донаґа, розстріляних у 1916 р. — «віддали життя за Ірландію» — написано.

«Задержуємося недовго й рушаємо далі. І скрізь нам услід чути оклики: «Слава де-Валєрі!..». «Най живе Республіка!..».

— «Оце, як хочете, мій головний штаб... — каже ґенерал Михайло Бренан, всміхаючись.

«Національна революція й справді витворює спеціальні умови боротьби, змушує пристосовуватись до ріжних обставин. Місце постою ґенерала Бренана найменш нагадує осідок військової залоги. Входимо до найменшої хати в селі Х...: направо кімната, але така маленька, що в ній ледве вміщується стіл. На столі військові мапи, папери, мініатюрна машинка до писання, наче цяцька. Штучні квіти на припічку. На дворі заноситься на дощ, через вікно буря дихає свіжим повітрям і шумом.

— «Це тут я працюю... — пояснює ґенерал.

— «А де ж ваше військо, де табор?

— «З війська майже нема нічого, крім головного штабу. Наша війна не така, як инші. В звичайній війні є дві армії — своя й ворожа та зайнята певна частина терену. А в нас окуповано цілий край. Тут не проти одної армії треба битися, але проти роскиданих карних загонів. Треба лучити скрізь одночасно. Як би ми мали одну армію вкупі й табор, то нас би швидко оточили й винищили.

— «Повстанці?..

— «Так, але звичайне повстання роблять цивільні люде, що керуються власною ініціативою й служать помічною акцією реґулярній армії. Ми ж, навпаки, мусимо вести реґуляр-

ликодне повстання й вибухло в наслідок його ідей, однак не він був його орґанізатором».

Власне, Ґріфіт був ідейним батьком великодного повстання й всієї національної революції; він не обовязково мусів орґанізовувати й само повстання. На його іде-

---

ну війну, методично її орґанізувати, розпланувати найдокладніще й задовольнятись малими побідами.

— «Як же ви набираєте до вашого війська?

— «Всі наші вояки є охотниками. Причім, є дві катеґорії охотників. Одні займаються своїм звичайним заняттям і на вправи приходять увечері, на кінці тижня, звичайно. А коли є в них потреба, то ми їм висилаємо наказ і вони прилучаються до відповідних реґулярних військових частин. Друга катеґорія — це охотники активної служби, що формуються в летючі загони, колони. Ці останні є завше в поході й займаються тільки війною. Вони ніколи не сплять дві ночі під одним дахом. Я вже не кажу — на одному ліжкові, бо вони рідко сплять на ліжках. Цих легко зловити не можна. Вони знають, що їх жде, як ворог їх зловить: дванадцять куль, або й ще гірше — знущання.

— «Чи ви маєте багато охочих до війська?

— «Ще б пак! Важко окреслити докладну цифру, але ми маємо коло двухсот тисяч війська — охотників активної служби й повстанчих резервів. Мушу сказати, що наші охотники є найбільшими охотниками: вони з власних коштів обовязані заплатити за ціле умундурування, за всю зброю, оплатити кожду кулю, що нею лучать у ворога. Та навіть оплатити складку за своє харчування.

— «Але ж ваші вояки не є багатіями, а що ж ви робите з тими, що не можуть заплатити?

— «Їм видається зброя на рахунок отих складок за харчування. Бо ж ми сливе нічого не платимо за удержання харчове наших охотників. Їх годують і приміщують скрізь, де вони обертаються підчас походу. І запевняю вас, що вони голоду не терплять. Врешті, то ж ми маємо й військовий фонд: наші позички в краю й в Америці мають великий успіх.

— «Що ж ви робите з тими, хто вписався до війська?

— «Ми їх учимо битися. Та не на видному місці, звичайно. Нам треба дуже остерігатися... Вчимо по байраках, у порожніх казармах, уночі... От ви не бачите тут війська, але в цю хвилю я маю самих старшин сімдесят душ, котрі вчаться й котрих ви побачите. Кождий з них має повернутись до свого загону й навчити своїх підлеглих того, чого сам тут навчився.

— «Ви не маєте гармат, а як же ви здобуваєте казарми й нищите анґлійську залогу?

— «Це важко, але ми їх нищимо зненацька. Ріжні є засоби. Часом хтось вилазить уночі на дах анґлійських казарм,

ях виросло й натхнулося сотні, тисячі Ґріфітів. Він зреволюціонізував ірландське сумління, думку й саму жадобу чину. Ось у чім його історична заслуга й велич. Хоч не цим вичерпується його слава й успіх.

Ґріфіт знав, що кожду зброю не всякий потрапить використати, але кождий потрапить якусь використати.

обливає їх гасом, запалює, а тоді... І ми маємо багато охочих до таких небезпечних завдань. Відвага й хист — великі речі.:.

«Дійсно, за зруйнованими казармами, в загороженому манежі вправлялося щось з двадцять охотників республиканської армії. Вони в чобітках, підперезані шкіряними поясами, в сорочках з краватками — все хакі; більшість має уніформи сіро-зеленого кольору, инші в спортових убраннях. За ними друга ґрупа, навкруги офіцера-інструктора, що сидить на траві, з картою на колінях. Старшини — один за другим підходять, рішають задачі й так здають іспити. Трохи далі третя ґрупа займається топоґрафією. А за ними яких двадцятеро людей займаються польовим статутом.

«Повертаючись назад, нам дають таке авто, що на третій сотні метрів шина лопає.

— «Не в докір вам, але чи в вашій республиканській армії авта не завше першої марки?

— «Та ви ж знаєте, що ми бідні... — сумно всміхається ґенерал. Як би то лише ця біда! Є й инші... Як би ви побачили зброю наших любих охотників!.. Старі пістолі, рушниці з минулого століття... ми б улаштували справжній музей військової старовини. Що ж до самоходів, то це невелика річ: ми їх уживаємо тільки підчас спочинку. Де ж по цих шляхах посуватися автом? Ви ж бачили, як ми порізали шляхи, покопали шанці, позривали мостки.

— «Ну, а селяне, як же вони їздять?

— «Товаровими потягами. Крім того, є ріжні стежки, їм відомі. Це незручно, але війна — війною! Вони самі нам помагають нищити шляхи...

— «Як же бороняться анґлійці?

— «Коли довідуються, що в певній місцевости перебуває наша летюча колона, вони її оточують і стискають кільцем. В таких випадках для нас лишається єдине: налапати їхнє найслабше місце, вдарити й пробитись.

— «Ви завше б'єтеся малими загонами?

— «Так, нападаємо несподівано. Зупиняємо грузовики, атакуємо відокремлені пости, нищимо анґлійську залогу по містах, підриваємо казарми. А як удар нанесено, то, ніколи не ждемо підкріплення. Наша задача — вдарити й зникнути. Як і вояки Наполеона, ми виграємо війну при помочі довгих ніг. Це страшенно нервує й кидає в лють анґлійців. Вони не можуть збагнути, як з такою величезною кількістю війська, як у них, модерною зброєю, гарматами, танками й ку-

В кождій боротьбі, а в боротьбі поневолених народів особливо, кождий мусить хапатись за ту зброю, яку найкраще вжиє. О'Конель одкинув простягнену йому братерську руку «Молодої Ірландії», оглух на її клич і погубив твір цілого свого життя. Парнель також не вмів володіти революційною зброєю, а нею вміли володіти «Непобідимі» й «Феніанці». Але й він не потрапив відчути духа часу й погубив свій твір.

В новітню ірландську національну революцію двох історичних помилок не повторено. В тім і заслуга славного Гріфіта, що не осудив Сін-Фейну, як Парнель «Непобідимих» і врятував величанський плід своєї творчости.

Дуже швидко після розпочаття праці національного відродження свого народу, Гріфіт об'єднав коло себе цілу групу молодих людей. А по деякім часі стає провідником усього молодого покоління Ірландії. Все, що було серед того покоління натхненного, щирого, чистого, всі поети, письменники, журналісти, що ладні були працювати для самої справи без жадної винагороди, як і він — всі оті Йітси, Росели, Калуми, Енґлінтони, Пірси, Стефенси, Ґодарти, коли не казати про Колінсів, Чалдерсів, де-Валер — всі ці славні люди Ірландії були його учні, його співробітники.

— «Най йому всячина, — одного разу казав своїм приятелям Белан, — це він, Гріфіт, створив нас на свою подобу, всіх до одного»...

Завзятий був завзяттям з криці — розважний, холодний, глибокий, хоч більш палаючий, ніж само полумя. Бо його завзяття мусіло трівати двадцять пять літ!

— «Я тільки продовжую розпочатий иншими твір, — скромно оцінював він свою ролю перед самою смертю, — протягом XIX століття наш рух зміцнів. Партія «Мо-

---

леметами вони завше биті, завше на споді. Часами дійсно ми їх добре скубимо. Анґлійці розлютовані обвинувачують нас, що ми боягузи, що боїмся стати проти них правильним фронтом, а нападаємо з-заду, з боків, зненацька; що ми вбійники. О, як би йшло про геґулярну війну; най би нам дали кілька гармат і рівну кількість зброї — тоді побачили б! Та головне — ми воюємо, як можемо, й не вони нас ,а ми їх б'ємо».

лодої Ірландії», Хома Девіс, Джон Митчел, всі оті вчені, поети, артисти, котрі збудили Ірландію — це вже були сін-фейнерівці перед тим, як повстала сама назва... Наше завдання полягало в тім, що ми здійснили головну працю для народнього відродження — відшукали народові його душу. Як народ стає самосвідомим, він перебуде й пекло неволі. Ось чому ми відкинули порожню гру в чужому парламенті й присвятилися справі виховання й визволення народу. Ми його найсамперед збудили. А потім пригадали йому про красу його мови, пісні, письменства, традицій»...

І яко наслідок цієї роботи прийшов визвольний чин.

— «Дійсно, — казав він також перед смертю, — я не вірив у фізичну силу. Та на нещастя, завдячуючи Анґлії, великодне повстання мусіло вибухнути й дякуючи йому, вся ірландська нація визнала визвольну проґраму Сін-Фейну за єдиноспасенну. Таким чином, наші ідеї освятила революція, якої ми й не радили»...

Ґріфіт був справжнім апостолом ірландського визволення, прикладом найглибшої посвяти й відданости тій справі, котра стала єдиною метою його власного життя. Міг бути дуже багатою людиною, коли б спокусився пропозиціями одного з американських маґнатів журналізму, що в 1903 р. пропонував йому — тисячу фунтів стерлінґів річної платні й тисячу фунтів винагороди наперед! Але Ґріфіт жив на двадцять шілінґів тижнево, займав одну кімнату на піддаші, з дружиною й двома дітьми!.. Двадцять шілінґів!.. Нема робітників, що не застрайкували б при такій платні... А Ґріфіт не застрайкував, ні, він з тієї мізерії ще й журнал свій видавав — аби жила ідея його життя.

Творив легко. Був універсально освіченою людиною, як і треба було для борця — професор, економіст, статистик, літератор, поет, критик, але перш за все — журналіст; мовчазний, наче соромливий, але захоплюючий критик. Стиль його ясний, швидкий, безпосередній і вщіпливий, в'їдливий, стиль надзвичайно небезпечного противника. Свого ворога доти не перестає бити, доки той не попросить пардону.

Як же важко перечитувати листи ого дружини, що

була йому найвірніщим приятельом, але зазнала самої недолі з вини своїх же земляків. Працьовники на українській визвольній ниві щиро відчують біль з отих листів:

— «Нічого не було крім турбот, потрясень і нещастя за ці останні одинадцять літ... І саме тепер, коли мир близько, мета недалеко — починається внутрішнє роз'єднання... Мій бідний Артур не виживе довго... Ось уже цілий тиждень, як він не може заснути, а їжа викликає болісти... Один Бог знає, що я пережила: протягом місяців спати одягненій, при кождім стукові в двері думати, що це знов поліція... А наша донька — вона втрачена для життя з своїм нервовим напруженням... А мій чоловік, що все — або виходить з вязниці, або знов іде до неї... І завше боятися, що його вб'ють»...

А після смерти:

— «Я була одна, що передбачила його смерть. Щоденно, протягом останніх чотирьох місяців мусіла дивитися, як він гасне. Та все той самий — спокійний, як і за життя. Бідний мій приятелю! Ми так мало мали щастя за життя!...».

Міністр Фиц-Джералд, його щиросердечний приятель, таксамо оповідає, що «Артур Ґріфіт помер з вичерпання й потрясень. Його нагла смерть для всіх була ударом грому. Що ж до мене, то я з ним працював у одній кімнаті в тимчасовому уряді й бачив, як він таяв, наче свічка».

Та він і вмерти бажав при праці. В Ірландії розпочиналася горожанська війна: брат точив ножа на брата. Чи ж це не прокляття ірландської долі? Побачити ранок ірландської волі в імлі крівавого сходу? І в останню хвилю свого життя Артур Ґріфіт одчув, що його посланництво — все будити, все гукати до ірландської свідомости. Перед самою смертю, в серпні 1922 року, його поклали на шпитальне ліжко. Але чи міг він лікувати свою фізичну неміч тоді, коли ще остаточно не загоєна духова рана Ірландії? Кличе братів — схаменутись, не датись на провокацію ворога, не розпочинати братнього бою на потіху йому і вмирає з цим кличем на устах. Упав, як велетень, як Артур Ґріфіт.

X

А по десятьох днях заснув сном вічним і вірний друг Ґріфіта, той, хто виграв фізичний бій з Анґлією — Михайло Колінс.

— «Міністр Народньої Оборони, — казав Артур Ґріфіт підчас шалених дискусій в справі миру з Анґлією в серпні 1921 р., — натякав тут на мої слова про особу Михайла Колінса. Так, я сказав, що це він виграв війну з Анґлією — і я це ще раз кажу. Це він творець побіди, це він урятував Ірландію. Ніхто краще як я не знає, як він запекло працював протягом останніх півтора літ: своєю невичерпаною енерґією й незломною силою волі він вів Ірландію на шляху нечуваної борні. І як би я мав бажати собі слави та як би моє імя мало перейти до нащадків, то я б єдиного бажав, аби його прилучено до імени Михайла Колінса».

Траґічне передчуття вклало в уста Ґріфітові ці слова. Відпровадивши на місце вічного спочинку найкращого свого приятеля, по восьми днях після того, як на чолі жалібного походу він, найбільший герой Ірландії, йшов з похиленою головою, сціплюючи пекучий біль — мусів прилучитися й собі до Ґріфіта й лягти рядом з ним у холодній могилі.

Дуже молодим зазнав сирітської долі, але й дуже молодим вибився на провідне становище в ірландській національній революції. Анґлійці не раз оголошували за його голову то пять, то десять тисяч фунтів! Генерал Мекреди, командуючий анґлійською окупаційною армією в Ірландії влучно назвав його «найбільш небезпечним ворогом Анґлії й орґанізатором усіх повстанчих банд»...

Коли де-Валєра виїхав до Америки, а Ґріфіт сидів у вязниці, Колінс на своїх молодих плечах ніс увесь тягар національної ірландської боротьби, яко командант ірландських збройних сил. Колінс був прямо ґеніальним орґанізатором. Він вславився бездоганною будовою інформаційної служби в Ірландії, котра врятувала ірландську революцію, бо дякуючи їй ірландські революціо-

нери ніколи не спізнювались з ударом, ніколи не поспішали з нападом, не завагались з обороною, в сам час били по анґлійських постах, відбивали арештованих, творили засідки і т. п. Колінс був у звязку з усіма шарами ірландського населення і мав приятелів — на почті, в телеґрафі, серед шоферів, сторожів, купців, у вязницях і серед анґлійської поліції. Тільки після перемир'я анґлійці довідались, що Колінс мав свою штабкватирю під носом анґлійського -віце-короля, триста кроків од грізного «Пейлу»... Походив з народньої гущі, знав настрої, вмів промовити до маси, а вся Ірландія його звала сином, рятунком, щастям.

— «Обережно, он-де шпик»... — шептали йому на вулиці старші.

— «Бережіться, он-де за вами слідкують»... — попереджували його діти.

— «Я — Колінс, сховайте мене!..» — звертався він одважно до крамарів, до приватних людей, до священиків, до адвокатів, до вчителів, до дівчат, до дітей. І ніхто йому не відмовив. Він ніколи не мав того самого одягу, вірніще, того самого зовнішнього вигляду протягом двох днів, а кождий з ірландців його пізнавав.

Ірландці витали один одного:

— «Як же там Михайло?..».

— «Михайло ще на волі... Все гаразд»...

17 травня 1918 р., після ухвали закону про обовязкову військову службу, анґлійці заарештували всіх провідників Сін-Фейну. Один Колінс не дався. І з того часу почалася його казкова діяльність. Мав двадцять вісім літ. Повстанець 1916 р., активний член «Ліґи ґаельскої мови», тайний член «Ірландського Республиканського Союзу», тайний секретар Сін-Фейну — Колінс розпочав одповідати на анґлійський терор. Не знали, як добути зброю — Колінс рішив: і зброя й амуніція пішли з самої Анґлії — в пересилках поживи, меблів, піанін, кави, консервів.

Влаштувавши фантастичну втечу де-Валери з анґлійської тюрми в лютому 1919 р., Колінс лишився вдруге начальником революції. Він кривсяв друкарнях, по крамницях, по готелях, у знайомих у Дубліні. В проти-

вагу анґлійській жандармерії він орґанізував ірландський контр-шпіонаж, про який зі здивуванням говорили американці — «собачий нюх, котячий зір і заяче чуття»... Про себе дав знати першими жертвами з-посеред лютих анґлійських поліцаїв. 30 липня 1919 р. забито першого тайного аґента «з наказу міністра народньої оборони», тоб-то Колінса. 12 вересня друга жертва —-посеред тайних анґлійських аґентів, на цей раз перед самим поліційним комісаріатом у Дубліні. І пішли масові атентати по мірі, як розвивався анґлійський військовий терор. Лорд Френч все підвищував і підвищував винагороду за «зловлення злочинця живим, або мертвим», але ніхто, ніколи й нічого не бачив. А в той же час Колінс щотижня зустрічавс яз політичними аґентами з ґарнізону й від них довідувався, що робилося в «Пейлі». Тільки недавно стало відомо, що Френча забито з наказу Колінса.

Двох тайних аґентів наставили було сільце на нього: понесли йому секретні повідомлення, як приятелі Сін-Фейну. Це були Борн і Джемсон, що нераз перед тим їх використовував Колінс. А вони довідались про це, хоч і Колінс довідався, що вони вже роскрили таємницю — хто він був. Колінс з ними зустрівся й Борн був забитий, а Джемсон утік. Тоді анґлійці вислали проти нього свого найкращаго аґента — Редмунда. Шість тижнів тяглося полювання на Колінса, але Редмунд був забитий. Після цього лягло ще кількох. І все це вдень, у Дубліні.

Весною 1920 р. всі відповідальні ірландські провідники одержали тайну інструкцію — розпочати терор, з Колінсовим девізом: «око за око, зуб за зуб». Але інструкція була надрукована на бланкові Дейл Ейрин, щоб скомпроматувати ірландський парламент — ніби він веде терор. Колінс роскрив провокацію й подвоїв терор, але від Сін-Фейну. Один за другим падали тайні аґенти, один за другим палали будинки анґлійського гарнізону. А в цей самий час він утворив у Дубліні «банк ірландської революції», де переховувалось золото з позичок.

Колінс провадив терористичну акцію, але одночас-

но брав участь у зборах, ходив на похорони жертв англійського терору, одвідував хорих по шпиталях, збирав для них поміч, заходив до бюра тайної англійської поліції, не раз обертався серед тих поліцаїв, що його шукали, давав їм вказівки, як самого себе зловити. Ґеній ірландського детеквізму... Англійці зайняли певний дім, куди над ранком мав прийти Колінс на відпочинок. Цілий день і цілу ніч ждуть його. Родину з того дому арештують, а панночку, приятельку Колінса, навмисне ранять, щоб ішла до лікаря перевязати свою рану. За нею сила шпиків. І під пильним зором сорока тайних агентів, ризикуючи своїм життям, панночка таки повідомила Колінса: цілу ніч його ждав шестилітній хлопчик на березі річки, де мав проходити, а о 5 год. ранку Колінс послав на той світ шефа своїх катів і ліг одпочивати в другому домі.

Якась неймовірна енерґія, фантастичний сприт і відвага рятували цього чоловіка. Одного разу два полки, так! два полки англійської жандермерії оточили ту дільницю, в котрій перебував Колінс. Обшукали всі дома, перевернули все догори ногами. А Колінс, перебраний за сестру-черницю кармелітку, спокійно вийшов собі з оточеної дільниці. Другого разу він був у крамниці. По його слідах увійшла й поліція. Нарешті! — зітхнули англійські поліцаї. Раптом пять покупців, що були в крамниці, що сили починають тікати, а поліція за ними. Але то були люде Колінса, а він сам вийшов спокійно через другі двері. А от він і в ресторані, обідає. Поліція довідується й оточує ресторана. Декілька аґентів увіходить до ресторану, наказує всім підняти руки догори й не рухатись. Інспектор поліції з фотоґрафією в руках підходить до Колінса. Колінс починає жартувати: «Я подібний? Та вже нераз мене хотіли за це арештувати, замісць нього. Дайте — но мені його фотоґрафію. Дивіться, як би я носив отаку причіску, то може, але я ж зачісуюсь ось як... Крім того, в мене бачите які зуби, а він усміхається й має гарні, здорові зуби... Гляньте на ухо — в нього шматок бракує а в мене праве ухо ціле»... І англієць мусів згодитись, що це «помилка». Цей веселий хлопець з цілим правим

ухом, з золотими зубами й зачісаним догори волоссям не може бути небезпечним терористом. Одного вечера він вечеряв у Ґрішем. Двох анґлійських жандармських офіцерів теж вечеряли за тим самим столом. Колінс прилучається до них, розговорились. Виявилось, що анґлійці за всяку ціну мусять зловити Колінса. Одержує від них цінні інформації, докладно обговорює план полювання на самого себе й ту кару, якою його покарають, як зловлять і т. д. Після вечері Колінс одягається, бажаючи жандармам спокійної ночі. А відходячи, каже їм:

— «До речі, панове, буде краще, як ви знатимете, хто з вами вечеряв — Колінс: дуже мені приємно. До побачення»...

Офіцери хапаються за зброю, але люде Колінса вже зброю їм витягли.

Треба було б довго писати про пригоди Колінса. На це не старчило б книжки. Але пригоди були самою зовнішньою декорацією Колінсової діяльности. Як командант ірландських збройних сил, чудовий орґанізатор, творець оборони — ось де головні заслуги цього надзвичайного чоловіка. Ставши міністром фінансів у 1919 р., Колінс виказав глибоке знання й цієї проблеми. Його внутрішні позички на цілі боротьби відомі не тільки в Ірландії, але й в Америці й Анґлії. А бюджет? Підчас боротьби на барикадах створити державний бюджет!

Архиєпископ Пірт, на доручення анґлійського уряду в грудні 1920 р. звязався з Колінсом, щоб припинити террор. Бо Колінсова «машина» працювала без перерви. Але Колінс нічого не діяв без ухвали свого уряду й парламенту.

— «Мирні пропозиції треба вислати до уряду незалежної Ірландії, а не до одного з її вірних урядовців...» — відповів він.

Допіру в серпні 1921 р., як бачимо, ірландський уряд прийняв анґлійську пропозицію — розпочати мирні переговори. З'явилася загальна амністія й Колінс уперше відкрито з'явився в Дубліні. Не треба писати, яка це була подія. Не всі ж його знали: гарного, прегарного хлопця, веселого спортовика, усміхненого й трохи несміливого, наче соромливого. Коли виїхав до Лондо-

ну в складі ірландської мирної делеґації, цілий Лондон забув про війну й мир, а бажав побачити Колінса, того, хто виграв війну з Анґлією. Анґлійські потентати, дами двору, діти й старі — всіх цікавив вигляд цього надзвичайного чоловіка. Це ж він наче мара, привид, фантом — десятки разів вислизав з рук анґлійських катів. Най же тепер подивляться, який їхній ворог...

Яко начальник — був предметом любови й пошани. В особистому житті — лагідний, мягкий, щирий. Вмів так наказати, що найтяжчу роботу його співробітники виконували з насолодою, щоб йому догодити.

— «Друже, зроби мені цю прислугу»... — звертався він.

І цього вистарчало, щоб гарнізонові казарми в Корку вилетіли в повітря й з ними 80 анґлійських поліцаїв. Хоч в підлеглости не знав жадних порушень: бо сам умів підлягати. Балакав мало, працював завзято. Не розумів політичних дискусій. Слово мало таку вагу, як і робота і служило засобом до окреслення чину. Не більше. Всяке слово, що не мало практичного значіння, він уважав шкідливим.

— «Країна є ваша — беріть її»... — казав де-Валєра на засіданні Дейл Ейрину того ж серпня 1921 р.

— «Народ є ваш — творіть його»... — відповів Колінс.

У цих словах уся душа Колінса. Він важив кожде слово, знав, що говорить. Народ покалічено — треба його творити згідно з найкращими заповітами, з духом ірландського призначення.

Після розриву з де-Валєрою, по підписанні договору з Анґлією 6 грудня 1921 р., Колінс вірив у можливість дальшої творчої праці на засадах здобутого крівавою боротьбою. Ця його віра була щирою. Хоч невіра де-Валєри була не менше щирою. Колінс шукав рятунку в закріпленні здобутого, а де-Валєра вірив, що кров і руїна Ірландії заслуговують більшого, ніж статут Канади, дароване Анґлією право на Ірландську Вільну Державу. Колінс вірив у дальшу працю, а де-Валєра в дальшу боротьбу. В боротьбу до повної побіди ірландської державної ідеї.

Якраз тоді почалася горожанська війна. З неї скористав ворог обох — і Колінса і де-Валєри. Улюблений герой Ірландії впав од кулі, що вилетіла з-засідки, підступно. 22 серпня 1922 р. Колінса не стало. Чи треба говорити про пекучий біль Ірландії?

Нестерпна, жагуча рана заболіла, наче докір ірландському сумлінню.

— «Це не правда! Це не правда!.. — кликали сумні ірландські голоси. Так нагло не міг зійти в могилу той, що життя любив, у боротьбі кохався; хто мав допіру тридцять два роки й такі блескучі плани дальшої творчости.

Та це була правда. Великого сина ірландського народу не стало. Це ж для того вмирають герої, щоб народ жив вічно.

— «Головнокомандуючого забито з-засідки, коло його рідного міста, при самому Бендоні»... — була коротка депеша.

І вояки Колінса — його щирі друзі, що ладні були на його наказ у вогонь і воду йти — плакали як діти, відпроваджуючи символа навітньої слави Ірландії до могили на веселому взгір'ї Глезневин, коло могили Артура Гріфіта й героїв великодного повстання.

— «Тепер я бачив на власні очі спокійне лице мого приятеля, мого шефа, я доторкався до його блідих рук, на своїх плечах я відніс труну з його останками, — казав міністр внутрішніх справ Кивни О'Гайґіс, — і мушу прийняти за дійсність страшну новину. Михайло Колінс, один з найбільших героїв, що служили визволенню народу, спочиває спокійний в смерти... Михайло Колінс помер — і його рідний край і цілий світ утратили й справді великого чоловіка. Михайло Колінс помер — і в серцях його друзів повстала рана болючої втрати. Бо й справді він був людяним і великим, був гідний любови — цей батько хрещений народу. Й я не знаю в цю хвилину, чи плачу по другові, чи по шефові»...

Ірландія довго не могла опамятатися після тяжкої втрати. До болю Ірландії долучилося й зранене кохання нещасливої нареченої героя, що мав одружитися са-

ме в день, як його забито, відклавши шлюб з почуття пошани до памяти Ґріфіта.

І обох не стало протягом двох тижнів — духового вождя й відважного лицаря ірландської революції. Обидва сливе одночасно відійшли до ірландського пантеону — найбільший сіяч і найретельнійший плугатар Ірландії.

XI

І ще ллялася ірландська кров.[1]) В братовбійчій війні, що тяглася майже цілий рік, загинули й Колінс, і Чалдерс, і багато инших чудових імен Ірландії. Намагалися останнім зусиллям, останньою краплиною своєї крови писати будучу славу Ірландії. Полишили прекрасну леґенду своєї жертвенности й гарячий заповіт де-Валері, щоб здійснив повну незалежність ірландського народу. І де-Валера завзято змагається далі за ті заповіти.

Хто ж він, цей Великий Ірландець, загадковий для одних і нащиріщий в своїх намірах для других, той, хто провадив Ірландію в найтяжчу хвилю історії, хто не бажав зупинитися на півдорозі до вимріяного ідеалу й не злякався пролляти братню кров для цього ідеалу й хто веде далі Ірландію до сонця волі й добробуту?

Еамон де-Валера народився в Ню-Йорку, в 1882 році. Батько його був іспанець, а мати ірландка. Як мав два роки, стратив батька, а не будучи в стані виховати дитину, мати віддала його одному з своїх братів, що вертався до Ірландії. Тут, на селі, недалеко Лаймерик, де його дядько держав ферму, й виховався та ріс де-Валера. В початковій школі визначався великими здібностями й на пораду навчителя школи, дядько послав свого племінника до дальшої науки. Здібности де-Валери допомогли йому здобути державну стипендію й

---

[1]) На ґрунті запропонованих анґлійцями, в серпні 1921 р., умов вибухла внутрішня горожанська війна в Ірландії, під проводом де-Валери, Чалдерса й др. Це найбільш драматичний момент в ірландській національній революції.

молодим хлопцем двадцяти одного року він скінчив університет, ставши професором математики в Дубліні. До визвольного ірландського руху пристав ще зі шкільної лавки, поглиблюючи своє знання історії й культури Ірландії. Перед війною вже видав цілий ряд ірландських книжок для народу, вибиваючись на видне місце серед працьовників національного відродження. Надійшла війна й великодне повстання 1916 року.

І вже тоді виявилося, що комендант де-Валера, один з найкращих орґанізаторів «Ірландських Охотників», був людиною залізної волі. В великодне повстання комендант де-Валера боронив фабрику Боланда, а його оборона була визнана блескучою. На приказ Патріка Пірса він склав зброю останнім. Як і всі провідники повстання, був покараний на смерть. Але закінчивши бій останнім, його судили пізніще й не встигли повісити. Тимчасом надійшла грізна американська інтервенція, протести й вимоги цілого світу й замісць смерти де-Валера дістав вічну каторгу. Пробув рік на каторзі й в червні 1917 р., на загальну амністію, його випущено. Цією ціною купила Анґлія участь Америки в світовій війні.

Ще як був у вязниці, вибрав його Сін-Фейн на кандидата до парламенту в ґрафстві Клер, на місце забитого на війні Віліама Редмонда, брата лідера гом-рулістів. Випущений незабаром на волю, де-Валера негайно ж поїхав до своєї виборчої округи. І чаром своєї особистости, відвагою, глибоким хистом промовця, поміркованністю й відвертістю зайняв одразу видатне становище, побивши свого противника, кандидата уніоністів.

25 жовтня 1917 р., підчас першого великого конґресу Сін-Фейну в Дубліні, де-Валера входить на чоло ірландської національної революції, ставши, замісць Ґріфіта, головою Сін-Фейну, будучи виразником непримиримої ворожнечі до Анґлії й приклонником збройної боротьби до повної побіди. З того часу де-Валера переростає авторитетом всіх провідників ірландського руху й обертається в могучого інспіратора найтайніщих сподівань ірландського народу. Завзятий, відвертий, надзвичайно працьовитий — де-Валера орґанізує даль-

шу війну. 17 травня 1918 р., наслідком підступно уладженого Лойд-Джоржем «німецького заговору», вісім місяців йому довелося перебути в тюрмі, відки 3 лютого 1919 р.. його врятував славний Колінс. Як?

Вязні не мали права на побачення, але могли листуватися при помочі почтових карток. На одній з таких карток де-Валєра намалював п'яницю, що намагається відчинити двері, але не може всунути ключа до замка. Є ірландський анекдот на цю тему, що кінчається так: «я не можу просунутись»... Приятелі де-Валєри реготали з цього жарту, але й задумались. Коли де-Валєра вислав другу картку, намалювавши волоцюгу, що не в стані відчинити вязничної брами, щоб переспати. Й про це є ірландський анекдот, що кінчається словами: «Я не можу протиснутись»... Влада вязниці вважала ці малюнки за цікавий жарт, але друзі де-Валєри в Ірландії зрозуміли, що так докладно нарисований ключ мусить бути ключем од вязничних дверей. І дійсно, де-Валєрі пощастило заволодіти на кілька хвилин вязкою ключів сторожа й він відбив того ключа на воскові, відмалював його й вислав. І йому в тісті прислали точнісінького ключа. Двері камери відчинено, а браму вдалося відкрити шматком дроту, бо ключа від брами Колінс зламав у поспіхові. Автом Колінс з Баландом одвезли де-Валєру до Манчестеру, а звідти до Ліверпулю. Коли в вязниці спохватилися, вязень уже перепливав до Ірландії, а відти, перебраний за маринара, виїхав до Америки. Тут він зайнявся аґітацією на користь ірландської позички й для привернення американських симпатій.

Цікаво, що в цей час часописи цілого світу подавали вістки про його перебування в чотирьох містах одночасно: в Лондоні, Дубліні, Парижі й Амстердамі. А де-Валєра спокійно плив до Америки, залишивши для Ірландії таку записку: «Я втік з вязниці Линкольн, щоб працювати для Ірландії, і я працюю».

Тайно ж повернувся з Америки 1 квітня й Дейл Ейрин вибрав його своїм президентом, що був, одночасно, й головою уряду. І знов Анґлія намагається «ізолювати» де-Валєру, знов його посаджено до вязниці. Але в чер-

вні 1919 р. він раптом знов зник. Без паспорта й без оголошення, де-Валєра знов поїхав до Америки; і в той час, як ірландський делеґат надаремне змагався на Мировій Конференції, щоб визнано його край, де-Валєра здобував Америку. І її здобув. Коли сам Вільсон зрадив, то американська нація визнала слушними ірландські домагання. І знов без паспорта де-Валєра в грудні 1920 р. вернувся до Ірландії, але вже в ролі єдиного виразника ірландських стремлінь. Він виріс за цей час. Боротьба його загартувала, а виступи на американському ґрунті дали йому славу й досвід. В Америці його шанували як найбільшого борця за волю поневолених народів. І на урочистому засіданні його прийняв американський сенат. Анґлії нічого не лишалося, як визнати де-Валєру фактичним господарем Ірландії.

— «Не вдовольняйтеся мріями, — каже де-Валєра. Працюйте тяжко, щоб мрії ваші стали дійсністю. Мрії, що не обертаються в чин є порожніми й нічого не вартими... Не ждіть стати великими. Як ждатимете великої нагоди, то стратите й маленькі можливости, з котрих виростає великий чин»...

Де-валєра не має ні порожніх амбіцій, ні не робить непотрібних жестів. Дух апостола він єднає в собі з духом творчого робітника. Він ідеолог і в той же час борець. Здобуває кождий крок запекло, але й закріплює здобуте ще більш завзято. Він поважний, рідко сміється, як той, хто прикований до тяжкого обовязку в житті. Бо він свідомий великої відповідальности, свідомий тягару й знає, що великі моменти не приходять часто. Знає, що на великий ірландський чин склалося сімсот літ туги, руїна й кров. А за цю руїну й кров відповідає Анґлія, відносно неї не може бути жадних уступок, жадних компромісів.

Ще 21 серпня 1921 р., на першому офіційному засіданні Дейл Ейрину, підчас розмов над анґлійськими мировими пропозиціями, Еамон де-Валєра, тоді голова уряду й президент Ірландії, говорив:

— «Не забуваймо, що ми тут зібралися не з анґлійського дозволу, а наслідком наших виборів, що стали всенароднім голосуванням. Ми запитали народ, яку

б форму влади він бажав? І народ без вагань висловився за Ірландську Республику. Всі ми урочисто присягли, що віддамо своє життя й добро наше на здійснення волі народу нашого. Протягом пяти з половиною літ ми билися за цю волю, за волю не тільки нашої країни, але й цілого поневоленого світу. Підчас світової війни нас обдурено: як ми, так і інші народи мали битися не за імперіалістів, а за право націй бути господарям на своїй землі... Чи світ є світом тільки для хижаків? Ні, він є світом і для слабших. За ці, власне, гасла ми билися в світову війну. Сьогодня ми таксамо, як і до цієї хвилі готові дали битися, а як треба, то й загинути за нашу волю... І в цю рішаючу хвилю хочу вам поставити питання: чи ж можна провадити мирові переговори тоді, як одна сторона є роззброєною, а друга їй наставляє пістоля до голови? Ми дійсно хочемо вести переговори, аби уникнути дальшої війни з Анґлією, але чи це справедливо? Чи це справедливо, щоб мала держава, як ми, давала великій якісь ґарантії? По-моєму навпаки: велика мусить дати ґарантії й забезпечення меншій»...

В цих словах де-Валєри не було великої надії на добрі наслідки підчас ірландсько-анґлійських переговорів. А на другий день і ці надії розвіялися. На слідуючому засіданні Дейл Ейрину де-Валєра ясно заявив:

— «Іменем нашого народу не маємо права й не сміємо згодитись на ті умови, які нам ставить Анґлія. І ми з тими умовами ніколи не погодимось»...

Дейл Ейрин громом оплесків виявив повну згоду з точкою погляду свого голови.

На нещастя, довговіковий гніт витворив спеціальну психольоґію серед певної частини ірландців. Одностайна думка розбилася: одні, стомлені боротьбою ладні були йти з Анґлією на згоду, а другі стояли за дальше ведення війни аж до здобуття повної незалежности Ірландії. Одні були за прийняття статуту Ірландської Вільної Держави під анґлійською зверхністю, а другі були за проголошену двічі Ірландську Республику.

Важко посувалися переговори. Анґлія не хотіла признати себе побідженою, але й Ірландія була свідома,

що виграла цю війну й мусить використати побіду вповні. Знов проти себе стали дві сили, котрі протягом сімсот літ були в стані военного миру, чи ж ці сили могли погодитись раптом, під вражінням самих звуків мирної сурми?

Згідно з умовами, запропонованими Анґлією, Ірландія одержувала конституційний статут Канади. Згідно з новим статутом, Ірландія мала право незалежного законодавства, господарської самодіяльности, навіть мати армію, гроші й власні школи. Анґлія брала на себе охорону ірландських кордонів, а по пяти літах мала б зібратися спеціальна конференція для означення участи Ірландії в охороні своїх власних границь. Ірландія ставала Вільною Державою в межах анґлійської корони. Але не за ці права вона пролляла стільки крови.

Справа в тім, що побіч зовнішніх красних форм ірландської півнезалежности, в договорі була скрита сила ріжних тяжких забовязань Ірландії. Першим було питання про сплату річних рат до анґлійського скарбу за ланд-лордівські ґрунти. Ірландія мусіла б платити лордам за ту землю, яку вони пограбували в неї протягом підбою! Ці рати руйнували Ірландію й робили з неї вічного довжника Анґлії. Ці сплати мали задержувати господарський і культурний розвій Ірландії, опорожнюючи її скарбницю. Другою справою — була справа соборности, справа Ульстеру. Ульстер мав шість ґрафств на тридцать два, де була відносна більшість протестантів. Але віра сьогодня не може розбити єдиний народ, а окремішність Ульстеру взагалі була штучною. Анґлія обкрадала Ірландію й на ті гроші копала яму між нею й її північною частиною. Згідно з умовами Анґлії, Ульстер мав творити автономну провінцію під анґлійською управою. Цим різалось єдине тіло Ірландії й штучно насилувалось її ґеоґрафічне положення. Врешті, слово Республика замінено словами Вільна Держава. Анґлійську корону представляв віце-король, але з правами майже президента. Тоб-то, Анґлія творила свою державу в державі ірландській.

Ось де були причини ірландської горожанської війни, ось за що боролися два брата, з котрих один бачив

на сьогодня, а другий на десятки, а може й сотки літ наперед.

Ідеал Канади був добрий для Канади, казав де-Валера з республиканцями-соборниками, бо Канада далеко від Анґлії, а Ірландія під боком. Анґлія завше матиме змогу обліпити її павутинням своєї залежности. А тому Ірландія мусить стати цілком незалежною Республикою, вийти з-під анґлійської опіки та звязатися з політичними й господарськими інтересами инших держав, як незалежне тіло.

Противники де-Валєри стояли за договір. 5 грудня 1921 р. в Ірландії одержано вістку, що переговори з Анґлією зірвано, що дальша «негайна й жорстока» війна, як грозив Лойд-Джорж, буде продовжуватись. У відповідь на це ірландський уряд де-Валєри тієї ж ночі оголосив мобілізацію. Була це тяжка ніч. Пять ірландських делеґатів, а серед них двох найславніщих героїв — Ґріфіт і Колінс, під загрозами Лойд-Джоржа рішили підписати договір навіть не мавши змоги порозумітися з головою уряду де-Валєрою.

І раптом, 6 грудня 1921 р. ранком по Дубліні розійшлась несподівана вістка: договір з Анґлією підписано. Вночі, наче злодій крав Лойд-Джорж ірландські підписи, користаючи з утоми виснаженої, обкраденої країни, з внутрішнього роздору серед ірландських провідників. І в Дейл Ейрин дебати над договором тяглися від 19 грудня до 6 січня 1922 р., наслідком чого де-Валєра відкинув договір, видав відозву до ірландського народу й закликав його поставити опір Анґлії, яка погрозами зневолила Ґріфіта й Колінса підписати вигідний для себе договір. І горожанська війна почалася.

— «Ніхто так горяче не бажає миру, як ми, — казав тоді Чалдерс, найцінніщий співробітник де-Валєри. Ми нічого не вимагаємо, крім одного: щоб Анґлія не втручалася в наші справи. Єдиного домагаємось — нашої волі. Воля — не є справою, чи питанням про щось більше, чи менше; це таксамо як життя й смерть: або те, або друге. Нема пів-смерти й нема пів-життя. Як що до волі додається ріжні обмеження, то це не є воля, а залежність. Ми будемо битися, доки не здобу-

демо повної волі, будемо битися до останнього зітхання».

Де-Валєра ніколи не забуває цих слів-заповіту героїчного Чалдерса, заповіту свого приятеля. Не тільки цих слів, але й инших — палких, натхненних слів, що вогнем рвалися з уст ірландських революціонерів-республиканців, тих слів, за котрі вони вмирали протягом 1922 р. як за абсолютну правду свого життя. І вмираючи від братньої кулі, кликали:

— «Брате, як це потрібно, щоб заповіт новітньої Ірландії — незалежної й соборної — остаточно дозрів, то я щасливий»...

І в тому траґічному 1922 р. заповіт новітньої Ірландії став дійсністю.

***

В літі 1923 р. братовбійча ірландська боротьба припинилася, але не припинилася боротьба ірландського народу на чолі з де-Валєрою за повне усамостійнення й добробут.

— «Розірвати тіло і врятувати душу»... — казали в 1921 р. противники де-Валєри, та ще й сьогодня кажуть в особі Косґрева.[1])

— «Ні, — рішучо їм відповідає де-Валєра, — настроями роспуки й зневіри не провадиться народу в боротьбі. Ірландська Вільна Держава нас не може за-

---

[1]) В. Косґрев — герой великодного повстання, провідник партії «Cumann nan Gaedheal», що вірила в можливість співпраці з Анґлією в формах Ірландської Вільної Держави, на підставі договору з 6 грудня 1921 р. Від 1922 р., важкого року горожанської війни, стояв В. Косґрев на чолі ірландського уряду цілих десять літ. Та по десяти роках виявилося, що найменша залежність од Анґлії приносить ірландському народові величезні шкоди. Річні рати за конфісковані лордовські ґрунти сильно зруйнували ірландський скарб, а ріжні економичні й фінансові реформи анґлійського уряду, переведені за останні пару літ, катастрофично відбилися на господарському житті Ірландії. А тому, підчас останніх ґенеральних виборів до Дейл Ейрину, в січні 1933 р., партія де-Валєри «Fianna Fail», що заступила Сін-Фейн у Дейль Ейрині, одержала блескучу побіду.

довольнити, бо договір з 6 грудня 1921 р. є твором роспуки й зневіри з вашого боку. Ірландія боролася не для того, щоб далі бути англійською колонією. Вона боролася за свою повну державну незалежність, самостійний господарський розвиток і свій національний суверенітет. Ось за що ми боролися й за що готові кождої хвилі пролляти нову кров».

Дванадцять літ де-Валєра неуклінно йде дорогою дальших змагань. Його зусилля, особливо від часу останніх виборів, принесли ірландському народові великі здобутки: політична залежність Ірландської Вільної Держави від Анґлії стає все меншою й меншою. На наших очах вона обертається в цілком незалежну Ірландську Республику. Сакраментальну присягу анґлійському королеві знесено, а роля ґенерал-ґубернатора, чи віце-короля обертається в порожню формальність, яку кождої хвилі Дейл Ейрин може знести. Що ж до господарських розрахунків з Анґлією, то після останніх виборів де-Валєра сам перейшов у наступ. Замісць сплати лордам за ґрунти, де-Валєра вимагає від Анґлії сорок міліардів франків золотом за незаконно стягнені з ірландського народу податки, облічуючи їх од ганебного Пітового «акту злуки» в 1800 р. й за руїну краю. Крім того, таку ж, приблизно, суму мусить Анґлія вернути Ірландії за втрати підчас останніх фінансових реформ. Де-Валєра змагає до того, щоб зробити Ірландію найбагатшою країною в світі. Анґлія мусить вернути ірландському народові все те, що в нього протягом століть пограбувала. Тоді допіру будуть вирівняні рахунки між катом і жертвою.

Кожне зусилля президента де-Валєри, творця й героя національної Ірландії, зустрічає повне підпертя з боку ірландського народу. А це є запорукою, що Ірландія врешті решт вийде з-під тяжкої й руйнуючої імперіалістичної опіки Анґлії, діждеться, що й Ульстер прилучиться до матірнього пня, ірландський народ дійде до незалежности й соборности та стане на міцних підвалинах своєї власної державности, що забезпечить йому заслужену славу й добробут.

СКЛАД ВИДАННЯ:
« Ukrainska Vyzvolna Biblioteka »
11, rue Toullier. PARIS V.

Société Nouvelle d'Imprimerie et d'Edition 32, Rue de Ménilmontant